

SPØR

-fortidsnytt
fra midt-norge

Nr 2 1998

13. Årgang

26. Hefte

FORTIDEN – I TIDEN

redaktøren

Kjære lesar

Vårt engasjement for å frembringe mest mulig viten om de som levde før vår tid synes ikke å bli mindre med tiden. Og vi kan med god grunn spørre hvorfor det er slik? – Arkeologien har en viktig rolle i denne fortiden. Arkeologien beskjeftiger seg med forhistorien, og den har en viktig rolle for å belyse vår innsikt om denne fortiden. Forhistorien har betydning for oss.

Dagens informasjonsflyt i samfunnet gjør at mer informasjon tilflyter de som ikke stiller med faget arkeologi til daglig. Dette bidrar til en bredere forståelse av hva som ligger gjemt og glemt i den historiske kjensgjerning, – hva som skjuler seg i fortidens scene som det kan være vanskelig å trenge inn til, ikke bare for legfolk, men også for forskere på høyt akademisk nivå.

Vi kan finne ut mye om hva slags gjenstander folk før i tiden rådde over i hverdagen, hva slags bekledning de til ulike tider brukte, og vi kan også si en god del om hva de ernærte seg av og hvordan helse-tilstanden var. Men det ligger likevel en temmelig stor bergrensing i det innblikket vi kan skaffe oss om fortidsmennesket. – Alle de gjenstander vi graver opp av jorden, kan bare delvis bidra til å rekonstruere menneskenes livsførsel, levemåte, tenkemåte og livsforståelse. Vi har ikke mulighet til å kontrollere alle fakta. Selv om vi stadig bestreber oss for å gjøre fortiden levende og nært eksisterende, vil vi nok aldri kunne klare å levendegjøre fortiden slik den virkelig var.

De mennesker som lever i dag er selvsagt ikke alene om denne interessen for fortiden. I dette nummeret av *SPOR* vil vi vise hvordan det forholder seg med arkeologiens utviklingshistorie, og nettopp gjennom å se dens historie i lys av tidens ånd, er det mulig å se hvordan vi til enhver tid er blitt påvirket av den virkelighet vi lever i.

Gjennom de artikler som tas opp i dette temanummeret av *SPOR*, skal vi se at det alt for tre-fire århundrer siden fantes eminente vitenskapsmenn, som med sin forskning la grunnlaget for arkeologiens vitenskapelige arbeidsfelt. Men faktisk kan vi følge interessen for arkeologien helt tilbake til tidlig middelalder, blant annet var Saxo Grammaticus (omkring 1180) også en av de som bidro til å fremskaffe viten om Nordens beboere i jernalderen. Det er derfor ikke unaturlig at denne interessen ligger i oss alle uansett tid og sted.

Men arkeologien kan utnyttes på ulikt vis. Et viktig aspekt i bruken av arkeologien i samfunnet, er som et politisk virkemiddel. Den «uskyldige» søken etter fortidens kunnskap, har ofte hatt en blodig side, og det er derfor ikke alltid like behagelig å tenke på at man kan bli utnyttet på en helt utilsiktet måte. Som flere av artiklene i dette nummeret peker på, er det viktig å være oppmerksom på denne dimensjonen, der arkeologien benyttes for å legitimere makt, ofte med svært brutalt resultat – både nå og tidligere.

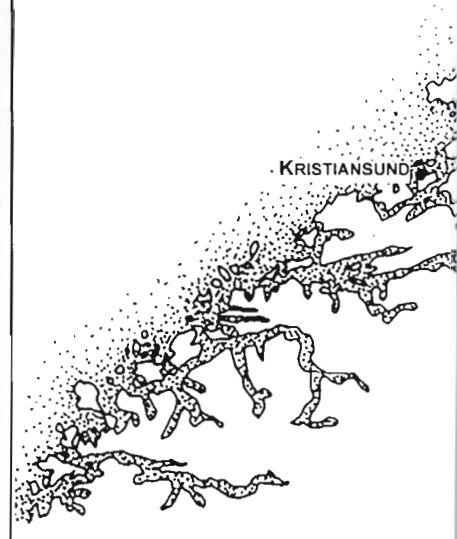
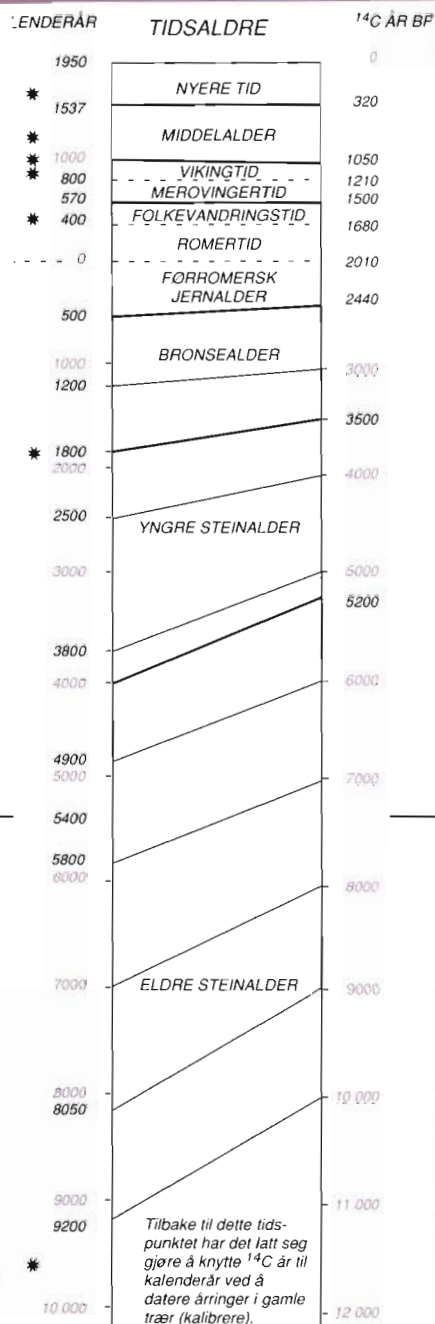
Anders Nummedal

Forsidebilde:

Anders Nummedal ved Christies Minde, i Kristiansund sentrum, fotografert under utgravning i 1910.

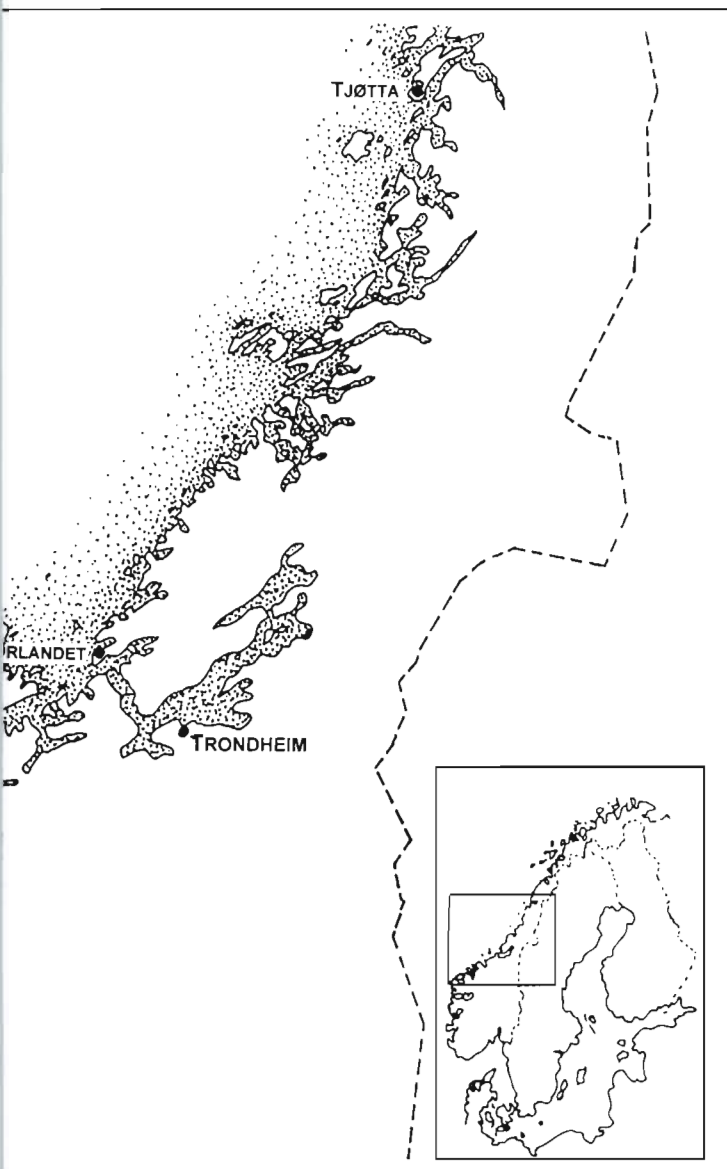
Foto Vitenskapsmuseet

tidstabell

som viser inndeling av tidsaldrer i kaldenderår og ^{14}C -år, utarbeidet av S. Gulliksen ved Lab. for radiologisk datering, NTH. (* markerer tidsrom som omhandles i dette nummeret).

kart over steder som blir omtalt i bladet

INNHold

Fortiden i Tiden	
av Lise Bender Jørgensen	s 4
Trondheims oppkomst – en opprinnelsesmyte?	
av Terje Brattli og Axel Christophersen	s 8
«Som om han bare var rundt og fant igjen buplasser han sjøl i et tidligere tilvære hadde brukt»	
Anders Numedal – en oppdagelsesreisende til fortida	
av Kristian Pettersen	s 12
Fra raritetskabinett til oldsaksamling	
– en mann og hans museum	
av Kalle Sognnes	s 16
Nye funn	
av Eskil Følstad	s 19
«Disse mure har bibliotekar Tellefsen forfulgt ...» – arkeologi og nasjonal reisning i 1830-årenes Trondheim	
av Axel Christophersen	s 20
100 år siden	
av Knut Harald Stomsvik	s 25
«Haansmiil over samlerens tankeløse kremmerkjærlighet til det døde metal» – bruddstykker av Vitenskapsmuseets Myntkabinetts historie	
av Jon Anders Risvaag	s 26
Harald Egenæs Lund	
– konservator i krigens skygge	
av Birgitta Berglund	s 30
Nytt på Bokmarkedet	
av Birgitta Berglund	s 33
Samisk eldre historie i Midt-Skandinavia	
– tidsånd og historiesyn	
av Inger Zachrisson	s 34
Debattinnlegg: Planken fra Erkebispegården	
– enda en gang	
av Harald Nissen	s 38
Replik til «Planken fra Erkebispegården»	
av Asmund Birkals	s 40
Jernalderhus på Hovde – spennende kunnskap om gårder i eldre jernalder	
av Geir Grønnesby	s 41
Arkeologiske undersøkelser i Trondheims bymark	
av Ragnhild Berge	s 44
Vitenskapsmuseets marinarkeologiske virksomhet i 1998	
av Marek E Jasinski	s 46
Midt-Nordenkongressen 1999	
av Kristian Pettersen	s 48
Moselik på kunstig vis	
av Elizabeth E Peacock	s 49

SPOR

Utgitt av:
 Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.
 Utkommer to ganger pr år. Abonnement kan tegnes gjennom bestillingsblankett på s 42 eller ved melding til redaksjonen.
 Arskontingent kr 80,-. Enkeltheft kr 45,-.
 Redaksjonens adresse:
 Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet,
 Erling Skakkes gt 47, 7034 Trondheim
 Telefon: 73 59 21 70
 Postgirokonto: 0826 09 21917 (Prosj. 710 146)
 Redaktør: Aud Beverfjord
 Fagredaktører: Lise Bender Jørgensen
 Kristian Pettersen
 Axel Christophersen
 Redaksjonssekretær: Marvel Runde
 Layout: Aud Beverfjord
 Bladet kan bare siteres med tydelig kildeangivelse.
 Redaksjonen avsluttet 24. november 1998.
 Sats og trykk: Wennbergs Trykkeri AS, Trondheim

FORTIDEN I TIDEN

av Lise Bender Jørgensen

Fortiden er en del av nåtiden. I virkeligheten kan fortiden ikke forstås uten nåtiden, uten den samtid oppfattelsen av fortiden er en del av. Vår forestilling om fortiden er ikke den samme som den man hadde for to hundre år siden. Den redegjørelse for de «Nordiske Folks Opprinnelse», som trondheimshistorikeren Peter Frederik Suhm skrev i 1769-70, forekommer som den rene røverhistorie i dag, men gav god mening i sin samtid. Hvorfor? Hvorfor forandret det seg? Og hvordan vil vår forestilling om fortiden virke om 200 år?

Arkeologien og det bildet av fortiden som den skaper, henger nært sammen med det samfunn som den virker i. Arkeologien spiller sin samtid, men er også med på å forandre den. Samspillet mellom arkeologi og samfund, mellom individ og kollektiv, og mellom fortid og nåtid, er et spenningsfelt som tiltrekker seg mye oppmerksomhet i disse tider.

Hvorfor arkeologi?

Hvorfor driver vi egentlig med arkeologi? Hvor lenge har faget eksistert som en vitenskap? Hvordan er det blitt til? Hvilke personer er blitt arkeologer, og hvorfor? Det er hete spørsmål i disse tider – og gir anledning til å stille enda et spørsmål: Hvorfor er det blitt interessant nettopp nå? Hvorfor har faget behov for å se seg tilbake?

I de seneste tiår har arkeologien vokst seg ganske stor. For en eller to generasjoner siden var arkeologi ennå et lite, akademisk fag som hadde sitt tyngdepunkt på universitetene og på noen få, større museer. Utøverne, arkeologene, kjente stort sett hverandre, og all faglitteratur var i prinsippet velkjent. Det gjaldt både nasjonalt og internasjonalt. Man kunne nesten tale om en arkeologisk familie. Små fagmiljø, feltarbeid og studiebesøk gav et nært forhold mellom studentene og fagets «voksne» utøvere, professorer og konservatorer. Opplæringen i arkeologi var en innsosialisering i fagets tradisjoner. Det var ikke bare et spørsmål om å lese seg til viten. Materialkunnskap og utgravningsteknikk var like så viktige elementer: handlingsbåret kunnskap, som ble overført ved utøvelsen av faget. Endelig måtte de unge lære seg fagets legender, dets helter og dets skurker.

Siden har tingene endret seg radikalt. Det har skjedd en enorm vekst i antallet av arkeologer, først og fremst som følge av samfunnets økte interesse for kulturminnevern. Arkeologiske arbeidsplasser finnes i dag mange steder i samfunnet. Hvor det før var snakk om noen få arkeologmiljøer der alle kjente alle, er dagens arkeologer spredt for alle vinde. Det har ført til en anonymisering av faget; familiefølelsen er blitt borte. Samtidig har kunnskapsmengden eksplodert, og det er ikke lenger mulig for et enkelt menneske å *kunne* den arkeologiske litteraturen, fornminnene og oldsakene. Det brede overblikk er forsvunnet. I stedet er arkeologen blitt spesialist – på et landskap, en periode eller i en teknologi – eller kanskje rett og slett i å utføre arkeologiske utgravninger omhyggelig og effektivt, med avsluttende rapporter til oppdragsgiver. Arkeologien er blitt et yrke, hvor det tidligere snarere var et kall. Men den forandringen har arkeologene ikke fullt ut sett i øynene, og det har heller ikke omverdenen. Den forestilling som de fleste har om Arkeologen, minner mer om eventyrskikkelsen Indiana Jones enn om virkelighetens feltarkeolog som sliter i all slags vær for å bli ferdig med sine sjakter før veivesenet rykker inn. Den kollisjon mellom drøm og virkelighet som særlig møter fagets yngre utøvere, har ført til en identitetskrise, og derfor er spørsmålet «hvorfor arkeologi?» mer aktuelt enn noensinne før.

Gentleman-arkeologen i arbeid. Gabriel Gustafsson og hans mannskap i ferd med å grave ut Osebergskipet i september 1904. Sjefen står selvsikker midt i bildet, med full kontroll over situasjonen. Oppe ved skipet sitter ingeniørene Glen-de og Beck, som utførte de vitenskapelige oppmålingene, klare med penn og tegneblokk. Like nedenfor dem, mellom ingeniører og arbeidsmannskap, ses politikonstabel Pjaakerud. Til høyre for Gustafsson står arbeidslagets formann i lys stråhatt og med urkjede. Han utførte alle nivelleringene, men beskjeftiget seg ikke med egentlig kroppsarbeid. Lengst til høyre i bildet står Oldsaksamlingens tekniske konservator, Paul Johannesson. Til venstre for sjefen står grovarbeiderne, i grove klær og med parate spader. Bak mennene ruver skipet, ferdigutgravd og dokumentert. Hele bildets komposisjon utstråler at her er det utført en arkeologisk bragd. Foto Oldsaksamlingen, Universitet i Oslo

Hvem er arkeologer?

Arkeologi er tradisjonelt en vitenskap som passer for *gentlemen*. Arkeologi er noe man gjør av interesse, gjerne i eksotiske strøk. Det er mannskapskrevende, og den gode arkeolog må derfor være en god leder. Arbeidet er også omkostningskrevende, og det er derfor en fordel å ha rikelig med midler, eller i det minste en god mæsen. Mange av de tidligste arkeologer var fyrster, adelsmenn eller militærfolk, og det er flere eksempler på nåtidige kongelige personer som har studert arkeologi. Det gjelder for eksempel dronning Margrethe av Danmark, og Englands prins Charles. Inntil omkring andre verdenskrig kom rekrutteringen av arkeologer stort sett fra det høyere borgerskap og embedsstanden, men også med et islett av bondesønner. De få kvinnelige arkeologer var borgerskapets døtre. Det var først etter andre verdenskrig at arbeiderstandens barn begynte å lese arkeologi.

Dagens arkeologer kommer fra alle samfunnslag, og kvinner er ikke lenger en kuriositet. Men der tidligere arkeologer gravde for å tilfredsstille sin vitenskapelige nysgjerrighet, er det sjelden at nåtidens arkeologer har den mulighet. Langt de fleste utgravninger er nødutgravninger som settes i verk på grunn av utbygning av motorveier, eller fordi et vassdrag skal demmes opp. Derfor ligger det sjelden en presis, vitenskapelig problemstilling bak en utgravning. Arkeologen må ta det som kommer, og etablere sine spørsmål i ettertid. Oppdragsarkeologien utgjør det daglige brød, mens forskningsgravninger ses som en luksus. Århundreskiftets *gentlemen* er avløst av en flokk betydelig mindre gloriøse profesjonelle feltarkeologer.

Hvem interesserer seg for arkeologi?

Hvordan er allmennhetens interesse for arkeologi? Det umiddelbare inntrykk er at den er ganske stor. Norske medier bringer hyppig innslag om nye arkeologiske oppdagelser og forskningsresultater, og internasjonale tv-kanaler som Discovery og National Geographic formelig bugner av arkeologi. Mange arkeologer har opplevd at journalistens forventninger er større enn utgravningsresultatene helt kan leve opp til, og at sensasjonene noen ganger henger lavt. En del skyldes at journalist og arkeolog har forskjellige målsetninger. Nyheten er det primære for journalisten, mens arkeologens ideal er å drive nøktern vitenskap. Når arkeologien drives

på oppdragsgivernes premisser, blir det enda vanskeligere å imøtekomme journalistens ønsker om først og størst. I virkeligheten er det faktisk *forskningsgravninger* offentligheten og mediene etterspør: løsninger på spørsmål og nye gåter. Et blikk på tv-programmet understreker dette. Blant ukens tilbud finner vi temaer som «Mystery of the Inca Mummy», «Ice Tombs of Siberia» og «Egypt – Quest for Eternity».

Medienes bilde av Arkeologen er relativt stereotypet. Man skimter tydelig Indiana Jones bak de internasjonale tv-kanalenes reportasjer om nyoppdagelser i fjerne land. Det er Den amerikanske helt, eneren som kjemper mot overmakten, for eksempel i form av ugjestmild natur, dårlig økonomi og vanskelige arbeidsforhold, og som tross alle odds finner Den gyldne grav. Arkeologi er for mange drømmen om å være den første som åpner en grav som har vært lukket i 3 000 år, eller som setter sin fot på dekket til et sunket skip – en illusjon om Eventyret i en gjennomregulert nåtid.

Arkeologi og politikk

Der er andre enn allmennheten som interesserer seg for arkeologi. Det er iøynefallende, at det over hele verden er stor politisk interesse for arkeologi. Arkeologiske

funn blir overalt brukt til å vise at et bestemt folkeslag eller en religion har først rett til området. Et par gode eksempler er Great Zimbabwe i Afrika og Ayodhya i India, omtalt i Brit Solli's artikkel i SPOR 1996/2.

Great Zimbabwe er de monumentale ruinene av en by fra 13.-15. århundre med 10-20 000 innbyggere, med vidt forgrenede handelsforbindelser til blant annet India og Kina. I dag vet man at Great Zimbabwe ble bygget av afrikanere. På 1800-tallet og helt frem til Ian Smiths hvite regimes fall i 1980 ble ruinene brukt til å vise at afrikanerne ikke hadde evne til å oppføre et slikt monument. I stedet ble byggherren søkt blant folkeslag fra middelhavsområdet, eller i den bibelske skikkelsen dronningen av Saba.

I den indiske by Ayodha raserte militante hinduer i 1992 en viktig muslimsk helligdom, Babri-Masjid-moskeen. Nedrivingen ble fulgt av utgravninger ledet av førende indiske arkeologer (hinduer), som skulle bevise at moskeen, som var fra det 16. århundre, var bygget på ruinene av et hindutempel. Det ble et hett politisk tema, og 2 000 mennesker ble drept under opptøyer i forbindelse med saken. Indias befolkning består av omkring 750 millioner hinduer og 120 millioner muslimer.

Peter Frederik Suhm (1728-1798) var en nidkjær forsker som helst ikke publiserte noe før alle kilder var grundig utforsket, og en sikker kronologi, genealogi og geografi var etablert. Suhm ble født i København som sønn av en admiral. Som 19-åring reiste han til Trondheim, der han ble forlovet med grimme, men rike pike, Thomas Angells niese Karen. Suhm utviklet et nært vennskap med Gerhard Schøningh, og i 1760 var de to med på å etablere Det Kongelige Norske Videnskabs Selskap. I 1765 flyttet Suhm likevel tilbake til København, hvor han skrev flere avhandlinger om de nordiske folks historie.
Foto Per E Fredriksen

Virkelighetens feltarkeolog sliter for å bli ferdig med sine sjakter innen entreprenørens maskiner tar over. Prøvestikk i Gullvika i forbindelse med industri-anlegg i 1993. Foto K Pettersen

Fortiden har alltid spilt en viktig rolle ved legitimering av makt. En ny konge blir lettere akseptert hvis han er utpekt av sin forgjenger. Det gjelder ved et vanlig far-sønn arveskifte, og i enda høyere grad hvis det er snakk om fjernere relasjoner. En helt ny herskerslekt vil derfor ofte forsøke å skape en illusjon av en tilknytning til de tidligere makthaverne, gjerne med et innslag av guddommelig innvirkning. Det samme gjelder moderne makthavere, vel å merke både i totalitære stater, diktaturer og i demokratier. Fortiden er også et vesentlig element i nåtidens norske identitet. Det markeres tydelig ved store, internasjonale begivenheter, som for eksempel OL i Lillehammer. Helleristningsfigurer tjente som logoer for de enkelte idretter; det norske skilandslaget var iført drakter med vikingtids dyreornamentikk, og lekenes maskoter, Kristin og Håkon, var ikledd rekonstruksjoner av vikingtids drakter.

Forvaltningen av fortiden

Overalt i verden er det en økt interesse for kulturminnevern. Fortidens monumenter, som Great Zimbabwe eller vikingskipene i Oslo, er turistmagneter og derfor viktige inntektskilder, samtidig med at de understreker det pågående lands identitet og

urgamle kultur. Den stadig mer globaliserte informasjonsteknologien gjør det viktig å kunne peke på sin egenart, sin kulturelle identitet. Arkeologene er blant dem som kan levere den varen som politikerne ønsker, og det er en av de mekanismer som ligger bak fagets store vekst i de senere år. Samtidig er arkeologien også en potensiell fare for ethvert politisk system. Vi har allerede sett at ett og samme monument kan brukes til å legitimere to forskjellige gruppers eiendomsforhold til et område.

Kulturminnevern er en måte å forvalte fortiden på. Når oppdragsgiverne setter dagsordenen, fungerer arkeologen som politikernes redskap. Forskning som stiller spørsmål ved vedtatt kunnskap, og kanskje snur opp ned på de premisser som danner grunnlaget for den etablerte orden, er ikke så velkomne. Arkeologien forvalter drømmer, men må helst ikke realisere dem. Det er kanskje derfor at nødutgravninger er det normale, mens forskningsgravninger er blitt et nøye rasjonert gode som kan tildeles etter fortjeneste.

Den moderne arkeologis begynnelse

I 1798 førte Napoleon sin armé på et felttog ved Nilen. Utover soldatene bragte han også med en hær av vitenskapsmenn til Egypt. Resultatet av deres arbeid, *Déscription d'Égypte*, markerer på mange måter begynnelsen på egyptologien – og på den moderne arkeologi. Napoleons suksess i Egypt ble kort, allerede samme år vandt den britiske flåten under Nelson sjøslaget ved Abukir, og kort etter måtte den franske hæren dra hjem. Soldatene tok nok mer med seg hjem enn vitenskapsmennenes tegninger og notater. Antikviteter var en viktig del av krigsbyttet, både for Napoleon og Nelson. Slaget ved Nilen ble begynnelsen på et kappløp mellom Frankrike og England om hvem som kunne fremvise flest beviser for den vestlandske kulturens elde. Rike samlinger i British Museum og Louvre vitner om dette, liksom de egyptiske obelisker som den dag i dag pryder Place de la Concorde i Paris og Embankment i London.

I 1801 satte Nelson og hans flåte kursen mot København. Med Slaget på Københavns Rhed ble Danmark-Norge trukket inn i Napoleonskrigene på de tapendes side. Det førte til oppløsningen av dobbeltmonarkiet i 1814, og året etter kom Norge i union med Sverige. De voldsomme begivenhetene betydde en oppblomstring av patriotisme og nasjonal reising. I Norge førte det som kjent til Eidsvoll-forfatningen. Et annet uttrykk for dette var at det i 1812 ble etablert et oldsaksmuseum ved det nye universitet i Kristiania.

I Danmark betydde krigen likeledes en økt interesse for Fortiden. I 1807 ble Oldsagskommissionen opprettet, og fredningen og oppbevaringen av landets kulturminner var heretter en oppgave for staten. I 1816 ble den unge Christian Jürgensen Thomsen utpekt som sekretær for kommisjonen. Det var en beslutning som betydde begynnelsen på det man har kaldt den vitenskapelige arkeologi. Thomsens hovedoppgave ble å innrette et museum, en utstilling av nordiske oldsaker. Under arbeidet med å systematisere samlingen utviklet han det som er blitt kalt treperiodesystemet, en inndeling av oldtiden i steinalder, bronsealder og jernalder. I 1836 presenterte han denne i en liten bok, «Ledetråd til Nordisk Oldkyndighed». Rudolf Keyser i Kristiania var en av de første som tok i bruk Thomsens system. Allerede i 1840 systematiserte han universitetets oldsaksamling og utgav det første katalogen over norske oldsaker.

«Ledetråd» er en nøktern innføring i forskningsresultater. Den bygger på direkte observasjon av funnsammenhenger i så stort omfang at det blir mulig å generalisere. Den har tre grunnleggende metodiske prinsipper: typologisk tenkning, bruk av etnografiske analogier og en forestilling om at historien hadde en retning, altså et utviklingssyn. Denne tankegangen forekommer selvfølgelig i dag, men gjorde det aldeles ikke i 1836. «Ledetråd» ble et banebrytende arbeid som fikk grunnleggende betydning for utformingen av europeisk arkeologi.

Suhm og opplysningstidens fortidssyn

Hvordan var det fortidssynet som Thomsens treperiodesystem kom til å avløse? – Det kan vi finne i historikeren Peter Frederik Suhms lærde avhandling *Om de nordiske Folks Oprindelse*, skrevet i 1769-70. Suhm var en av Vitenskapsmuseets fedre og et godt eksempel på en internasjonalt orientert vitenskapsmann fra syttenhundretallet. Hans arbeid presenterer den kunnskapen som var «god latin» på hans tid; det er opplysningstidens forestilling om menneskets opprinnelse vi blir presentert for.

Bibelen var en av Suhms hovedkilder, og han oppfatter den som et historisk kilde-skrift og ikke som en guddommelig åpenbaring. Den andre hovedkilden er sagahistorien, som etter hans mening innehol-

Fakta

Den eldste, vitenskapelige utgravning, vi kjenner til, ble utført av den babylonske konge Nabonidus i år 546 før Kristi fødsel. Formålet var å identifisere det sted, hvor hans forgjenger Hammurabi hadde bygget et tempel for guden Shamash omkring 1200 år tidligere. Utgravningen betydde at Nabonidus kunne gjenoppbygge templet på det helt riktige sted. Han lot oppsette en inskripsjon til minne om utgravningen på det nyrestaurerte templets fundamentstein. Dermed understreket han sin posisjon som gudens utvalgte og den rettmessige arvtager til Hammurabi. Det skjedde med arkeologien som redskap.

der uomstøtelige historiske kjennsgjeringer. Dette har han til felles med alle nordiske historieskrivere siden middelalderen. Det samme gjelder oppfattelsen av asaguden Odin som et menneske som virkelig har levd.

Kort fortalt lyder Suhms forklaring på de nordiske folks opprinnelse som følger: Omkring 70 før Kristi fødsel ankom Odin III til Norden. Han nedstammet fra Gomer, sønnesønn av Noa – han som reddet menneskeheten fra Syndfloden ved å bygge Arken. Syndfloden fant sted i år 1657 etter Verdens skapelse, og Noas sønner Sem, Kam og Jafet og deres familier drog ut for å befolke Verden. Jafet satte kursen mot Europa. Hans sønn Gomer valgte veien nordover, og det tok hans etterkommere 966 år å nå til Skandinavia.

Odin tilhørte en slekt av Odin-fyrster, herskere over æsene. De levde en tid i Russland, men brøt opp derfra for å dra mot Norden. De delte seg i to grupper; den ene drog vestover, gjennom Tyskland og opp gjennom Jylland til den ytterste spiss. Den andre gikk mot nord, rundt Finskebukten, via Åbo og Ålandsøyene til Uppland i Sverige og videre til Skåne. Da Odin III satte over Østersjøen til Norden, var området derfor allerede bebodd av hans stammefrender, og han hadde ingen problemer med å ta herredømmet. Han ble stamfar til det dansk-norske kongehus.

I dag lyder Suhms historie som den rene røverhistorien. Ikke desto mindre var den fullt akseptert i sin samtid, og den bygger på en kildekritisk holdning som moderne historikere vil kunne nikke gjenkjennende til. Det som er i veien, er at det verdensbilde den bygger på, ikke finnes mer. Det gikk i oppløsning i årene etter Napoleonskrigene, med evolusjonismens gjennombrudd, og fikk sitt endelige dødsstøt med utgivelsen av Darwins «Arternes opprinnelse». Suhms fortidsbeskrivelse understreker at alt avhenger av øynene som ser. Fortiden er variabel, fordi den måten mennesket ser på den, forandrer seg over tid. Derfor er oppfattelsen fortiden et fenomen som henger nøye sammen med sin tid. I alle fall er dette den rådende forestilling i vår tid.

Litteratur
 Diaz-Andreu, Margarita & Marie Louise Stig Sørensen (red) 1998: *Excavating Women. History of women in European Archaeology*. London.
 Hagen, Anders 1997: *Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi*. Oslo.
 Jensen, Jørgen 1992: *Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet*. København.
 Klindt-Jensen, Ole 1975: *A History of Scandinavian Archaeology*. London.
 Nordbladh, Jarl 1995 (red): *Arkeologiska liv*, GOTARC Serie C No. 10. Göteborg.
 Schnapp, Alain 1996: *The Discovery of the Past*. London.
 Solli, Brit 1996: *Om ubehaget ved fortiden – Great Zimbabwe og Ayodhya*. SPOR 1996/2.
 Svestad, Asgeir 1995: *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Oslo.

Forfatter

Lise Bender Jørgensen er førsteamanuensis ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, Norges teknisk naturvitenskapelige universitet.

Suhms oppfatning av Jafet-slektens reiserute fra Babylon til Norden. Etter SKALK 4/1970.

«I stor, planløs uorden, skjult i skuffer, kroke, tørklæder, papirer, var det hele mig et Chaos.» Slik fant den 28-årige Christian Jürgensen Thomsen Oldsagskommissionens samlinger da han tiltrådte som kommisjonens sekretær i desember 1816. Dette syntes han var utålelig, og det må ha vært med stor tilfredsstillelse at han i mai 1820 kunne skrive i protokollen: «Secretairen foreviste den nye Orden, hvori oldsagerne var opstillet, som fandt Commissionens Bifald.» Den «nye Orden» var oppbygd ut fra treperiodesystemet. - Grunnleggeren av den «vitenskapelige» arkeologi, Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), var sønn av en grosserer og overtok med tiden farens forretning. Han utviklet seg tidlig til en lidenskapelig samler, og det har antagelig vært den egenskapen som gjorde ham aktuell da Oldsagskommissionen i 1816 skulle ha en ny sekretær. Det skyldtes iallfall ikke hans store lærdom. Biskop Münter, som anbefalte ham, gjorde det med følgende ord: «Herr Thomsen er vel kun en Dilettant, men er dog av meget udbredte Kundskaber... Det kommer jo ikke an på, hvorfra man har sin Kundskab, men om man har den.» Maleri av V Gertner 1849, foto Nationalmuseet

TRONDHEIMS OPPKOMST – EN

av Terje Brattli og Axel Christophersen

I jubileumsåret 1997 ble det sådd tvil om Olav Tryggvasons rolle i forbindelse med grunnleggelsen av Trondheim. Det reiste seg en mindre storm i pressen med reaksjoner både fra leg og lærd når de kjetteriske synspunkter ble gjort offentlige utenfor fagmiljøet. Spørsmålet vakte interesse og diskusjon i jubileumsåret. Og det er strålende!

Det å gjøre folk engasjert omkring sin egen lokalhistorie er en viktig oppgave for fagfolk. Men problemet – sett fra publikums synsvinkel – er at forskerne ofte presenterer teorier som det er vanskelig for publikum å stille seg konstruktivt kritiske til, diskusjonen og engasjementet uteblir. Forskerens teorier blir derfor lett til vedtatte «sannheter» blant folk flest. Og når en

teori gjentas ofte nok – og lenge nok – blir teorien til virkelighet. Når det gjelder historien om Trondheims oppkomst, er det en teori som ble lansert av Snorre Sturluson for snart 770 år siden, og den er siden gjenfortalt, mange ganger og i mange ulike sammenhenger. Teorien er blitt til virkelighet, og virkeligheten ble bekreftet og opphøyet til en udiskutabel sannhet, den gang da statuen av Olav Tryggvason i våre besteforeldres tid ble reist i sentrum av Trondheim. Olav Tryggvason er i dag blitt en del av trondhjennernes bevissthet om sin egen historie. Men vi spør dristig: Hvilken historie? Eksisterer det i det hele tatt en grense mellom myte og historieskrivning?

Det finnes ingen Historie, bare myter og historier!

En definisjon av fortiden som «det som ligger bak oss i tid», gir begrepet et mangetydig, fragmentert og u håndterlig innhold som en enkel referanseramme ikke kan romme. Dersom fortiden skal kunne fungere som en kollektiv hukommelse, og slik

være en identitetsskapende faktor i en kultur, må den derfor bearbeides på en eller annen måte. I enkelte kulturer gjøres dette ved produksjon og reproduksjon av myter (slike omhandler ofte verdens skapelse, en kulturs opprinnelse mm). Myter er bearbeidet fortid, og underbygger gjennom sin identitetsskapende effekt den kultur, eller det samfunn de er skapt innenfor.

I vårt samfunn bearbeides fortiden først og fremst ved hjelp av historien. Den utgjør den kollektive hukommelse og gir næring til vår kulturelle identitet. Nå vil nok mange hevde at historien skiller seg fra mytene ved at den er en vitenskap, og derfor har en autoritet som mytene aldri kan få. Myter oppfattes som følelsesbaserte eventyrfortellinger der det faktiske kunnskapsinnholdet i beste fall er uklart. Historisk viten derimot, regnes som objektiv kunnskap basert på seriøse, grundige og verdinøytrale studier. Dette synet har bidratt til at historie og myter i vår del av verden sees på som helt forskjellige ting. Vi vil imidlertid prøve å vise at historieskrivning og myteproduksjon har vesentlige fellestrekk.

Vitenskapeliggjøringen av historien har også ført til at den både oppfattes og fremstilles som enhetlig, eller total. Den omdanner den mangetydige fortiden til et kontinuerlig hendelsesforløp der snevre årsak-/virkningsammenhenger og nøye utvalgte begivenheter og hendelsesforløp blir satt i fokus. Forskningstradisjonen har mekanismer som hele tiden sørger for opprettholdelse av denne formen for kunnskapsproduksjon.

En «verdinøytral» historieskrivning gjør historien som en fortolket fortelling usynlig. Å velge ut en historie blant mange og gjøre den til «den korrekte», blir med vårt utgangspunkt ikke bare en overforenkling, men et selvbedrag. Historien med stor H finnes ikke. Det vi må forholde oss til er ulike bearbejdede varianter av fortiden, det være seg i form av myter, eller alternative historier. Troen på, eller håpet om eksistensen av en totalhistorie har for en stor del ligget til grunn også for norsk by-arkologi. I denne artikkelen ønsker vi å presentere et syn på produksjon av historiekunnskap og hvilken rolle historisk kunnskap spiller i vår egen tid, med fokus på byens mer enn 700 år gamle grunnleggelsesteori. Vi håper å kunne vise hvordan denne teorien er blitt gjort til «den korrekte historie» gjennom vitenskapeliggjøring og politiske og kulturelle preferanser. Dette vil vi gjøre ved å skildre hvordan denne Historien ble til og hvordan den stadig reproduseres.

Snorre Sturluson lanserte teorien om Trondheims oppkomst for snart 770 år siden. Tegning Christian Krohg, Norges kongesagaer

OPPRINNELSESMYTE ?

I den tradisjonelle arkeologi- og historie-forskningen har teorien om Trondheim som grunnlagt av sagakongen Olav Tryggvason vært et talerør for en alt for ensidig beskrivelse av historien. I tillegg er den sterke fokuseringen på de politiske og økonomiske sidene av bygrunnleggelse som lenge har vært rådende, ikke dekkende dersom en ønsker innsikt i det komplekse hendelsesforløpet som en byutviklingsprosess er. For eksempel har en i liten grad diskutert nærværet av en urban identitet i norske middelalderbyer og seriøst drøftet om en slik identitet må være tilstede blant bybefolkningen før man i det hele tatt kan snakke om et fullverdig urbane samfunn, eller by. Hittil har man ikke kunnet spore noe slikt i den urbane materielle kulturen, slik vi kjenner den gjennom arkeologiske kilder fra Trondheim, før tidligst i andre halvdel av 1100-tallet. Som fagfolk har vi en forpliktelse til å bidra til et nyansert syn på historien når det i fagmiljøet er delte meninger.

Det mangfoldige bybegrepet

«Byutvikling i globalt perspektiv» var temaet på en stor internasjonal konferanse som fant sted i Kenya for noen år siden. Det ble en effektiv demonstrasjon om kommunikasjonsproblemer på tvers av kulturgrenser: Indiske arkeologer snakket om store, organiserte landsbyer, japanerne snakket om utviklingen av palassbyer, afrikanerne om tempelbyer. I dette selskapet ble den europeiske middelalderbyen ubønnhørlig redusert til en av mange mulige urbane bebyggelsesfenomen. Etter hvert som konferansen skred frem, mistet bybegrepet de fleste felles identitetsstrekk, og det ble stadig klarere at det blant konferansedeltakerne ikke eksisterte noen felles forståelse av hva en by i historisk forstand er.

At begreper og fenomen endrer innhold når vi krysser kulturgrenser, er velkjent og akseptert. Men når vi beveger oss i tid, og krysser historiens usynlige periodegrenser, blir det straks vanskeligere å ta hensyn til det faktum at vi fjerner oss fra vår egen virkelighetsoppfatning og referanserammer, og at det dermed oppstår en uønsket avstand som gjør fortiden like vanskelig å forstå som for eksempel et stammesamfunn på Ny Guinea. Dette er og blir et avgjørende dilemma for en forsknings-tradisjon som leter etter allmenngyldige lover og søker forklaring på fenomenet uavhengig av tid og rom. En trenger ikke bevege seg spesielt langt tilbake i den etablerte forskningstradisjonen før begrepet «by» av arkeologer og historikere ble nok-

så entydig brukt om en regulert bebyggelse med innslag av spesialisert håndverk og markedsstyrt handel. Innenfor disse rammene blir det først og fremst et spørsmål om å forklare byutviklingen som en kvantitativ tilvekst, dvs som en bebyggelses- og funksjonsutvikling tuftet på økende befolkningstilvekst, større produksjonsvolum og omfattende kommersiell aktivitet.

Denne forståelsen av middelalderens byutvikling kan føres tilbake til den belgiske historikeren Henri Pirenne, som i 1927 gav ut boka «Byene i middelalderen». Boka har hatt en fundamental innflytelse på to-tre generasjoner av arkeologer og historikeres syn på middelalderens byutvikling. Men den har også vært med på å utvikle en forskningstradisjon der den historiske bykjernens mangfold og kompleksitet

med hensyn til sosialt og kulturelt innhold er blitt sterkt nedtonet til fordel for spørsmål om bebyggelsesregularitet, befolkningstilvekst, kommersiell spesialisering, kapitalakkumulasjon og politisk dominans. I dag er derfor den internasjonale forskningsfronten i tiltagende grad opptatt av å forstå byen som et sosialt og kulturelt fenomen, der bysamfunnets kvalitative egenskaper blir satt i fokus.

Kildene – en mangetydig affære

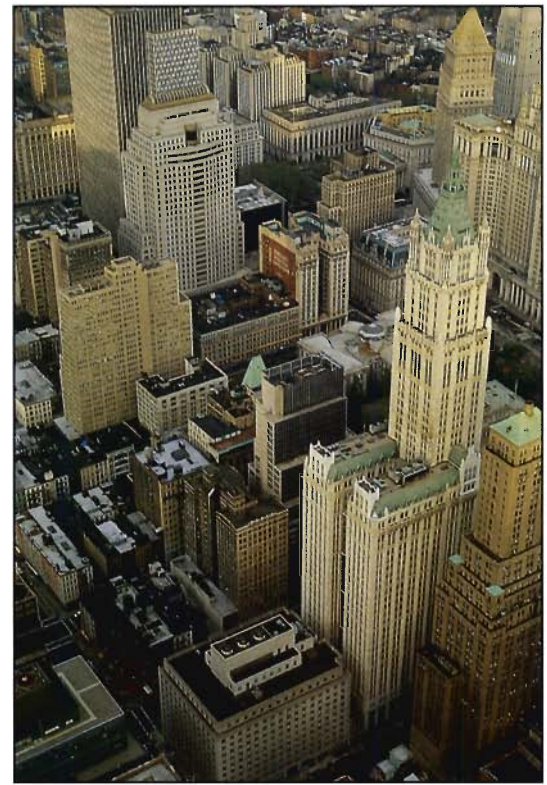
Men hva med kildene, alle dokumentene og levningene i jorda som forsyner historikere og arkeologer med informasjon om fortidas forhold? Er de nøytrale og entydige, eller kan de peke i ulike retninger? Kan historikere og arkeologer i det hele tatt forholde seg nøytrale til kildene?

Lokalhistorikeren Henrik Mathiesen var en dyktig og populær skribent som begeistret trondhjemmerne omkring århundreskiftet med sine bøker og mange avisartikler om byens eldre historie. Mathiesen har spilt en stor rolle for den lokalhistoriske interessen i byen. Gjennom hans arbeider ble blant annet den store norske historikeren PA Munchs teorier om byoppkomsten fra midten av forrige århundre videreført i en populær og patriotisk ånd. Tegning Universitetsbiblioteket i Trondheim, Billedsamlingen. Tegningen har tilhørt Einar Bergslid.

Det vi kaller «byer» kan være så mangt. De har eksistert i tusener av år og finnes i en eller annen form over hele verden. Illustrasjonen viser ytterligheter i hvorledes dette kan komme til uttrykk i bylandskapet. Over: Nidaros-kaupangen ved 1000-årsskiftet, et sentrum for administrasjon, handel og vareutveksling i Midt-Norge. Over til høyre: New York i slutten av det 2. årtusen, et internasjonalt maktsenter som gjennom økonomiske, politiske og kulturelle styringsmekanismer påvirker samfunnsutviklingen på globalt nivå. Tegning Karin Støren Binns, NINA•NIKU, Foto Bruce Sampson, NINA•NIKU

De meninger, tanker og ideer man har på forhånd vil alltid være med på å prege den oppfatningen man får av ulike ting. Dette gjelder både for historikere og arkeologer som i stor grad styres av ulike forsknings-tradisjoner. Slike tradisjoner setter klare grenser for både hva man kan forske på, og hva som kan sies. Forskningstradisjoner har alltid sitt utspring i mer grunnleggende kulturelle, politiske og ideologiske forhold. Forskningen blir på denne måten resultatorientert. Det blir viktig å fokusere på de kildene som støtter opp om det som regnes som kulturelt, politisk og ideologisk korrekt i samtiden. Av den grunn vil historikere og arkeologer alltid måtte legge ekstra vekt på enkelte forhold i fortiden samtidig som andre forhold nedtones. Med andre ord kan man si at historieforskningen alltid vil være selektiv, eller utvelgende.

Tilbake til Trondheim

I siste halvdel av forrige århundre tok stadig flere til orde for at unionen med Sverige skulle oppløses, og at Norge skulle bli selvstendig. Det ble derfor et sentralt poeng å skape en norsk nasjonal identitet, og historien ble etter hvert et effektivt redskap for å oppnå dette. Man lette i kildene etter det som vitnet om dannelsen av den norske staten og om en norsk storhetstid. Dette fant man i sagalitteraturen. I Snorres kongesaga fant man beretninger om heltekongene som ble symboler på det stolte norske, og slik sentrale for gjenreisningen av den norske identiteten og selvfølelsen.

I tillegg til at disse kongene fikk æren for å ha grunnlagt den norske staten, ble de kreditert grunnleggelsen av de eldste byene våre. Slik ble disse byene også symboler på det tapte norske som man i siste halvdel av det forrige århundre prøvde å gjenfinne, eller gjenvinne. Etter hvert kom også det arkeologiske kildematerialet inn og underbygde det man mente å finne belegg for i de skriftlige kildene. Disse politiske og ideologiske forholdene la grunnlaget for den forskningstradisjonen mye av middelalderforskningen befinner seg innenfor ennå i dag.

For Trondheims vedkommende blir Olav Tryggvason tillagt æren for bygrunnleggelsen. Helt fra midten av forrige århundre har historikerne hevdet dette med henvisning til Snorre. Imidlertid finnes det eldre sagatekster som forteller om en eldre bebyggelse på Nidarneset før Olav Tryggvason «satte kaupstaden». Disse tekstene var kjente både for Snorre og for 1800-tallets historikere, men ble likevel nedtonet, selv om det synes å foreligge gode grunner for det motsatte. Man kan helt klart mistenke Snorre for å ønske å tillegge kongemakten større ære for bygrunnleggelsen enn det strengt tatt var grunnlag for i den hensikt å understøtte den herskende kongemaktens ideologiske basis. Vi må huske at han skrev en fortelling om forfedrene til kongemakten som rådde i hans samtid, og kan derfor ha hatt «innskrenkede fullmakter» når det gjaldt bruk av kilder. En av Norges fremste religionshistorikere,

Gro Steinsland, har sagt følgende: «Snorre er utvelgende i forhold til sine kilder, han velger og vraker i et stort kildemateriale, både av skriftlig og sikkert også muntlig art, og han ordner sine kilder etter et bestemt konsept.»

Historikerne på 1800-tallet befant seg innenfor det politiske og ideologiske klimaet som rådde i samtiden. Man tonet ned kilder som ikke støttet opp om heltekongene som nasjonale symboler. Derfor er fokuseringen på Olav Tryggvason i denne sammenheng et produkt av en forskningstradisjon med utspring i kravet om en nasjonal identitet. Mentalitets- og middelalderhistorikeren Sverre Bagge har studert hvordan historikere gjennom mer enn 700 år har framstilt Olav Tryggvason. Han finner at i årene kort etter unionsoppløsningen med Sverige får Olav Tryggvason en særskilt betydning i historieskrivningen: «Det nye, fullt selvstendige Norge skulle finne sin plass i det internasjonale fellesskap av stater og skulle hevde seg i forhold til de eldre og mer etablerte nabolandene. Hva var bedre egnet til dette formål enn en heltekinge fra middelalderen? Samtidig uttrykte portrettet av Olav troen på enkeltmennesket, den geniale personlighet, som kunne gripe inn i historien og endre dens gang.»

Sett mot en slik bakgrunn blir det selvfølgelig ingen tilfeldighet at statuen av Olav Tryggvason – kongen som ifølge Snorre fremsynt grep inn i byhistorien og endret

dens gang – blir reist akkurat i 1921, bare seksten år etter unionsoppløsningen. Den opprivende navnestriden som utspant seg i Trondheim på slutten av tyvetallet er et utslag av det samme.

Byutvikling, arkeologi og nasjonal reising

De norske middelalderbyene ble etter hvert også viktige symboler på nasjonens fremvekst. Interessen for arkeologi og historie i bygrunnen vokste frem fra midten av forrige århundre, og tok skikkelig av utover dette århundret. Byarkeologien i Norge generelt og i Trondheim spesielt ble slik en del av den nasjonalistisk funderte forskningstradisjonen som er beskrevet ovenfor. De utgravningene som er foretatt i byen de siste trede årene skiller seg ikke i vesentlig grad fra det som er gjort tidligere med hensyn til dette forholdet. På det metodiske planet har det skjedd mye, men det teoretiske grunnlaget er identisk. Slik reflekterer også dagens byarkeologi den samme ideologien og dermed også samme selektiviteten som man finner hos de historikerne og arkeologene som skapte denne til nå hundre og femti år lange forskningstradisjonen.

Gjennom hele denne perioden har man måssommelig bygd opp et arkeologisk kildegrunnlag som passer inn i dette historiesynet. Imidlertid er ikke det arkeologiske kildematerialet nøytralt. De spørsmål arkeologene stiller seg før man setter spaden i jorda får store konsekvenser for hvordan det senere blir mulig å tolke det oppgravde materialet. I dag er den nasjonale identiteten godt innarbeidet i de flestes bevissthet. Det selvstendige nasjonale Norge er blitt en selvfølge, nærmest noe naturgitt. Slik blir den historien arkeologene forteller om byen også forstått som noe som ikke er gjenstand for diskusjon, da forskningstradisjonen som den nasjonale identiteten også er blitt selvfølgeliggjort. Det arkeologiske materialet som graves frem passer inn i dette nettverket som på en måte hele tiden referer til seg selv og den historiske virkelighetsoppfatningen det har bygd opp. Etter hvert har man glemt at teoretiske spekulasjoner og valg er basisen for både vår nasjonale identitet, og vår historiske kunnskap.

Sluttord

Myter og historieskrivning har et vesentlig fellestrekk; begge er kulturelt betingede bearbeidelser av fortiden. Utvalgte elementer av en uensartet, fragmentert fortid settes inn i et ordnet, kulturelt konstruert system. Vårt kunnskapsideal har gitt totalhistorien forrang fremfor både myter og historisk mangfold. Også norsk middelalderarkeologi bærer preg av å befinne seg innenfor et slikt totalhistorisk regime.

Olav Tryggvason vil fortsatt stå trygt på sin sokkel, fordi han er en viktig del av vår lokalhistoriske selvforståelse og bilde utad. Men for å minne om at historien ikke er fullt

så enkel som vi vil ha den til, kan det være passende å avslutte med en annen av Bagges kommentarer til olavsframstillingene: «I løpet av vårt århundrede er det vel blitt mindre av helte dyrkelsen. Etter to verdenskriger har ikke lenger den blonde, germanske kriger- og helte konge samme appell som i begynnelsen av århundret.» Bagge har sannsynligvis rett – men i myten om Trondheims opprinnelse er vikingkongen fortsatt helten i eventyret.

Forfattere

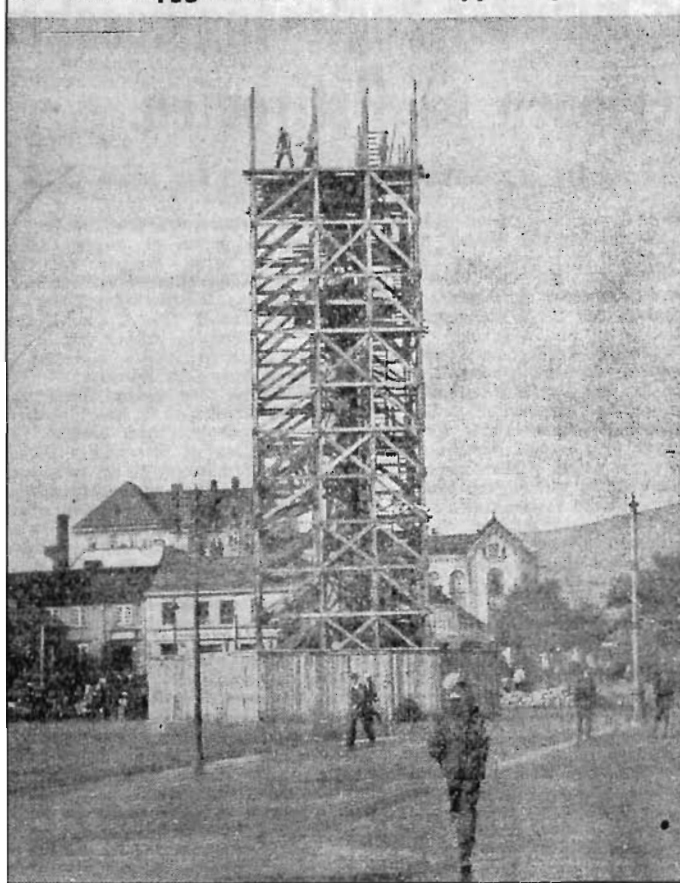
Terje Brattli er førstekonsulent ved Riksantikvarens Distriktskontor Nord, Trondheim.

Axel Christophersen er professor i arkeologi ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

På sin opphøyde sokkel, sentralt i Trondheim sentrum, er plassert en statue av byens mytiske grunnlegger, vikingkongen Olav Tryggvason. Kongen utstråler en nærmest overjordisk kraft og beslutsomhet som står i stil med hans historiske storverk. Foto Bruce Sampson, NINA•NIKU

Da Olav Tryggvasons statue ble oppført på Torgel.

Olavsstatuen, skjenket av grosserer Dyre Halset, under oppførelsen. Avisutklipp, Universitetsbiblioteket i Trondheim, Billedsamlingen, nr II-Uhjmi 70587

«Som om han bare var rundt og fant igjen buplasser» Anders Nummedal – en oppdagelsesreisende til fortida

av Kristian Pettersen

Anders Nummedal er et navn det står eventyrglans omkring innen norsk arkeologi. Han var en banebryter av de sjeldne og er blitt en legendarisk skikkelse innen faget. Uten spesiell fagutdannelse forbauset og imponerte han sin samtids lærde og lærte dem noe nytt, igjen og igjen. Med sin omfattende innsats vil Nummedal for alltid være knyttet til steinalderen i Norge.

Anders Johnsen Nummedal kom til verden den 27. januar 1867 på gården Nummedal i Vik i Sogn, som sønn av gårdbruker John Olsen Nummedal og Helga Olsdatter Orvedal. Han ble student i 1889 og studerte deretter realfag. I 1900 fullførte han den matematisk-naturvitenskapelige lærereksamen og ble samme år ansatt som adjunkt ved den høyere skole i Kristiansund. Senere ble han overlærer og lektor. Nummedal ble gift i Kristiansund i 1907 med Astrid Marie Hjelseth.

Hans epokegjørende oppdagelse av den eldste steinalderen skjedde i 1909. Og allerede i 1910 fikk Nummedal tillatelse av Videnskabselskabet's Museum i Trondheim til å foreta arkeologiske undersøkelser. Og ikke nok med det; han fikk et stipend fra Videnskabselskabet til reiser i Kristiansunds omegn for å lete etter nye steinalderboplasser.

I Kristiansund ble han fram til 1922. Nummedals arkeologiske undersøkelser førte til at han dette året fikk en personlig opprettet konservatorstilling ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo, slik at han kunne bruke hele sin tid til steinalderforskningen. Denne stillingen hadde han til 1938 da han gikk av for aldersgrensen. Nummedal døde i 1944.

Nummedal ble for sin faglige innsats utnevnt som medlem av Vitenskapsselskapet og dets museum og fikk tildelt Gunnerusmedaljen. Han ble også medlem av Videnskapsakademiet i Oslo og ble i 1936 utnevnt til ridder av St Olavs orden. Han har publisert en rekke skrifter og avhandlinger om mange emner innenfor steinalderen.

Et merkverdig funn

Nummedal ble kjent etter at han en oktober søndag i 1909 var på leting etter skjellforekomster ved Voldvatnet på Øya Nordlandet i Kristiansund. Kvartærgeologi var hans spesialfelt innen realfagene og også hans fritidssyssele. Ved Voldvatnet kom han over noen flintstykker som han mente

var bearbejdet av mennesker og som skulle vise seg å være de til da eldste erkjente spor etter mennesker i Norge. Nummedal sendte funnene inn til Videnskabselskabet's her i Trondheim. Bestyreren ved Oldsagssamlingen, overlærer Karl Rygh, skrev omgående tilbake at flintstykkene utvilsomt var bearbejdet av menneske-ke hender og oppfordret Nummedal til å gjøre nærmere undersøkelser. Innen ei uke etter at de første funnene var gjort var Nummedal igjen ved Voldvatnet og gjorde flere funn. Dermed begynte snøballen å rulle...

Etter hvert skulle det bli svært mange lignende funn og Nummedal kalte disse med et felles navn for Fosnakulturen etter gården Fosna i Kristiansund.

Hvordan Nummedal må ha følt det merkelige som skjedde høsten 1909 framgår tydelig av et brev til bestyreren ved Vitenskapsselskabet's Oldsaksamling i 1929, Theodor Petersen. Her skriver Nummedal, etter at han hadde fortalt om det første funnet han gjorde i 1909:

«Den næste hendelse inntraff den første dag av påskeferien 1910. Jeg fikk da det innfall at jeg skulde prøve å finne spor etter stenaldersfolk på Kirklandet. Nordvest for kirken visste jeg det var gravet en grøft, og dit styret jeg mine skritt like etter at jeg hadde spist frokost. Riktignok var jeg gått ut for å finne spor fra stenaldren; men jeg må si jeg blev overrasket, da jeg i det opkastede grus opdaget en stor, regelmessig flintspån, straks jeg kom hen til grøften. Herfra gikk jeg nordover til den nye vann- dam og fant flint i gruset også her. Det begynte nu å lakke mot middagstiden. Hjemveien la jeg over 'Christies Minde' hvor jeg visste det var pløiet om høsten, og jamen santen var det flint også her. På et mindre område lå der mange flintstykker som var vasket ut av regnet. Noen av flintstykkene plukket jeg opp og tok med meg. Av det som hendte mig om formiddagen, fikk jeg feber. Så snart jeg hadde spist middag, måtte jeg derfor ut igjen. Ved Øvrevågens reverbane og ved Stortua visste jeg det var gravet grøfter; jeg gikk dit, og på begge steder fant jeg bearbejdet flint.»

Så kan en spørre: Var det virkelig så enkelt? Var det så lett å konstatere en eldre

*Til venstre:
En av de eldste boplassene Nummedal fant, Bremsneshatten III i Averøy, slik den ligger i dag. Bostedet ligger på flata midt i bildet. Foto K Pettersen*

an sjøl i et tidligere tilvære hadde brukt»

bosetningsfase i Norge, som ingen kjente til fra før? Hvorfor skulle det være naturlig å tolke flintfliser i 30 meters høyde over havet nesten ut mot Atlanteren som Norges eldste bosetning? Og hvorfor hadde ingen andre oppdaget noe? I dag kjenner vi til at det eksisterer, eller har eksistert, slike boplasser praktisk talt rundt hele Norskekysten.

Forklaringen må vi trolig hente i at så lite var gjort omkring steinalderen fra før, og at Nummedal ved sin geologiske utdannelse hadde spesielle forutsetninger for å kunne begripe hvordan det hele hang sammen. Nummedal hadde mistanke om og ble kjent med tildanning av flintredskaper, han kjente til landhevingen etter istida, og han vurderte selve beliggenheten til boplassene i terrenget. Alle indisiene pekte mot samme konklusjon: Oppholdssteder for steinaldermennesker.

Dette var en oppdagelse av den typen oppdagelsesreisende gjorde, hvor en fant ukjente stammer langt inni jungelen på andre siden av jordkloden. Nummedal gjorde i realiteten mye av det samme, men i stedet for å dra til et fremmed land gikk han tilbake til en fremmed tidsepoke midt i den byen der han gikk omkring hver eneste dag. Og resultatet ble ikke mindre eksotisk. Nummedal klarte å trenge gjennom den tidsbarrieren som til da hadde vært like tett som jungelen, men i stedet for jungelkniv brukte han spade og grev. Andre fagfolk hadde før sett på slike steder, men uten å skjønne hverken kulturell tilhørighet eller hvor gamle boplassene kunne være.

Oppsiktsvekkende oppdagelser

Av slike «flintplasser» fant Nummedal bortimot ett hundre bare de første par årene og dette ble starten på Nummedals karriere som arkeolog. Bestyreren ved Oldsagssamlingen, Karl Rygh, så med en gang at Nummedals tolking av disse steinalderboplassene i grove trekk måtte være nokså rett hva angikk alder og kulturell tilknytning, og han ble en alliert til Nummedal fra første stund av.

Noen av de etablerte forskerne innen norsk arkeologi stilte seg nokså tvilende til funnene til å begynne med; det var først og

Valseshula i Averøy, under utgraving av Nummedal i 1910. Foto Vitenskapsmuseet

fremst den antatt høye alderen som voldt problemer. Men det gikk ikke lenge før alle måtte erkjenne at Nummedal hadde rett i sine antagelser om at funnene stammet fra et ukjent og eldre avsnitt i norsk forhistorie. Inntil da var det den såkalte Nøstvetkulturen som var regnet som det eldste kulturavsnittet i vår forhistorie. Denne var særlig kjennetegnet ved sine store og delvis tilslippte økser. Nå seilte det opp

en eldre fase med små flintøkser og små pilespisser av flint som kjennetegn.

Og Nummedals aktivitet skulle avstedkomme en lang rekke boplassfunn som er blitt klassikere i Norge. Eksempelvis kan vi nevne navn som Voldvatnet, Christies Minde og Bremsneshatten. På Nordmøre ble boplassene funnet fra 25-44 meter over dagens havnivå og vitnet om landets

Til høyre: Valseshula slik den ser ut i dag og som bærer navnet Kariholet. Da den ble «gjenopdaget» for noen år siden visste ingen i bygda om de undersøkelsene som Nummedal hadde gjort her for 75 år siden. Foto K Pettersen

Nummedal på feltarbeid i Bolvågen i Frei fotografert av kollega Anathon Bjørn i 1920.
Foto Vitenskapsmuseet

hevning etter istida. Nummedal gikk ut fra at boplassene hadde ligget nær ved sjøen og kunne således formode at det vanligvis var slik at de eldste boplassene lå i et høyere nivå, mens de yngste lå lavere, etter som landet jo hadde hevet seg.

Allerede i 1910 kunne da Karl Rygh for første gang publisere noe om Fosnakulturen, som en tidligere ukjent kulturrepøke i vårt land. I 1912 kom Nummedal med sin egen første publisering, på forsida i Aftenposten.

Nummedal i felten og ved skrivebordet

Hvordan Nummedal utførte sine registreringsarbeider og til dels også sitt utgravingsarbeid i felten, vet vi relativt lite om.

Trolig har dette vært et arbeid der spaden har vært i flittig bruk og der det først og fremst gjaldt å samle inn oldsaker. Og dette ser det ut som om Nummedal har gjort svært grundig. Vi vet at han dro rundt i store områder på Nordmøre og i Trøndelag hvor han besøkte blant annet Frøya og Hirta.

Jeg har selv foretatt etterundersøkelser på boplasser som Nummedal har gravd tidligere, blant annet på Golma i Tustna og ved Bremsneshatten i Averøy. Fra begge disse boplassene foreligger en god del flintmateriale innsamlet av Nummedal. Men ved våre relativt grundige etterundersøkelser på 1980-tallet fant vi nesten intet på disse boplassene. Også andre steder i landet har det vært vanskelig å finne igjen Nummedals boplasser i våre dager.

Nummedals interesse for oldaker bringer oss over i hans store interesse for materialanalyse. Her gikk han metodisk fram og systematikerens kom til full utfoldelse, særlig i forhold til kronologiske spørsmål. I tiden etter oppdagelsen av Fosnakulturen kom det i gang en stor faglig diskusjon om hvor gammel denne var, med Nummedal i spissen. De fleste som deltok i denne debatten erkjente at Nummedals resultater måtte tilsi at den eldste bosetningen ble skjøvet flere tusen år tilbake, til eldre steinalder.

Med utgangspunkt i geologiske data mente Nummedal at det fantes holdepunkter for en eldste datering av Fosnakulturen til overgangen mellom senglacial og postglacial tid (mellom sen istid og etteristida). Dette vil da si godt over 9 000 år f Kr slik vi daterer den i dag. Nummedal pekte tidlig på likhetene i materialet med den danske Maglemosekulturen og fikk snart gehør for dette av ledende arkeologer i Norge. Senere er hans funn blitt tidfestet ennå lenger tilbake. Videre kunne han også peke på likheter til steinalderfunn fra Nord-Tyskland og Polen.

Det mest umiddelbare vitenskapelige resultat av hans studier ble da at han avslørte en steinalderbosetning som var et par årtusener eldre enn en til hans tid hadde trodd. Nummedal mente at de eldste Fosna-boplassene var bortimot 9 000 år gamle, mens andre forskere på hans tid tidfestet funnene til ett eller to tusen år senere.

Nummedal grov også ut flere hule- og hellerboplasser langs kysten av Midt-Norge opp til Helgeland. Det ble her klart at slike boplasser hadde vært tilholdssted for mennesker over lange perioder fra steinalderen til inn i jernalderen. Også gjennom disse undersøkelsene ga han et viktig bidrag til å belyse menneskenes tilpassing over lange tidsrom.

Etter at Stortinget høsten 1921 hadde bevilget penger på kulturbudsjettet til en stilling for Nummedal, tiltrådte han denne i 1922 ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Etter denne tid fikk han i realiteten hele landet som arbeidsfelt. Han skulle komme til å foreta undersøkelser både på Østlandet, Sørlandet og Vestlandet i tillegg til det han allerede hadde gjort i Midt-Norge og det som skulle komme i Nord-Norge.

Nummedal i Finnmark. Komsakulturen og landsbyene i Varanger

Da Instituttet for sammenlignende kulturforskning tok opp på sitt program studiet av de arktiske folkeslagene, ble steinal-

*Til venstre:
Nummedal fotografert under utgravningen av boplassen Christies Minde i 1940. I dag ligger denne boplassen midt i Kristiansund by. Foto Vitenskapsmuseet*

derundersøkelser i Finnmark overlatt til Nummedal i 1925. Dette selvsamme året oppdaget han rester etter menneskelig virksomhet av en svært alderdommelig type i Finnmark, det som fikk navnet Komsakulturen, etter en boplass ved Komsfjellet i Alta. Her var redskapsråstoffet og redskapene laget av kvartsitt og av andre former enn det som var kjent fra andre steder i Norge. Også her sammenlignet Nummedal materialet med kontinentale kulturer mot slutten av istida og støttet seg på geologiske data med konklusjon at funnene ut fra dette måtte være svært gamle.

Etter denne tid fortsatte han sine undersøkelser i Finnmark år etter år. Han fant også en rekke boplasser med hustufter fra yngre steinalder i Varanger. Her gjorde han omfattende undersøkelser fra 1936 av. Disse hustuftene var konsentrert i klynger som minnet om landsbyer eller vær. Nummedal publiserte sine resultater straks og fant blant annet forbindelser mot øst til det i dag finske området via likheter i keramikken. Disse oppdagelsene la grunnen for en bredt anlagt forskning omkring steinalderen på Nordkalotten, som skulle komme senere.

Komsakulturen ble publisert i det store verket *Le Finnmarkien*, hvor arkeologen Johs Bøe sammen med Nummedal la fram resultatene av 10 års arbeid for et internasjonalt arkeologmøte i Oslo. Den franske tittelen slo an tonen om noe arkaisk som hadde aner fra og slektskap til en svært gammel steinalder med den internasjonale, franske nomenklatur.

Etter oppdagelsen av Komsakulturens boplasser i Finnmark, og etter å ha fremsatt sin teori om funnene, fikk Nummedal sterk anerkjennelse fra sine fagkolleger. I de nærmeste årene, fra 1927 til 1937, kom det æresbevisninger på rekke og rad som nevnt tidligere.

En mann med merkvverdige evner

De som kjente Nummedal, og også andre, har gitt uttrykk for at han hadde en spesiell evne til å finne steinalderboplasser. Dette ble ofte oppfattet som en slags intuitiv sporsans. En av hans medarbeidere skal ha uttalt at Nummedal så ut som det sitatet som står som overskrift for denne artikkelen. Uttalelser om ham som: «Hans held til at finde var ufattelig for fagmændene» eller «Det var som han gik rundt med en ønskekvist som aabenbarte alt for ham» var ikke uvanlige.

Det sies at det bare gikk et par timer fra han gikk i land i Alta til han hadde funnet den første boplassen fra Komsakulturen. Slikt måtte vekke oppsikt og peke på Nummedal som en slags ener i sitt fag.

Men evnene hans var langt fra irrasjonelle. De var som tidligere nevnt, tuftet på en naturvitenskapelig holdning og kvartærgeologisk ekspertise. Nummedal ble etter

Bilde fra Voldvatnet. Fra Nummedals publikasjon «Om flintpladsene» fra 1923. På sletten nede ved vannet til venstre ble de første flintfunnene gjort. To av de øvrige boplassene han fant er merket med en sirkel.

hvert svært god til å vurdere landskapets former og karakter ved forskjellige havnivåer. Likeledes hadde han en klar oppfatning av havstigningens ødeleggende virkning på boplassene på vestkysten og dermed den mindre sannsynlighet for å finne lignende gamle boplasser der. Etter den første landhevningen kom en havstigning på grunn av alt smeltet vannet som strømmet fra isbreene, og landet ble da sakte, men sikkert oversvømmet i vest. I denne prosessen skjedde store overleiringer av det tidligere tørre land av metertykke grus- og steinmasser som etter hvert kom til å skjule de underliggende boplassene.

På mange måter foregrep Nummedal det som arkeologene med et moderne ord i dag kaller for prognosedannelse. Det vil si at en lager seg en sannsynlig teori om hvor i naturen en kan finne spor etter mennesker ut fra naturelementer som menneskene har forholdt seg bevisst til.

Nummedal var stille og fredelig av natur. Men i faglige diskusjoner med sine kolleger kunne han oppvise et kraftig temperament som nok også kan ha bidratt til myter omkring ham. Noen mener dette kunne ha sin bakgrunn i at han hadde kompleks fordi han var selvlært i arkeologifaget, men uansett bakgrunn så kan vi i dag glede oss over dette. Hans natur var åpenbart medvirkende til at han ikke følte seg bundet til godkjente måter å tenke på, men kunne velge å stå nokså fritt. Dette må ha vært en styrke, men kan vel også ha fått hans kolleger til å føle seg noe underlegne.

Et bemerkelsesverdig livsverk

Da Anders Nummedal døde i 1944 var et banebrytende livsverk til ende. Steinalderen i Norge var blitt erkjent å være en ganske annen enn før Nummedal kom inn i bildet. Selvsagt er det slik at mange av hans resultater i dag er noe foreldet både hva

tenkemåte og kronologi angår. Slektskapet med de kontinentale istidskulturene er dempet, og en ser i dag ikke de fundamentale forskjeller på Fosna og Komsa ut over selve redskapsråstoffets beskaftenhet.

Likevel må vi si at mange av hans resultater er godt anvendbare den dag i dag. Som eksempel kan vi nevne at overgangen mellom senglasial og postglasial tid fremdeles er den bakre ramme for Fosnakulturens alder og at Fosnakulturen eller Fosnatradisjonen fremdeles er Norges eldste bosetning! Enkelte funn som kan være eldre rokker ikke ved dette.

En heder til Nummedals minne er også de anstrengelser som er gjort ute i marken for å synliggjøre noe av hans livsverk. Jeg tenker da her på tilrettelegging for at publikum kan komme og se på noen av boplassmiljøene han fant, som i området på Bremsnes i Averøy. En kan også besøke stedet ved Voldvatnet der Nummedal fant sitt første tildannede flintstykke og som førte ham så langt bakover i tiden. Eller en kan ta seg en tur nedover «Flintegata» på Kirkelandet i Kristiansund og tenke på hvorfor gata har fått dette navnet...

For mer lesning om denne interessante mannen kan anbefales:

Petersen, Th: *Anders Nummedal*. DKNVS Forhandlinger bd. XVII, nr 14

Møllenhuis, Kristen R 1977: *Anders Nummedal*. DKNVS Forhandlinger 1977

Her vil en finne veien til mye som er skrevet om Nummedal, samt en oversikt over det han har publisert.

Forfatter

Kristian Pettersen er fylkesarkeolog ved Kulturavdelingen, NSK-divisjonen, Sør-Trøndelag fylkeskommune.

□

FRA RARITETSKABINETT TIL OLDSAKS

av Kalle Sognes

De lærde herrer som grunnla det Thronhjemske Selskab i 1860 (fra 1867 Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab), var preget av opplysningstidens idealer. Selskaps tre stiftere, Gunnerus, Suhm og Schøning var aktive innenfor ulike felt. Gunnerus gjorde sin innsats først innenfor biologien, både zoologien og botanikken. Suhm var historiker. Det var også Schøning, men ikke minst gjennom sine reiser til ulike deler av Norge i første halvdel av 1770-årene, kom han til å framstå også som antikvar og etnolog/sosiolog.

Ingen av de tre kan kalles arkeologer, men både Gunnerus og Schøning samlet på oldsaker. Arkeologien som vitenskap ble ikke «oppfunnet» før nærmere midten av 1800-tallet, men en viktig forutsetning for den nordiske arkeologiens utvikling lå i 1700-tallets antikvarianisme.

Når Gunnerus og Schøning samlet på oldsaker, var det på egne vegne. Det fantes ikke noe museum i Norge. Edelmetaller – gull, sølv og kopper(!) – var fra gammelt av regnet som kronens eiendom, som *dannefe*. Også andre ting av spesiell interesse ble sendt til det kongelige kunstkammer i København.

Gunnerus var den eneste av Vitenskaps-selskapets tre grunnleggere som endte sine dager i Trondheim. Etter hans død ble samlingene solgt på auksjon. Det forelå på den tid ingen planer om opprettelse av noe museum i byen, men selskapet valgte likevel å kjøpe en vesentlig del av denne samlingen, blant dem flere oldsaker og andre antikviteter som ennå finnes i Vitenskapsmuseets samlinger.

Samlingene bare tilgjengelig for selskapets medlemmer

Samlingene vokste sakte fram gjennom 1800-tallet, men de var bare tilgjengelig for selskapets medlemmer. Omkring 1940 ordnet sekretæren, dikteren C N Schwach selskapets myntsamling etter tidens mest moderne vitenskapelige prinsipper. I den forbindelse donerte han også store deler

av sin private samling til selskapet. I sum var likevel samlingene heller beskjedne. Dette gjaldt særlig de historiske delene. Høsten 1940 kom to kjente forskere, Ritter og Rosegger til Trondheim, men selskaps visepreses, Fredrik Storm, følte seg tydeligvis ikke vel ved å vise fram samlingene. Dette ga han da også uttrykk for i et brev til preses, rektor Bugge:

«Om vi med det samme besee V.S. Samlinger faaer beroe paa Øieblikkets Indskyldelse; jeg sonderede neml. Prof. igaar om hvorvidt han ønskede at besee dem, men da han især ønskede at besee de Nord. Antiquiteter (og du veed, denne er vor allersvageste Side, ydermere henstaae vore rustede Sager i Hammers Pulterk.) saa fandt jeg mig saa meget mere som han talte meget om det Berg. Museum og Univers.s Antiquiteter, beføiet til at svare, at vi fast aldeles intet havde, hvilket jeg med Sandhed kunde sige, naar det Lapperie, vi have, sammenlignes med hvad Bergen og Univers. har.»

Behov for opprydning

I 1866 flyttet Vitenskapsselskapet inn i eget hus på Kalvskinnet og det ble mulig å vise fram samlingene for publikum. I for-

Adjunkt Karl Rygh ble i 1870 den første faste bestyrer av Vitenskapsselskapets Oldsaksamling. Han var filolog, men sterkt interessert i arkeologi.
Foto Vitenskapsmuseet

MOSLING – EN MANN OG HANS MUSEUM

bindelse med innflyttingen i nybygget ble samlingenes svakheter ytterligere understreket. Selve flyttingen synes også å ha gått ut over det som fantes av oldsaker. Jernsakene rustet i stykker og merkelapper manglet. I tillegg eksisterte flere inventarprotokoller som var ført etter forskjellige prinsipper. Den enkelte gjenstanden kunne ha flere numre. Det var selskapets bibliotekar S. Mosling som også hadde ansvaret for oldsaksamlingen. Han innså behovet for opprydning, men erkjente samtidig at han selv ikke hadde forutsetninger for å gjøre dette.

En ung adjunkt ved Katedralskolen, Karl Rygh, påtok seg frivillig å få orden i samlingen. Rygh var innvalgt som medlem av Vitenskapsselskapet i 1866. Han var filolog av utdannelse, men var sterkt interessert i arkeologi. Han var en yngre bror av Oluf Rygh, som da var professor i historie og som noen år seinere ble Norges første professor i arkeologi. Karl Rygh, tok fatt på oppgaven med iver og flid og i løpet av et par år hadde han fått orden i samlingen og fikk i 1870 trykket en katalog over samlingen, som ennå bare omfattet vel 700 gjenstander.

Turbulente år

På dette punktet var Mosling og Rygh enige og samarbeidet godt, men samtidig hadde de i en feide gående med utgangspunkt i en runestein fra For som Rygh hadde fått inn til Vitenskapsselskapet. Dette hadde han gjort i egenskap av medlem av direksjonen for den trønderske filialavdelingen til *Foreningen til norske Fortidsminnesmærkers Bevaring*. Han var imidlertid svært misfornøyd med måten selskapet hadde behandlet denne steinen. Mosling respekterte Rygh som selskapets ledende ekspert på feltet, men ville ha seg frabedt at han på vegne av fortidsforeningen la seg opp i hvordan selskapet behandlet sine samlinger.

Årene omkring 1870 var en turbulent tid for Vitenskapsselskapet. I flere tiår hadde man spredt innsatsen på en rekke felt, og det var lagt stor vekt på å støtte ulike litterære prosjekter. Både Henrik Wergeland og Ivar Åsen hadde fått økonomisk støtte til sin virksomhet. Det samme gjaldt Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Men alt C N Schwach hadde tatt til orde for at selskapet burde utvikles i retning av et museum på linje med museene som da var etablert i Oslo og Bergen. Denne tanken kom opp på nytt, og Karl Rygh ivret sterkt for dette sammen med Vilhelm Storm, som bestyrte de naturhistoriske samlinge-

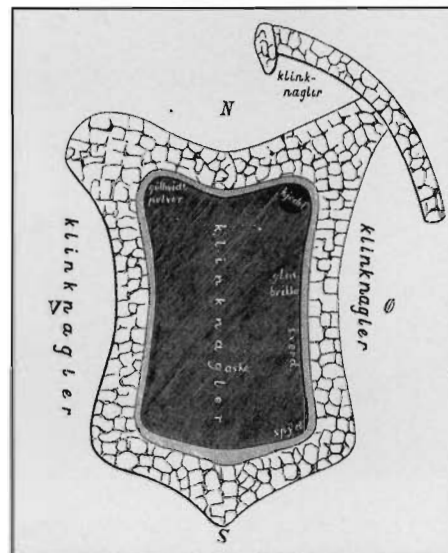
ne. De ønsket å bygge opp en vitenskapelig institusjon basert på egen forskning og formidling.

Innbyrdes uenighet

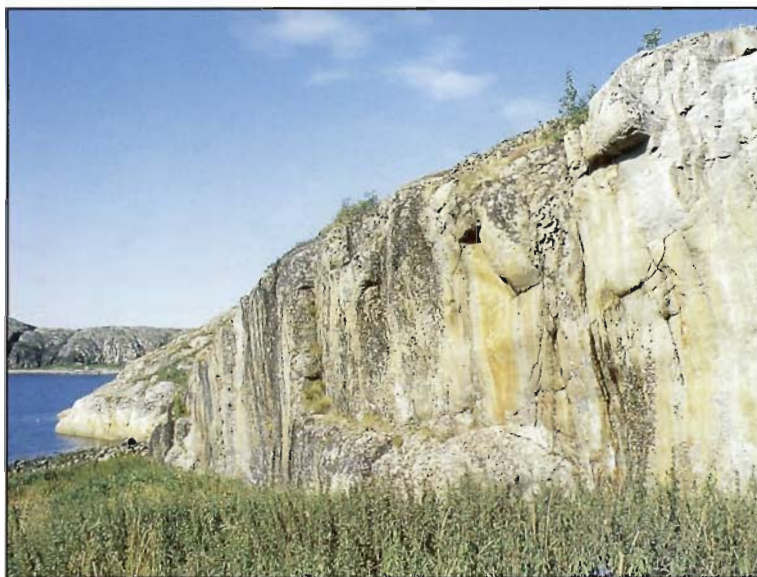
Selskapet og dets direksjon besto i alt vesentlig av byens beste borgere, som egentlig hadde liten kunnskap om moderne vitenskap. Direksjonen kunne være med på behovet for formidling av natur- og kulturhistorisk kunnskap, men ønsket ikke et museum som drev aktiv innsamlingsvirksomhet. I stedet, mente den, kunne man kjøpe det man trengte til utstillingene fra større museer andre steder. Det var i stor grad måten mynt- og medaljesamlingen var bygd opp på. Dette var utilfredsstillende for de to som var satt til å ivareta samlingene. For å kunne drive egen forskning måtte de drive systematisk innsamlingsvirksomhet og det de samlet inn måtte tas vare på i et museum. Det var, kort sagt, nødvendig å bygge opp og vedlikeholde en databank.

Vi skal ikke her følge den opphetede debatten videre i detalj. I stridens hete sa Karl Rygh opp sin stilling som bestyrer av oldsaksamlingen. Det var likevel den linje han sammen med Storm sto for, som vant fram. Selskapets profil ble endret. Museumsdrift ble dets viktigste virkeområde. De ulike samlingsbestyrerne skulle drive aktiv forskning. Selskapets preses, biskop Grimelund, som sto for den litterære linjen, la ned sitt verv.

Allerede før han var ansatt som konservator, hadde Karl Rygh undersøkt runeinnskriften på Oksvoll i Bjugn. Han var språkforsker av utdannelse og sterkt delaktig i utgivelsen av det store verket om norske gårdsnavn, et arbeid som ble påbegynt av hans bror Oluf Rygh.

Karl Rygh gjorde en av sine første større utgravninger på det store gravfeltet på Egge og Hegge i Steinkjer. Den ene av gravhaugene hadde et svært uvanlig innhold.

Adjunkt Knut Lossius var en kort periode bestyrer av oldsaksamlingen. Han trakk seg til fordel for Rygh, men fortsatte som arkeolog med sporadiske undersøkelser av gravhauger og seinere av helleristninger. Foto Universitetsbiblioteket i Trondheim, Gunnerusbiblioteket

Så skulle man kanskje tro at alt var fryd og gammen. Men det var ikke tilfelle. Da vervet som bestyrer av oldsaksamlingen skulle besettes på nytt i 1874, valgte direksjonen å ansette en annen lærer ved Katedralskolen, nemlig Knut Lossius, som nettopp var innvalgt som medlem av selskapet. Kanskje var dette en slags «tak for sist» til Rygh for hans voldsomme engasjement som leder for opposisjonen gjennom mange år.

Bestyrer – fra bijobb til heltidsjobb

Rygh var lite villig til å akseptere dette og satte i gang en ny kampanje, denne gang for å kunne komme tilbake som bestyrer. Han lyktes også med dette. Lossius fun-

gerte som samlingsbestyrer bare i omkring et år. Lossius valgte å trekke seg, og Rygh ble ansatt på nytt. Stillingen som bestyrer av vitenskapsselskapets oldsaksamling hadde han til sin død i 1915, dvs i bortimot 45 år. De første nesten 30 årene var dette en bijobb, men Rygh brukte store deler av skoleferiene til reiser og utgravninger i Trøndelagsfylkene. I 1899 ble han ansatt på heltid. Dette var trolig den første heltids vitenskapelige stillingen i Trondheim. Det er denne stillingen som i begynnelsen av 1980-årene ble omgjort til et professorat i arkeologi ved Universitetet i Trondheim.

Til tross for Ryghs bestrebelser for å få Lossius bort fra bestyrerstillingen, fortsatte Lossius å dyrke sine fortidsinteresser

også innenfor Vitenskapsselskapet. Gjennom flere tiår drev han registreringer og arkeologiske undersøkelser. Slik falt det i hans lodd i løpet av noen få år i slutten av 1890-årene å undersøke og publisere flere av våre mest kjente helleristningsfelt – på Bardal, Bøla og Hell. Disse feltene, som rommer store, naturalistisk tegnede dyrefigurer, er siden blitt klassikere blant norske helleristningsfelt. Også Rygh var opptatt av helleristningene, noe han ga klar beskjed om da han begynte som bestyrer av oldsaksamlingen i 1870. Han konsentrerte seg imidlertid om bronsalderens ristninger, men først i 1908 kunne han legge fram sin omfattende avhandling om «Helleristninger af den sydskindaviske type i det nordenfjeldske Norge».

Lossius var noen år yngre enn Rygh, men de fulgtes ad i siste del av sine liv på en forunderlig måte. Kanskje var det også her en slags konkurranse. I sitt daglige virke var de begge lærere ved Trondhjems Katedralskole. Rygh ble overlærer i 1887, en stilling Lossius overtok da Rygh forlot skolen for å arbeide full tid ved Vitenskapsselskapet. Han var også stortingsrepresentant i flere perioder. Lossius endte som rektor fra 1902. De arbeidet sammen også i Vitenskapsselskapet. Begge var preses, dvs leder av selskapet. Rygh var preses fra 1883 til 1897 med Lossius som vise-preses de siste årene og som preses fra 1897 til 1899. De ble sammen utnevnt til æresmedlemmer i 1905. Begge ble tildelt St Olavs orden, Rygh i 1893, Lossius i 1912.

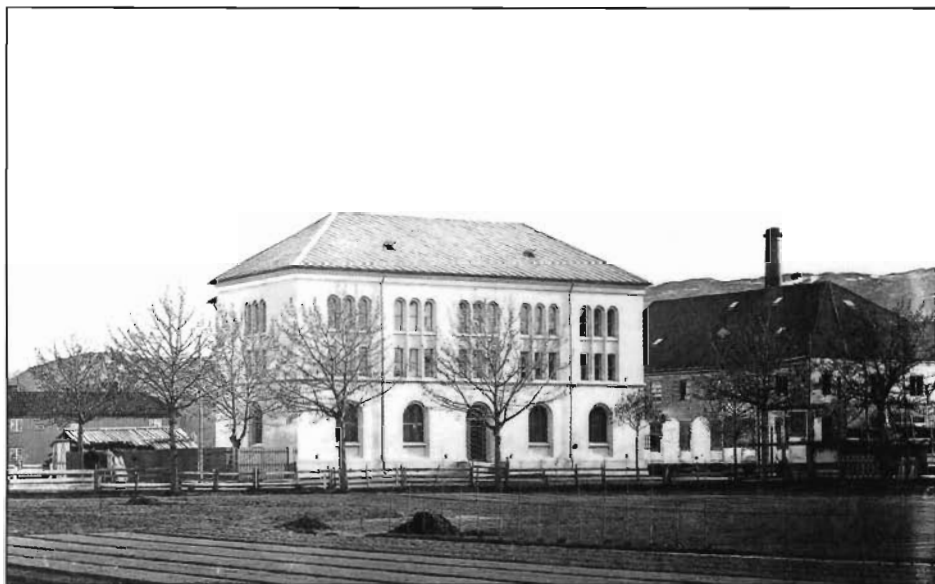
Som et siste vitnemål om deres underlige samhörighet, forlot de denne verden med noen få timers mellomrom. I Adresseavisen for 10. mars 1915 skrev Th Petersen en felles nekrolog, der de to var avbildet ved siden av hverandre, spalte ved spalte.

Litteratur:
Birgitta Berglund 1998: *Hvordan arkeologien kom til Trondheim*. DKNVS skrifter 1988: 2.
Hans Midbøe 1960: *Det Kongelige Norske Videnskabs Selskabs historie*. Trondheim.
Kalle Sognnes 1995: 125 år siden Arkeologisk avdeling ble til. *SPOR* 1/1995.

Forfatter

Kalle Sognnes er professor i arkeologi og museumsbestyrer ved Stjørdal museum, Stjørdal i Nord-Trøndelag.

□

Da Vitenskapsselskapets nye museumsbygg sto ferdig på Kalvskinnet i 1866, ble samlingen flyttet dit. Det viste seg da at det var stor uorden i oldsaksamlingen. Karl Rygh tok på seg å få orden i samlingen. Dette ble begynnelsen til nesten femti års virke som arkeolog og samlingsbestyrer. Foto Universitetsbiblioteket i Trondheim, Gunnerusbiblioteket

NYE FUNN

BRONSESPENNE FRA HITRA

av Eskil Følstad

Hver vår avvikles det studentfeltkurs ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU. Gjennom disse utgravningene har det kommet svært interessante funn for dagen. Under vårens kurs skulle det avdekkes en gravrøys som lå på et diskret høydepunkt med god utsikt over den en gang så viktige ferdselsåra Dolmsundet. Det skulle bringes på det rene om dette virkelig var et gravminne, og om det i så fall var samtidig med bronsealder-boplassene et steinkast unna.

*Utgravingsmannskapet, studenter ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.
Foto E Følstad*

keramikkbitene ble det også funnet jernfragmenter – og noe grønnaktig metall. Med stor forsiktighet ble dette omhyggelig rensert fram, og sakte men sikkert åpenbarte det seg ei staselig enkeltspenne i bronse.

Spenner som denne ble sannsynligvis brukt som ei stor «sikkerhetsnål» som holdt kappa sammen på skulderen. I ettertid har konserveringslaboratoriets medarbeidere kommet fram til at spennen i si tid var forsølvet eller fortinnet, slik at den framsto skinnende blank da den var i bruk. På overflaten er det også funnet tekstil-

rester. Spenna har dessuten ingen skader av høy varme, og det kan bety at den var falt ut av likbålet og først ble sopt opp etterpå, eller at den ble lagt sammen med de andre gjenstandene først under selve begravelsen. Ved å sammenligne denne spennen med andre lignende funn, kan man anta at denne begravelsen fant sted for omtrent 1600 år siden.

Forfatter

Eskil Følstad er stud cand philol ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

Etter at de første rutene med torv var spadd vekk var en ikke lenger i tvil om at forhøyningen var laget av mennesker. Her lå det ei lita gravrøys, drøye to manns-lengder tvers over, sirlig oppmurt av mid-dels store stein.

Grava viste seg å inneholde mer enn de trekullbitene og fragmentene av brente bein som det er mest vanlig å finne i slike sammenhenger. Blant steinene lå røde, dekorerte keramikkbiter med sot. Disse har antagelig tilhørt ei urne som det kremerte liket en gang hadde ligget i. Mellom

*Enkeltspenne i bronse fra omlag 400 e Kr. På spennas ujevne overflate er det bevart rester av tekstil.
Foto Per E Fredriksen*

«Disse Mure har Bibliothekar Tellefsen forfulgt...»

av Axel Christophersen

Dette er en beretning om hvordan bibliotekar Tellefsens murverk kom til å spille en uventet rolle i beslutningen om å restaurere Domkirken i Trondheim som nasjonalt «oldtidsminde og kroningskirke».

Samtidig er det beretningen om hvordan norsk arkeologi i sin barndom var nært knyttet til nasjonal selvhevdelse og jakten på historisk identitet.

For å forstå hvordan alt dette henger sammen må vi bevege oss godt 160 år tilbake i tiden, da landet var i union med Sverige og kong Karl Johan styrte landet med eneveldig makt. Vi entrer scenen for begivenhetene, som er det småborgelige Trondheim i 1830-årene, hvor de kondisjonerte forlystet seg i eksklusive private selskaper som klubbelskapet Harmonien, og underholdt hverandre i Det Forenede Dramatiske Selskab.

En av de utallige selskaper og foreninger som så dagens lys på denne tiden var Trondhjem Kunstforening. Bak opprettelsen sto blant annet assessor ved Trondhjems Stiftsloverett, *Conrad Nicolai Schwach*. Det er han som iscenesetter og regisserer vår beretning, og det er han som gir bibliotekar Tellefsen rollen som arkeologen som forvandler Domkirkegårdens muld til nasjonal historie. Men hvem var nå denne «Hr Tellefsen» som vi med en viss rett kan kalle Trondheims første «byarkeolog»? Og hvorfor interesserer juristen Schwach seg i den grad for Tellefsens oppdagelse, at det foranlediger ham å skrive en bok om Domkirkens historie?

Hr Tellefsen

Hans fulle navn var Johan Christian Tellefsen. Han var organist ved Domkirken og en av byens kjente personligheter på 1830-tallet. I 1825 ble han utnevnt til bibliotekar og bestyrer for «Natursamlingen og Oldsakene» ved Det Kongelige Norske Videnskabs Selskab. Det er først og fremst som bibliotekar og boksamler han er kjent i dag, og det var også det som uten tvil lå hans hjerte nærmest. Som bestyrer for «Oldsaksamlingen» holdt han en heller lav profil. Han var imidlertid den første etter Gerhard Schøning som foretok en systematisk registrering av Selskabets oldsaks- og antikvitetsamling, og «Tellefsens protokoll» er fortsatt i museets eie. Av de knapt 200 oldsaker som er innført i protokollen, er en håndfull opplyst å komme fra bygrunnen i Trondheim. Ut fra dette kan vi anta at Tellefsen har hatt oppsyn med funn gjort i bygrunnen, om enn dette oppsynet vel har vært av mer tilfeldig karakter.

Som den tro tjener han var, og i pakt med samtidens antikvariske ånd, ble alle gjensstander som ble innlemmet i samlingene omhyggelig protokollført. Ut over dette ser det ut til at Tellefsens interesse for jordfunn, ja for «oldtidshistorie» i det hele tatt, var ytterst begrenset. Resultatene av hans innsats var det derfor andre som fikk nytte godt av, og da i særdeleshet assessor Schwach. Det er ham vi har å takke for at Tellefsens navn overhodet kan knyttes til funnet av murer på Domkirkegården. Om det kan man lese i det lille, populærvitenskapelige skrift «Trondhjems Domkirkes Historie og beskrivelse i Kort Udtog», som utkom i 1838. Men hva vet vi egentlig om dette murfunnet, som kan betraktes som en av de tidligste arkeologiske opplysninger fra Trondheims bygrunn ved siden av Schønings observasjoner fra 1770-årene? Spørsmålet er også av interesse, siden murene har vært forsøkt gjenfunnet – men forgjeves – i forbindelse med de arkeologiske undersøkelsene på Erkebispegården i 1990-årene.

«...meget massive grundmure»

I begynnelsen av 1830-årene ble Vår Frue Kirkes kirkegård besluttet nedlagt og flyttet til et areal ned mot elven sydøst for Domkirken. I den forbindelse måtte området planeres før det kunne tas i bruk som kirkegård, og på et tidspunkt har man støtt på murverk øst for Erkebispegårdens østfløy. Det må ha vært i egenskap av Oldsaksamlingens bestyrer Tellefsen fulgte

Assessor og poet Conrad Nicolai Schwach var aktiv i byens kulturliv gjennom 20 år.

arkeologi og nasjonal reisning i 1830-årenes Trondheim

planeringsarbeidene, eller i det minste fikk melding om funnet.

Det finnes imidlertid ingen originale oppmålingplaner eller andre opplysninger fra Tellefsens hånd som beskriver funnet av disse «massive Grundmure». Alt vi har er Schwachs litografiske «grundris», der selve murforløpet er tegnet skissemessig inn i forhold til Domkirken og Erkebispegården, samt hans opplysning om at «man ved gravning i Kirkegaarden søndenfor Kirken har stødt paa meget massive grundmure...» som «Bibliothekaren ved det kongelige norske Videnskabers Selskab, Hr Tellefsen, (har) forfulgt...». Vi må anta at Schwach har gjengitt murverket på grunnlag av oppmålinger, eller skisser, ut-

ført av Tellefsen. Hva bibliotekaren for øvrig tenkte og trodde om disse murene beretter historien ingenting om. I alle fall har det ikke interessert Schwach i den grad at han har brydd seg om å referere dem.

«...en riktig og klar fremstilling om dette merkelige Oldtidsminde»

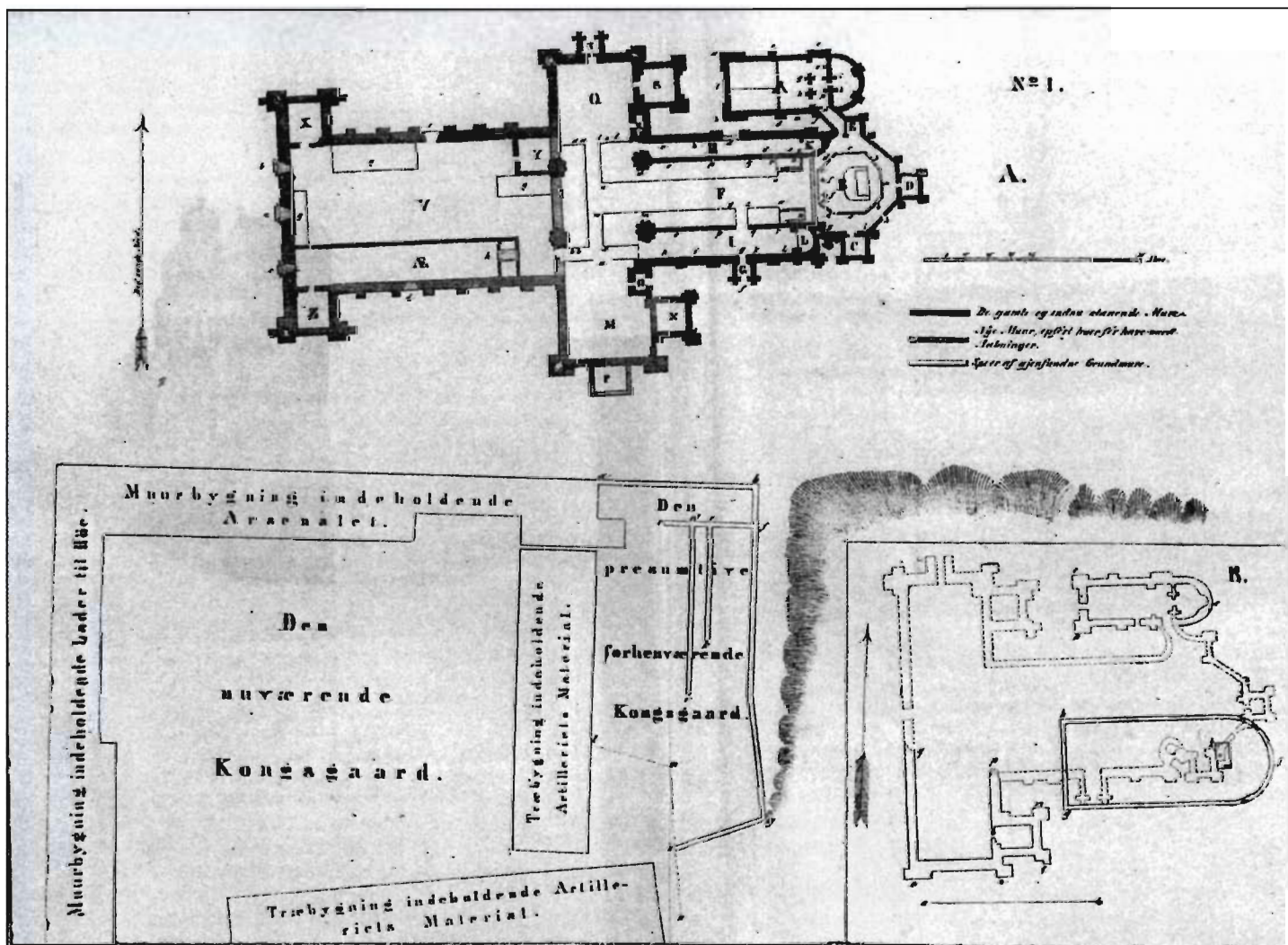
Assessor Schwach har derimot selv meget klare forestillinger om hvilke murer Tellefsen har kommet over, hvilket åpnet for så store perspektiver for omtolkning av kirkens eldste bygningshistorie at det kan ha gitt ham støtet til å skrive en helt ny domkirkehistorie, til erstatning for Schønings «höist fortjenestfulde Arbeide». I innledningen til skriftet konstaterte imidlertid Schwach nøkternt at Schønings bok om Domkirken ikke lenger er å oppdrive i bokhandelen, men at det neppe er noe stort

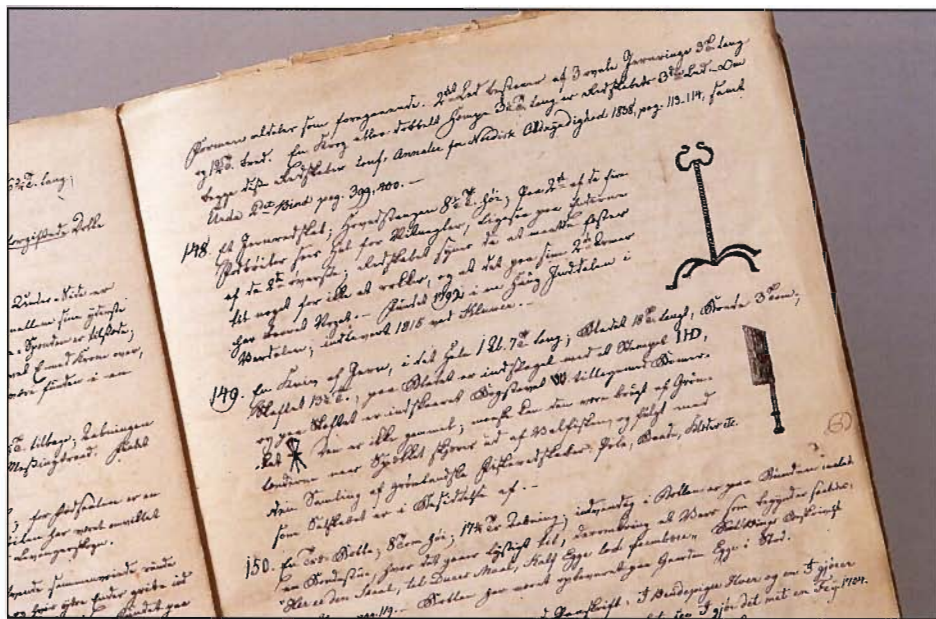
tap siden Schønning ifølge Schwach fremstiller kirkens historie «...med en nogen forvirrende Vidløftighed, dels i mindre god Orden og sammenhæng...»

Swach finner videre grunn til å kritisere Schønning på en rekke punkter, både hva angår saksopplysninger, tolkninger og måten å fremstille historien på, men opplyser at han i det store og hele bygger på Schønings verk, som han til tross for de mangler han anfører finner fortjenestfullt. Som sin fremste begrunnelse for å skrive en ny domkirkehistorie, fremfører Schwach at «...et kort Udtog af kirkens Historie som beskrivelse, ledsaget af de fornødne Afbildninger [...] har jeg derfor troet at vilde være velkommen saavel for dem, der uden at have Anledning til at se Kirken, vilde skaffe sig en rigtig og klar Forestilling om dette merkelige Oldtidsminde...». Altså popularisering i ren folkeopplysningsånd!

Under:

Plansje trykt i «Trondhjems Domkirkes Historie...» med skisse (nederst t v) over murverket som Tellefsen påviste utenfor Erkebispegårdens nordøstre hjørne.

«Tellefsens protokoll» er blant de eldste av Vitenskapsmuseets originale gjenstandskataloger. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Dette er hva Schwach selv anfører som hovedmotivet bak den nye domkirkehistorie. Men går en Schwach nærmere på klingen, oppdager en hurtig at dette i beste fall bare er halve sannheten. For etter hvert som en leser i skriftet, dukker det flere nye motiver opp: For det første betydde oppdagelsen av «Tellefsens mur», og måten Schwach tolker murverket på passer – han erklærer seg saklig uenig i Schønningss inntil da autoritative fremstilling av Domkirkens eldste bygningshistorie.

Tolkningen av Tellefsens murer stiller ifølge Schwach Domkirkens eldste bygningshistorie i nytt lys, som krever en oppdatert kirkehistorie. For det andre er det åpenbart, når en leser skriftets avslutningskapittel, at Schwachs iver etter å gi leseren «en temmelig riktig og Fuldstændig Forestilling om Kirken» ikke bare er lutter folkeopplysningsidealisme, men en måte å blåse til kamp for en total restaurering og gjenoppbygging av Domkirken som nasjonalt minnesmerke. Det er i alle fall vanskelig å tolke følgende passus på noen annen måte: «...deels nærer Forfatteren det Haab, at det norske Folk ikke længer vil taale, at den Bygning, som i Fortiden var en prydelse ikke alene for Norge men for hele Norden, og som ved grundloven er bestemt til Kroningskirke, skal henstaae som en Ruin og som et Vidne om den Nat, der fra Calmarunionen indtil det sidste Quartsekel har hvilet over Norge.»

Sett på denne bakgrunn av Schwachs folkeopplysningsengasjement med nasjonale undertoner skal vi nå se nærmere på hvordan han tolket de murrester som bibliotekar Tellefsen «forfulgte» under planeringsarbeidene sydøst for Domkirken. Vi skal ikke drøfte hvorvidt hans tolkning er riktig eller ikke, men heller forsøke å finne holdepunkter for hvorfor han tolket dette murverket som han nå engang gjorde. Og enda viktigere, hvilke konsekvenser fikk

hans tolkninger for hans oppfatning og fremstilling av Domkirkens eldste historie?

«En Fuldkommen harmonie mellem Localiteten og Historien...»

På Schwachs litografi fremgår det at det dreier seg om et kompleks av øst-vest og nord-sydgående murer påtruffet umiddelbart øst for Erkebispegårdens østfløy og orientert i forhold til denne. Selv om det i dag ikke foreligger noen beskrivelse av murverkets karakter og dimensjoner, er det ikke urimelig å tro at Schwach selv, historieinteressert som han var, har tatt murene i nærmere ettersyn, eller i det minste var blitt muntlig informert av Tellefsen – de to herrer må ha pleiet nokså hyppig omgang gjennom Tellefsens engasjement som bibliotekar og Schwach som Selskabets sekretær i perioden 1831-35.

Swach har nokså sikkert hatt et annet og bedre grunnlag for en vurdering av murverket enn det vi har i dag. I alle fall levner han ingen særlig tvil om hva han mente murene var rester etter: «Det er rimeligt, at den oprindelige Kongsgaard, enten har optaget den Plads, som den nærværende saakaldte Kongsgaard optager, og den, som de gjenfundne Mure indslutte, eller, hvilket endnu er rimeligere, blot den plads, som de gamle, opgravne Mure anviser. Thi en Bygning af saa stort Omfang som den nuværende Kongsgaard, med Tillæg af Bygningen paa de gjenfundne Mure, er ikke sandsynlig for Olafs og Magni Tidsalder...»

Swach tenker seg altså at Tellefsens murer er rester etter den kongsgård som Olav Haraldsson bygde og som Magnus den gode gjenoppbygde. Når Schwach bruker begrepet «oprindelige Kongsgaard», og argumenterer for at den eksis-

terende «Kongsgaarden» (dvs Erkebispegården) er yngre, skal det sees på bakgrunn av at på hans tid var det kjent at Erkebispegården var erkebispens residens. Det anlegget som vi i dag kjenner som Erkebispegården gikk nemlig på Schwachs tid under navnet «Kongsgården», fordi kirkens eiendommer etter reformasjonen gikk over i kongelig eie, så også erkebiskopens residensbolig. Det var først med Nicolay Nicolaysen avhandling om Domkirken og byens topografi fra 1853 at det ble klart at «Kongsgården» i virkeligheten var den mektige erkebiskopens private bolig.

Alt dette var Schwach altså uvitende om – han lever i god tro om at Erkebispegården virkelig er middelalderens kongsgård. Han avviser imidlertid – og uten nærmere begrunnelse – at det eldste kongsgårdsanlegget kan ha vært så stort at både de stående bygningene og de oppgravede murene har vært deler av samme anlegg. Hans viktigste argument er, at et slikt anlegg ville være alt for stort til at man kan tenke seg det reist på Olav Haraldsson og Magnus den godes tid. For å understøtte dette henviser han – igjen uten videre – at «Bygningsmaaden» i det stående anlegget viser at det «ikke er så gammelt». Her påberoper han seg et muntlig utsagn av en viss «Etatsraad Rogert», som skal ha fortalt Schwach at den nåværende kongsgården «skal være opført under Margaret-ha og Erik af Pommern», og daterer på den måten det eksisterende anlegget til begynnelsen av 1400-tallet. Ut fra dette kommer han altså frem til at Tellefsens murer ikke bare tilhører et eldre kongsgårdsanlegg, som han altså tilskriver Olav Haraldsson og Magnus den gode, han får også plassert dette eldste kongsgårdsanlegget noe lenger øst enn den eksisterende.

Dette siste er en helt avgjørende detalj for den videre tolkningen av områdets historie: ved å flytte anlegget østover, mener Schwach at det har eksistert en planlagt forbindelse mellom kongsgården og Clemenskirken. Denne kirken ble reist av Olav Haraldsson som kongsgårdskirke, på samme sted hvor Olav Tryggvason hadde reist sin kongsgård og en kirke. Schwach er ikke i tvil om at Domkirkens såkalte «Capitelhus» (det som i dag kalles Mariakapellet og ligger på nordsiden av kirken), er identisk med Clemenskirken. Han finner sågar spor i kapittelhusets syd-mur, som han mener kan ha vært en inngang som i så fall har korrespondert med en hovedinngang i kongsgården! Og ikke nok med det: Schwachs teorier griper om seg til å gjelde stadig større områder av domkirkeplataets topografi og bygningshistorie: «[ved] at følge Sporene af de af Hr. Tellefsen opgravne Grundmure af den antagne gamle Kongsgaard, ikke allene [kommer vi] til det resultat... at Kongsgården har, overensstemmende med Sagaen (dvs Snorres kongesaga, for anm) og med de Tidens almindelige Bygningsmaade, staaet tæt ved Nidelven, mod hvilken den har vendt sin østlige Hovedfacade, og

Utenfor Erkebispes-
gårdens nordøstre
hjørne. I dette om-
rådet var det biblio-
teket Tellefsen på-
viste murverk fra
«den gamle kongs-
gården». Foto Per
E Fredriksen, Vi-
tenskapsmuseet

som den saaledes baade har overskuet og behersket ved et Taarn (!), som den efter beskaaffenheden af de gjenstandne Mure synes at have havt i det sydøstre hjørne..., men det bliver ogsaa muligt, at St. Olafs Liig kan have været nedgravet omtrent paa det Sted, hvor Olafs Brønd nu findes... og hvor Alttret kan have staaet i den Kirke, som Oluf Kyrre lod opføre (dvs den eldste bispekirken, forf anm), Thi hiint Sted vilde da være i Nærheden af Elven, som det efter Historien (dvs etter Snorre, forf anm) skal være, og nær ved Clemenskirken, i hvis Nærhed det er rimeligt at St. Olafs ven helst har villet begrave Kongens Liig.»

Schwach er nokså overbevist om at hans tolkningsforslag ikke bare er riktig, det representerer etter hans mening «...en fuldkommen, men ellers uopnaaelig harmonie mellem Localiteten og Historien i henseende til Kongsgaardens og Clemenskirken Opbyggelse samt Behandling af Olaf den helliges Liig og den dermed i nøieste Forbindelse saaende successive Opførelse af de kirker i hvis Sted senere [...] Dele af Domkirken er kommen».

Schwach er sikker i sin sak, for alle tilgjengelige kilder synes å stemme overens «i en fullkommen harmoni». Men han tok feil – gruelig feil: For ettertidens forskere har vist at Mariakapellet ikke kan være Clemenskirken, og at Clemenskirken aldri har ligget i nærheten av Domkirken. Og Olav Tryggvasons kongsgård har heller ikke ligget i nærheten av Domkirken, ei heller Olav Haraldssons eller Magnus den godes kongsgårder – hvis sistnevnte da overhodet bygde noen ny kongsgård! Og Olav Haraldssons lik ble umiddelbart etter slaget ved Stiklestad neppe begravd i

sandmælen så langt syd, men vel nærmere den eldste bybebyggelsen, som lå nord for Kongens gate – om da denne historien overhodet er forankret i en historisk virkelighet! I dag vet vi bedre, og har forstådd visst bedre helt siden historikeren P A Munch i 1848 og Nicolaysen i 1853 en gang for alle slo en pel gjennom såvel Schønings som Schwachs tolkning av Domkirkens eldste bygningshistorikk. Dette nevner jeg for å gi en antydning om hvor «langt på jordet» Schwach var med sine tolkningsforslag, enda han etter egen overbevisning mente å kunne påvise en fullstendig overenstemmelse mellom de skriftlige kildene (i dette tilfelle Snorre), og de materielle levningene (Tellefsens murer). Poenget i denne sammenheng er imidlertid ikke å drøfte hvorvidt Schwachs beskrivelse av Domkirkens eldste bygningshistorie er rett eller gal, men ut fra hans egen beretning å danne oss en mening om hvorfor han tolket Tellefsens murverk som han gjorde, og hvilke konsekvenser tolkningen hadde for Schwachs fremstilling av Domkirkens historie.

Hva handler Schwachs tolkning egentlig om?

I Schwachs fremstilling av Domkirkens eldste bygningshistorie står tolkningen av Tellefsens murverk helt sentralt: Som de håndgripelige spor etter Olav Haraldssons kongsgård blir disse murene det som forbinder den eksisterende domkirkeruinen med Snorres beretning om vikingkongen Olav Tryggvasons nærvær i byen og Olav den helliges begravelse og helliggjørelse. Herfra tegner Schwach en ubrutt linje til Olav Kyrres første biskopskirke og endelig opprettelsen av erkebispesetet og

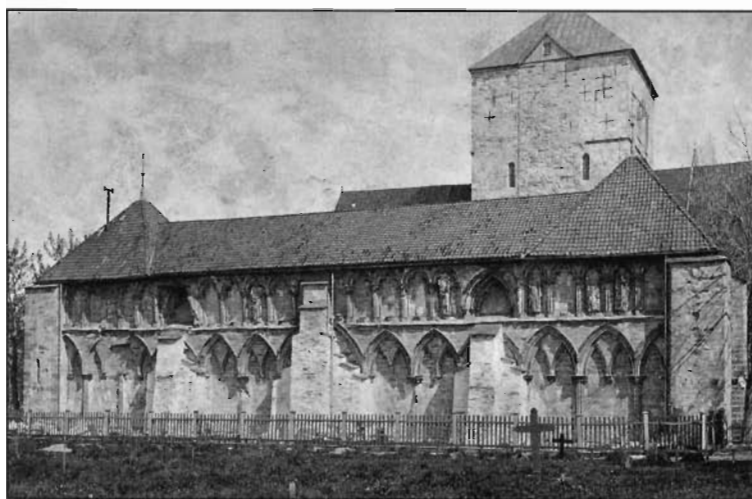
Øysteins katedralbygg. På den måten forlenger han Domkirken, og stedet der den ble reist, med særlige *historiske kvaliteter* og *egenskaper*. Både Olav Tryggvason, som den sagnomsuste, heltemodige vikingkongen som kjempet for kristendom og landets frihet fra dansk overherredømme, og Olav den hellige Haraldsson, den norske kirkes grunnlegger og det nasjonale kongedømmets fremste symbol forenes i Schwachs fremstilling av Domkirkens eldste historie i et og samme monument.

Gjennom Schwachs «folkeopplysnings-skrift» tilskrives Domkirken sterke symbolverdier som nasjonal kongemakt, frihet, enhet, historiske røtter og nasjonal identitet. I «Domkirkens Historie og Beskrivelse» forvandles det som i samtiden beskrives og oppleves som en forfallen ruin over svunnen storhet til et monument over en stolt fortid. I Schwachs fremstilling kom arkeologien, representert ved «Hr. Tellefsens murverk» til å spille en avgjørende rolle. *Uten disse murene som utgangspunkt, ville det vært umulig for Schwach å fabulere frem den verdiladete rekonstruksjon av Domkirkens eldste historie som han gjorde.*

Sten kan ikke tale. Men dikter og assessor Schwach kunne både tale, tenke og tolke – og deretter skrive det ned. Hvor hentet Schwach sine tanker og ideer fra?

«Sverige er Norges naturlige og evige Fiende...»

Schwach var innflytter, født og oppvokst på Ringsaker og kom til Trondheim først som 37-åring i begynnelsen av 1830-årene. Da han påbegynte arbeidet om Dom-

Domkirkens
vestfront før
restaureringen.
Foto Viten-
skapsmuseet

kirkens historie hadde han ikke bodd i byen i mer enn 4-5 år. Derfor er det neppe først og fremst den berømte trønderiske lokalpatriotismen som gav ham støtet til boken, men heller hans store interesse for historie. Den legendariske litteraturprofessor Francis Bull skrev en liten biografi om Schwach allerede som student, og i den omtaler han «Schwachs levende historiske og arkeologiske interesse». I 1830-årene var Domkirken i meget dårlig forfatning. Til tross for en endeløs rekke av reparasjoner og foranstaltninger mot videre ødeleggelse ble den omtalt som en ruin. Kan-skje var det episoden med stein som falt ned i høykoret under en altergudstjeneste en søndag i 1833 som tilskyndet Schwach å gå løs på Domkirkens historie? Schwach kan i alle fall ikke ha startet skrivearbeidene særlig lenge etter denne episoden, for manuset lå ferdig til trykking allerede i 1835.

Men det er grunn til å tro at det lå mye mer bak Schwachs omsorg for Domkirken og dens historie enn som så. På Schwachs tid var man fullt klar over kirkens betydning og posisjon i norgeshistorien, og synet av kirken i ruin kan i samtiden ha fremstått som en symbolsk, og ubehagelig påminnelse om det sosiale, politiske og kulturelle forfall som unionstiden med Danmark hadde skapt. I generasjonen etter Eidsvoll blåste det friske nasjonalistiske vinder over landet, og særlig i de kretser Schwach vanket, blant litterater, kunstl-skere og musikere. Trondheim hadde lenge vært et bolverk for nasjonale strømninger, vern om Grunnloven og kongefi-endtlighet, og det trondhjemske aristokrati spilte en aktiv rolle i byens 17. mai-feiringer på 1820-tallet.

På 1830-tallet var imidlertid stemningen ved å vende, i alle fall i de kondisjonerte kretser, mot en mer regjeringsvennlig linje. Lenger nede i folkedypet rørte det seg imidlertid stadig patriotisme og frihets-trang, nærret av sosiale motsetninger og opposisjon til byens borgerskap. 1830-årenes Trondheim var på et vis preget av sosiale og ideologiske konflikter. Schwach tilhørte embedsstanden, og den var i det store og hele kongetro og unionsvennlig,

bortsett fra en liten gruppe frisinne radi-kalere som Schwach tilhørte. Han har åpenbart markert sine meninger om kongen og 17. mai-feiringene så sterkt og vedvarende at han i 1830-tallets Trond-heim ble trykket til den folkelige frihetsbe-vegelsens bryst. Under 17. mai-feiringene i 1834 hadde bakersvennene, skipsverfts-arbeiderne, skomakerdrengene og mange andre samlet seg og toget om ettermidda-gen gjennom byens gater. Da de kom til Schwachs bolig, stoppet de og hyllet ham med et rungende hurra.

Det kan nok være at Schwach, som ikke bare var jurist, men som også nød anerkjennelse som en av landet fremste dikte-re, skrev hyllingsdikt til Karl Johan på hans fødselsdag, men det var rene bestillings-verk. Francis Bull er nokså utvetydig i sin karakteristikk av Schwachs nasjonale holdning: «I virkeligheten hadet han kongehuset og unionen». Et situasjon som bestyrker denne oppfatningen finnes be-skrevet av Schwach selv i hans selvbio-grafi, «Erindringer af mit liv 1790-1830». Her skriver han, at han ved en særlig an-ledning «...havde taget Kongens Portrait ud af Rammen og slaaet det op paa Pri-veten, hvor jeg hver Dag Spyttede paa det indtil det raadnede, og hvorledes jeg efter Anførsel af gamle Dr. Møller gik fra det Pri-vatselskab, hvori vi feirede Dagen til hans Huus og hvorledes vi der sloge Kongens Buste i stykker....». En mann som uttaler at «Sverige er Norges naturlige og evige Fiende», kan vel heller ikke tilskrives andre følelser enn fanatikerens forenklete virkelighetsoppfatning.

Det er i alle fall omgangen med miljøer in-fluert av den franske revolusjons frihetsi-deal, lokal unionsfiendtlighet og nasjonal selvhevdelse at Schwach fikk næring til ideer og holdninger ut fra hvilke han be-skrev, fortolket og fremstilte Domkirkens historie for byens lesende publikum. I dis-se kretser var nok ideen om å gjenreise «det synkende Minde om Fædrene Stor-hed», som Schwach omtalte Domkirken, til et verdig nasjonalt minnesmerke ingen fremmed og utenkelig tanke – snarere tvert imot.

Domkirken som levende symbol

For Schwach var ikke Domkirken en sam-ling døde stein, og en restaurering var ikke ensbetydende med bare å føre kirken til-bake til et mest mulig kunsthistorisk riktig utgangspunkt. Ved å knytte kirkens eldste bygningshistorie sammen med viktige be-givenheter i den norske kirke og stats his-torie tilførte han kirkebygget kvaliteter som i 1830- og 1840-tallets nasjonalsinnede Trondheim hadde en stor symbolverdi, en mental kraft som grep inn i hverdagens liv og beslutningsprosesser. Schwachs frem-stilling gjorde på den måten Domkirken til det mest slagkraftige argument for sin egen gjenreisning, noe Schønings verk om Domkirken aldri klarte. For tanken om å ta vare på Domkirken som et «merkelig Oldminde» var i og for seg en gammel tan-ke. Men Schwachs fremstilling av byggets historie tilfører en ny dimensjon til denne bevaringstanken, nemlig i form av *et krav om full gjenreisning av kirken som et syn-lig, levende og nærværende symbol på landets nasjonale gjenoppbygging*. Sånn sett kan man hevde at det ikke var erkebi-skop Øysteins *katedral* Schwach argu-menterte for å bevare, men kirken som minnesmerke over en stolt, norsk fortid som gikk tilbake til sagatidens heltekong-er og nasjonsbyggere, Olav Tryggvason, Olav den hellige, Magnus den gode og Harald Hardråde.

Sluttord

Vi vet ikke om «Hr Tellefsens murer» noen sinne hadde kommet til å overleve salige bibliotekaren, om ikke Schwach hadde til-skrevet disse murene en betydning som bokstavelig talt løftet dem frem av jorden og inn i den nasjonale historiefortellingen. For den saks skyld kan murverket ha vært den rene fiksjon, for da man lette etter dem i forbindelse med det nylig avsluttede er-kebispegårdsprosjektet, kunne de ikke lenger sikkert påvises. Slik er vel også på mange måter historien, en fiksjon som blir til virkelighet når verden omkring krever det. Og som oppslukes av sin egen glemsel når den har utspilt sin rolle.

Litteratur
Bull, F 1908: *Conrad Nicolai Schwach*. Kristiania.
Jansen, E, Svendsen, P, Jansen, J, Anker, Ø (red)
1958: *Norsk biografisk leksikon*, bnd. XIII. Oslo
Lunde, Ø 1977: *Trondheims fortid i bygrunnen*. Trond-heim
Midbøe, H 1960: *Det Kongelige Norske Selskabs His-torie 1760-1960*. Bnd. 1. Trondheim.
Mykland, K 1997: *Trondheims historie 997-1997*. Bnd 3: *Fra Søgaden til Strandgaden 1800-1880*. Trond-heim.
Schwach, C N 1838: *Trondhjems Domkirkes Historie og Beskrivelse i kort Udtog*. Trondhjem.
Stubhaug, A (red) 1992: *Conrad Nicolai Schwach: Erindringer af mit liv. Et enestående tidssbilde av Nor-ge 1790-1830*. Trondheim.

Forfatter

Axel Christophersen er professor i histo-risk arkeologi ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

100 ÅR SIDEN

ET MUSEUM I VEKST

av Knut Harald Stomsvik

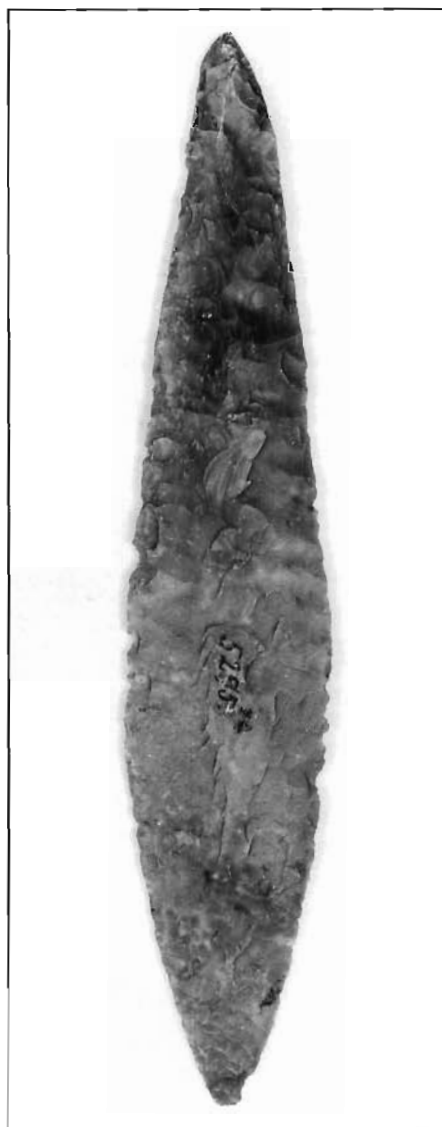
Hvordan artet den arkeologiske virksomheten seg ved Vitenskapsmuseet for 100 år siden? – Da var Karl Rygh bestyrer for den arkeologiske samlingen, en stilling han hadde innehatt siden 1870, og som han kom til å bli værende i helt fram til sin død i 1915. Bestyrerstillingen var ennå ikke blitt gjort til en heltidsjobb – det skjedde først året etter, i 1899. Derfor fungerte Rygh fortsatt i sin opprinnelige profesjon som lærer. Mye av sommerferiene hans gikk med til å reise rundt i museumsdistriktet for å samle inn oldsaker eller for å utføre utgravninger.

det tidligere var kjent bare én slik spenne fra Midt-Norge nord for Romsdalen.

Fra yngre jernalder var det særlig gjenstandene fra en kvinnegrav på Byneset som fanget bestyrerens oppmerksomhet. Foruten to ovale, skållformete spenner og to ufullstendige, treflikete spenner, ble det i graven funnet sytten glassperler av forskjellig form og farge, en åttekantet perle av karneol, og en ringformet perle av rav. I samme grav var det også en liten perle av klar begkrystall, som finneren imidlertid

Under:

Denne flotte flintdolken var en av mange funn som kom inn til museet i 1898. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Året før var det blitt satt i gang bygging av en ny fløy til museumsbygningen på Kalvskinnet, og denne sto ferdig til bruk i 1898. Dette førte til romsligere forhold i utstillingen. Både materialet fra steinalder og fra yngre jernalder fikk nå større plass. Tilveksten av oldsaker i året 1898 var større enn noen gang tidligere. Mye av dette skyldtes at det var kommet inn en rekke middelalderfunn fra flere hustomter i Trondheim, men selv bortsett fra dette, var det kommet inn flere gjenstander enn vanlig.

Av gjenstander fra steinalderen var det kommet inn både flint- og skifersaker fra forskjellige funnsteder. En dolk av flint må regnes til de mer oppsiktsvekkende tilvekstene dette året, med en bredde på fem cm på det bredeste og en lengde på hele 27 cm, var dette den største flintspissen som til da fantes i samlingen «... baade i denne henseende og ved det udmerkede arbejde et pragtstykke ...» lød Ryghs beskrivelse i årsberetningen. Funnet var gjort 40 år tidligere på Hegeråsen i Levanger.

Av eldre jernalders funn var det dette året kommet inn hele fire ildslagssteiner, såkalte beltesteiner, fra forskjellige kanter av distriktet. I tillegg hadde museet fått tak i to korsformete bronsespenner, den ene fra Oppdal og den andre fra Bjugn. Dette var Rygh særlig fornøyd med, ettersom

«... ikke kunde bekvemme sig til at afhænde, da han mente, at det var en ædel sten af betydelig verdi». Rygh hadde nok gjerne sett også denne gjenstanden innlemmet i samlingen, men han kunne lite gjøre ettersom loven på denne tiden ennå ikke satte noen begrensninger for grunneiers disposisjonsrett over funn og fornminner på hans egen eiendom. Det var vanlig å selge jordfunne oldsaker, enten til private eller til de arkeologiske museene.

Av materiale fra middelalderen kom det meste som nevnt fra Trondheim, men også andre funnsteder var representert, deriblant Steinvikholmen. Her hadde det pågått utgravninger i flere år. Blant funnene fra erkebiskopens siste skanse var det både mer dagligdagse ting som skjeer av tre og bein, en del av en treskål og rester av skinnsko, men også et bruddstykke av en relikviekrug av glassert keramikk. Alle funnene herfra ble, som rimelig kan være, regnet til overgangen mellom middelalder og nyere tid. Funnene fra Trondheim by, deriblant en del av en gravstein fra tidlig middelalder, stammet derimot fra flere faser av middelalderen. Av andre mer spesielle ting kan nevnes et vievannskar av bronse, i form som en kjel med to oppstående kanter formet som menneskehodet. For øvrig bestod funnene for det meste av gjenstander som avspeiler dagliglivet, slik som kammer av bein, spinnehjul og vevlodd av kleberstein, foruten en mengde keramikkskår.

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab delte i 1898, som i tidligere år, ut stipendier til både natur- og kulturfaglig forskning. Den arkeologiske virksomheten ble tilgodesett med et beløp på kr 150,-. Pengene ble dels benyttet av bestyreren, dels av den unge student Theodor Petersen, som denne sommeren hadde vært på en reise gjennom de ytre deler av Namdalen. Resultatet av reisen var hele ti tilvekstnumre, som omfattet gjenstander fra alle perioder av forhistorien.

Avslutningsvis kan det derfor sies at 1898 må ha vært et godt år for Vitenskapsmuseets samling av oldsaker. Grunnlaget var lagt for flere år siden, nå var samlingen under utvikling til et stadig fyldigere utvalg av gjenstander fra forgangne tider.

Forfatter

Knut Harald Stomsvik er stud cand philol ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

«...Haansmiil over Samlerens tankeløse Kremmer-k – bruddstykker av Vitenskapsmuseets Myntkabinetts historie

av Jon Anders Risvaag

Myntkabinettet ved Vitenskapsmuseet regnes som den nest største numismatiske samling i landet. Med numismatisk samling menes en samling bestående av mynter, mynttegn, pengesedler, medalljer, ordener og andre ting som kan være beslektet i form eller funksjon. Bare Universitetets Myntkabinett i Oslo, med i underkant av 200 000 gjenstander er større.

Nøyaktig hvor mange gjenstander Vitenskapsmuseets myntkabinett innehar vet vi ikke, men et roft anslag kan være mellom 30 000 og 50 000. Ingen kjenner Myntkabinetts historie i detalj, og dette er bare en presentasjon av noen høydepunkter – og for den saks skyld – noen bunnmål i Myntkabinetts historie.

Conrad Nicolai Schwach – myntsamlingens grunnlegger

«Den Myntsamling, som det kgl. Norske Videnskabers Selskab nu eier, har forhen for Størstedelen tilhørt Forfatteren af dette Katalog. Da jeg i 1830 blev Selskabets Medlem og Secretaire, bestod den numismatiske Eiendom kun i nogle faa antikke Mynter, nogle end færre fra Middelalderen og den nyere Tid, samt nogle tildeels afstøbte Medailler. Da det nu forekom mig passende, at Selskabet blandt sine Samlinger besad ogsaa en numismatisk af nogenlunde Omfang; og da jeg derfor ønskede baade at sikre en Myntsamling, jeg i mangen Aar med megen Flid og Bekostning havde anskaffet mig, en uadsplittet Opbevaring efter min Død, og at undgaae idetmindste en Deel af det Tab et adsplittende Auctionssalg her i Landet endsige her paa Stedet af langt over Pengeverdien indkjøbte Mynter vilde medføre, motiverede jeg i 1832 Directionen til en Forening, hvormed Selskabet forbandt sig til at modtage min Myntsamling heel og uadsplittet enten naar jeg var død, eller naar jeg i levende Live maatte ville aflevere den, ved derfor at betale en i Forhold til dens eventuelle Indhold ved Afleveringen med visse Procent over dens da befindtli-

ge absolute Metalværdie bestemt Priis...» Slik åpner juristen og dikteren Conrad Nicolai Schwachs «Forerindring» til hans «Raisonné Catalog over det kongel. Norske Videnskabers Selskabs Myntsamling» fra 1840. Dette er den eldste fortelling over Vitenskapsmuseets myntsamling og samtidig vitnesbyrdet over Myntkabinetts egentlige tilblivelse. Nøyaktig når Schwach overdrog sin myntsamling til selskapet, vet vi ikke utover at det har funnet sted mellom 1832 og «få år» før 1840. Vi kjenner heller ikke grunnen til at Schwach avhendet samlingen på det tidspunktet. Alt han vil ut med selv er at det var på grunn av «tilfældige Omstendigheder». Schwach er meget nøye med å få frem sine hederlige hensikter. Han ønsker at salget til selskapet «... ikke skulde være ledsaget enten af nogen Bebreidelse for at have forledet Selskabet til Anskaffelse af en for Samme underlig Eiendom, eller af noget Haansmiil over Samlerens tankeløse Kremmer-kjærlighed til det døde Metal.»

Det var en betydelig innsats Schwach nedla i utarbeidelsen av katalogen, noe han heller ikke unnlot å påpeke: «Uden at træde Beskedenheten for nær, tør jeg an-

100 riksdaler
1695. Norges
første penge-
seddel ble ut-
gitt av i Bergen
av Jørgen Thor
Møhlen.
Foto Per E
Fredriksen,
Vitenskaps-
museet

Ærlighet til det døde Metal»

tage, at dette Katalog indeholder de Oplysninger, der kunne give en Myntsamlings en videnskabelig Interesse. Disse Oplysninger der angaa de forskjellige Staters Myntfod, Benævnelse og Inddeling af Mynterne samt disses Værdieforhold til norsk mynt, eller de paa Mynterne forekomne Vaabenmerker, Myntsted- eller Myntmester-tegn m.v. ere samlede fra mange og forskjellige Kilder; og jeg er temmelig viss paa at de ikke findes samlede i noget hidtil udgivet værk.»

Det var mynter fra Kalmarunionen og frem til Schwachs egen tid som ble behandlet i katalogen. Katalogen avspeilet direkte hvordan Schwach hadde organisert selskapet som inneholdt myntsamlingen. Selskapets antikke mynter ble derimot ikke innlemmet i katalogen. Det ble heller ikke myntene fra middelalderen. Alt i alt bestod den katalogførte delen av samlingen da i 2055 objekter.

I 1845 presenterer Schwach en ny «Raisonné Catalog over Det kgl. Videnskabs Selskabs Samling af Middelalderens og antike Mynter». Vedlagt katalogen finnes også Schwachs håndskrevne «Kort oversigt over Romernes Myntvæsen». Foranledningen til dette er et kjøp Vitenskapsselskapet foretar året før. Det er de såkalte dublettene av greske og romerske mynter fra Universitetets Myntkabinett i Oslo som kommer til Trondheim. Hvis en samling innehar flere enn en mynt eller medalje av samme type, blir dette ofte kalt dubletter. Dublettkjøpet øker Selskapets beholdning av antikke mynter i den grad at Schwach bemerker at også denne delen av samlingen fortjente en mer utførlig katalog. Myntene fra middelalderen, som hadde hatt liten tilvekst, ble også katalogført ved denne anledningen.

Resultatet av Schwachs virke sto godt i forhold til hans eget ønske i forerindringen til sin første katalog at Vitenskapsselskapet fikk en myntsamlings av vitenskapelig interesse. I tillegg hadde han sørget for at myntsamlingen faktisk ble den første av Vitenskapsselskapets samlinger som var organisert etter vitenskapelige prinsipper, og opphørte å være et raritetskabinett.

Selskabets stiftere og myntsamlere

Som det går frem av Schwachs forerindring innehadde Vitenskapsselskapet allerede noen mynter og medaljer, og de første registreringene går tilbake til 1770-tallet. Den beskjedne myntsamlingen var

imidlertid ikke tillagt noe vekt. Det var på det private plan selskapets fedre interesserte seg for gammel mynt. Den danske historikeren Peter Frederik Suhm (1728-1798), som var med på å stifte Det kongelige Norske Videnskabers Selskab i 1760, hadde sterk interesse for numismatikken, og skrev innledningen til beskrivelsen over den kongelige myntsamlings i København. I tiden etter at han flyttet tilbake til København i 1765 korresponderer Suhm med sine venner i Norge om norske myntfunn og eldre myntforhold. Suhm eide selv en større myntsamlings, som da den ble solgt på to auksjoner i København i 1800 og 1802, bestod nesten 7000 objekter. Det var åpenbart ikke en nærliggende tanke for Suhm at Vitenskapsselskapet, som han var med på å stifte, skulle ha interesse av hans private myntsamlings. At Suhm kjøpte funnmynter fra Norge vet vi blant annet fra et kjøp av en arabisk *dirhem*, funnet på Vold i Vang på Hedmarken i 1774.

Det var ikke bare Suhms egne mynter som gikk under hammeren. En annen av Trondheims store myntsamlere, rektor ved Trondheim Katedralskole, Benjamin Dass (1706-75), overlot i sitt testamente fra 1768 oppgaven å auksjonere bort sin samling nettopp til Suhm.

En annen av Vitenskapsselskapets stiftere, Gerhard Schøning (1722-80), var også historiker. Schøning noterte systematisk de opplysninger om myntfunn han kom over på sine reiser i Hedmark, Møre og Romsdal og Trøndelag. I alt femten større og mindre funn ble registrert på denne måten. Også Schøning var tilsynelatende interessert i å erverve funnmynter. I 1774, samme år som Suhm kjøper sin *dirhem*, skriver Schøning til Suhm om det store funnet fra Åsen i Frosta. Schøning gir en kort beskrivelse av mynter og funnforhold og avslutter med: «Jeg er i Færd med at bese og beskrive dem, og skal gjøre mig Umage med at faae nogle deraf.»

I vår tid er lett å se interessekonflikten mellom vitenskapen og privatsamleren. At en museumstilknyttet myntforsker skulle ha en større privat myntsamlings ville i dag ikke være ansett for etisk forsvarlig – i særdeleshet ikke hvis forskeren skaffet seg funnmynt i konkurranse med museet. For Suhm og Schøning har dette neppe vært noe problem. At privatpersoner kjøpte og samlet funnmynter var tross alt noe dannede mennesker hadde foretatt seg over hele Europa i lang tid. Herrene hadde nok heller stilt seg undrende til våre holdninger.

Myntkabinettets grunnlegger Conrad Nicolai Schwach (1793-1860). Det kongelige Norske Videnskabers Selskabs minnemedalje 1953. Medaljen er utført av Halvdan Rui. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Den danske historikeren, myntsamleren og stifter av DKNVS, Peter Frederik Suhm (1728-98). Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Gerhard Schøning (1722-80), den første som systematisk registrerte myntfunn i Norge. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

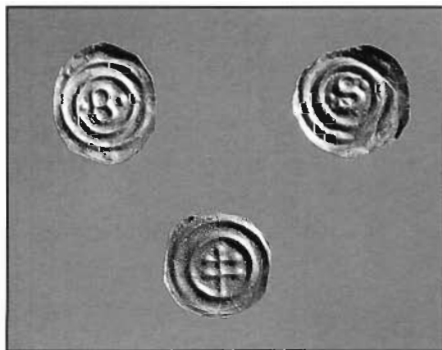

Norske og danske mynter fra Christian V (1670-99) og Frederik IV (1700-30) funnet i Søndregate 22 i Trondheim i 1932. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Danmark, Frederik III (1648-70), Ebenezer-krone 1659. Mynten ble preget til minne om stormen på København og Frederik III's seier over svenskene i 1659. På forsiden, aversiden, står kongens monogram på «hjelpens stein» (Ebenezer). På baksiden, reversen, ser vi svensk-kongens hånd som forsøker å gripe etter Danmarks krone, men Guds arm kommer ut av skyen og hugger hånden av med rettferdighetens sverd. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Under:
Mynter fra kong Sverre (1177-1202). Ca 600 slike brakteater ble funnet i Nidarosdomen i 1865. Brakteater er løvtynne mynter med preg bare på den ene siden. Kong Sverres brakteater veier mellom ca 0,06 og 0,12 gram. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Samleri og vitenskap

C N Schwachs etterfølger som bestyrer av myntsamlingen, Carl Müller, fortsatte arbeidet med Schwachs kataloger. I tillegg påbegynte han sin egen katalog «Fortegnelse over Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs Medaille-Samling» i 1860. Müller foretok 153 innførsler i denne katalogen, men så ble dette arbeidet aldri videreført. Årsaken til dette kan man nok finne i Müllers egen tilvekstkatalog, som ble påbegynt i 1956 og som løper frem til i dag. Forsøket på å opprettholde en systematisk katalogisering over samlingens gjenstander ble skjøvet til side av en ren katalogisering av tilvekst.

Schwach og Müller bestyrte begge myntsamlingen i egenskap av å være sekretærer i Vitenskapsselskapet. I 1873 ble Vitenskapsselskapet omorganisert. Selska-

pet bestod da av tre samlinger, Oldsaksamlingen, Myntkabinettet og en naturhistorisk samling. Oldsaksamlingen og den naturhistoriske samlingen hadde begge bestyrere på det tidspunktet, og i 1874 fikk Myntkabinettet sin første faste bestyrer, overlærer ved Katedralskolen M Chr Carstens.

Carstens konsentrerte sin tyve år lange innsats ved Myntkabinettet om forøkning og forbedring av samlingen gjennom kjøp av mynter og ved bytte av dubletter med andre samlinger. Han ser i liten grad ut til å ha vært interessert i det vitenskapelige aspektet. Et av Norges største, og viktigste, myntfunn ble gjort høsten 1878 på gården Græsli i Tydal. Over 2200 mynter, hovedsakelig fra Olav Kyrres tid (1066-1093), ble funnet i en skråning under opp-tak av poteter. I tillegg til myntene fantes det også en håndfull andre sølvgjenstander. Sølvgjenstandene kom inn til Videnskabs-selskabets Oldsamling, men myntene var museet tilsynelatende ikke interessert i – de ble i sin tur innkjøpt av Universitetets Myntkabinett i Oslo.

I tiden etter Carstens foregår det en gradvis dreining mot en mer vitenskapelig rettet drift av samlingen. Særlig Carstens etterfølger B Hartmann fikk i sin tid som bestyrer inn flere større og mindre myntfunn, som han i sin tur publiserte. At man i lang tid valgte å oppbevare Myntkabinettet i Trondheim ved kjøp, bytter og tilfeldige gaver fra privatsamlere, og ikke ved antikvarisk arbeid kan til en viss grad skimtes i samlingens profil selv i dag, til tross for pliktmessige avleveringer av mynter fra utgravninger de siste tiårene. Et raskt blikk i Myntkabinettets tilvekstkataloger for perioden 1856-1948 viser tendensen. «Givet af» og «gave fra» går igjen ved de langt fleste innførslene.

Myntkabinettets siste regulære bestyrer, fra 1950 til 1969, var teologen Olaf A Digre. I Digres tid som bestyrer vokser myntsamlingen raskt som følge av arkeologiske undersøkelser i Trondheim bygrunn, så vel som i forskjellige midt-norske stavkirker. I tillegg arbeidet Digre energisk med å samle inn og dokumentere funn fra distriktet. Digre så blant annet viktigheten i å få samlet inn og dokumentert det viktige funnet av vikingtidsmynter fra Dronningensgate i Trondheim. Da myntene kom for dagen under graving på Posthustomta i begynnelsen av september 1950, ble flere mynter stjålet av forbipasserende. Til slutt fikk man samlet inn 96 av myntene som var kommet på avveie, og det totale antall mynter som kom inn til Vitenskapsmuseet ble 933. Digre fryktet imidlertid, og sannsynligvis med rette, at enda flere mynter var forsvunnet.

En samling i dødvannet

Aktivitetsnivået ved Vitenskapsmuseets Myntkabinett, som myntsamlingen etterhvert kom til å hete, har fra starten av og frem til i dag vekslet enormt. Fra tidvis å

være en selvstendig og aktiv enhet ved museet har Myntkabinettet til andre tider kun vært et mer-eller mindre passivt vedheng til Antikvarisk/Arkeologisk avdeling. I 1935 beklager den svenske numismatikeren Bengt Thordeman at «På grund av lokalförhållandena har Myntkabinettet sedan 1929 ej varit offentligt tillgängligt.» Men også tidligere har aktiviteten vært lav. I de drøye tyve årene mellom Schwach og Carstens ser myntsamlingen ut til kun å ha vært en passiv samling, som tidvis ble forøket gjennom gaver fra privatpersoner.

11. juni 1969 dør Myntkabinettets siste bestyrer Olaf A Digre. I de tre tiårene etter Digres død har samlingen vært bestyrt av lederne for Antikvarisk, senere Arkeologisk avdeling, men deres egne hovedområder har vært omfattende og den stadig voksende myntsamlingen har blitt for stor og u håndterlig til fungere som bigeskeft. Det har i hele den tiden som har gått siden Digres død vært et klart ønske om å få opprettet en heltidsstilling i numismatikk – ikke en deltidstilling som det til da hadde vært. Blant annet spiller museets korrespondanse fra slutten av 1970-tallet flere ganger dette ønsket. Dessverre falt numismatikkstillingen ut av museets prioritingsliste for nye stillinger.

Som en følge av at Myntkabinettet disse årene fungerer på sparebluss blir Vitenskapsmuseet mer avhengig av hjelp utenfra for å håndtere samlingen. Ved flere anledninger bistår personale fra Universitetets Myntkabinett i Oslo Vitenskapsmuseet, både med organisering av samlingen og i arbeide med utstillinger. I tillegg blir funn av mynt fra Midt-Norge i stadig økende grad sendt til Oslo for bearbeidelse.

Fra begynnelsen av 1980-tallet har heller ikke Vitenskapsmuseet kunnet tilby sine besøkende en myntutstilling. Den daværende utstillingen ble demontert på grunn av en ombygning i forbindelse med pålegg om brannsikring. Dette er imidlertid ikke ensbetydende med at mynt ikke vises i utstillinger. Flere av de senere års arkeologiske utstillinger, både ved Vitenskapsmuseet og ved det nye museet i Erkebispegården, har innbefattet flere av Vitenskapsmuseets mynter.

Fugl fønix?

30. september 1993 ble det avholdt et numismatikk-seminar ved Vitenskapsmuseet. Museet fikk besøk av lederen for Myntkabinettet ved det franske nasjonalbiblioteket, Michel Armandy. I den forbindelse benyttet Vitenskapsmuseets myntkabinetts daværende bestyrer, Kalle Sognnes, anledningen til å påpeke at Vitenskapsmuseet i lengre tid hadde ønsket seg en fagnumismatiker på heltid. Behovet for en person som både kunne ta seg av et viktig arkeologisk materiale, samt ønsket om å kunne etablere et undervisningstilbud for arkeologer og historikere ble sterkt fremhevet.

Dette skrinet med 81 kobbermynter fra Karl Johans tid, ble innlevert til Vitenskapsmuseet 24. oktober 1918 av Vemundvik fattigstyre. Skjenket av en fattigmans dødsbo. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Drøye tre år senere, senhøsten 1996 ble stillingen som førsteamanuensis i numismatikk utlyst, med søknadsfrist 31. januar 1997. Dette resulterte i at Jon Anders Risvaag, fikk imidlertid tilbud om et tre års engasjement som vitenskapelig assistent, med plikt til å kvalifisere seg til fast stilling som førsteamanuensis.

Så langt, så godt; men hvordan er egentlig situasjonen for Myntkabinettet ved dette veiskillet?

For å kunne administrere en større myntsamling på en forsvarlig måte, og ikke minst kunne svare på de mange publikumshenvendelser et myntkabinett får i løpet av et år, sier det seg selv at en god og omfattende håndboksamling må være på plass. Oppslagsverkene er på mange måter en av bæresøylene for en myntsamling. Den nåværende boksamlingen inneholder en rekke fine verk av eldre dato, fra 1700-tallet og frem til midten av vårt århundre. Men dessverre glimrer størsteparten av de siste 30-40 års sentrale verker med sitt fravær.

Hvor mange numismatiske gjenstander befinner det seg så i samlingen? Det vet vi strengt tatt ikke før etter en ny og grundig magasinrevisjon. Som et foreløpig anslag kan føres et sted mellom 30 og 50 tusen mynter, medaljer og pengesedler.

For å gjøre det hele mer uoversiktlig befinner en del mynter fra arkeologiske utgravninger seg for tiden i Universitetets Myntkabinett i Oslo. Dette er en følge av at Universitetets Myntkabinett de siste tiår har måttet foreta de vitenskapelige undersøkelser av de midt-norske myntfunnene. Over tid vil disse myntene bli hentet «hjem» til Vitenskapsmuseet. Som en kuriositet kan nevnes at Myntkabinettet i tillegg til mynter og medaljer besitter en stor seglsamling – som blant annet innbefatter kongene Carl Johans, Oscar Is og Carl XV's segl og signaturer.

Som en følge av at Vitenskapsmuseet ble et universitetsmuseum i 1984, har numismatikeren undervisningsplikt. Museet tar sikte på å kunne bygge opp et undervisningstilbud i numismatikk for først og fremst studenter i arkeologi, men med mulighet for senere å kunne gi et tilbud til beslektede fag, som historie. Som nevnt ble museets siste myntutstilling demontert på begynnelsen av 1980-tallet i forbindelse med ombygninger av museet. Når kommer det en ny myntutstilling, er et spørsmål som ofte stilles av publikum. Her hadde jeg ønsket at jeg kunne si «med det første...», men dessverre ligger dette ennå en stund frem i tid. At et museum som Vitenskapsmuseet bør kunne tilby en myntutstilling, er imidlertid hevet over en hver tvil.

Litteratur

- Carstens M Chr 1882: *Et lidet Myntfund fra Gaarden Sand i Værdalen*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1881. Trondheim.
Digre, O A 1951: *Myntfunnet fra Dronningens gt. 10, Trondheim*. En foreløbig meddelelse. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab. Museet. Årsberetning 1950. Trondheim.
Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1899. Nr. 6. Trondheim.
Holst, Hans 1939: *Gerhard Schønings optegnelser om myntfunn i Norge*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1938. Nr. 10. Trondheim.
Ronander, Victor 1923: *4de Meddelelse om myntfundet fra Sand*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1922. Nr. 4. Trondheim.
Skaare, K 1994: *Myntfunn i Trondheim – Varia Numismatica Nidrosiensia*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Forhandling 1993. Trondheim.
Sognes, K 1994: *Vitenskapsselskapets myntkabinett gjennom 150 år*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Forhandling 1993. Trondheim.
Stenersen, L B 1881: *Myntfundet fra Græslid i Thydalen*. Christiania.

Forfatter

Jon Anders Risvaag er cand philol i historie og ansatt som numismatiker ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU

HARALD EGENÆS LUND – KONSEP

av Birgitta Berglund

Mange i Nord-Norge husker sikkert fortsatt konservator Lund. Omtrent hver sommer fra slutten av 1930-tallet til slutten av 1960-tallet drev Egenæs Lund med undersøkelser i dette området. Han var en ivrig feltarkeolog, men han publiserte få av sine undersøkelser. Derfor er han mindre kjent blant arkeologer. Mye av hans virksomhet er preget av tidsånden rundt annen verdenskrig.

I Egenæs Lunds fotspor

Etter at Harald Egenæs Lund døde i 1972, mottok Vitenskapsmuseet, eller som det het da, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Museet DKNVSM, store kasser med Egenæs Lunds etterlatte materiale av tegninger, fotografier, innberetninger og brev. Jeg fikk som student i oppgave av konservator Fredrik Gaustad,

som da fungerte som bestyrer av Antikvarisk avdeling, å fordele dette materialet på de museer hvor det hørte hjemme og også å begynne å ordne det materialet som hørte til museet. For å kunne gjøre dette arbeidet, var det nødvendig å gå gjennom Egenæs Lunds materiale mer nøye. Dette var en arkeolog som var levende opptatt av å utforske fortiden. Samtidig framgikk det klart at her var det en arkeolog som kjempet med sin egen fortid.

Egenæs Lunds mange brev forteller blant annet om hvor mye penger han hadde lagt ut privat på sine undersøkelsesreiser langs Nordlandskysten. Han etterlot seg også en rikholdig korrespondanse med folk om fortidsminner. Han hadde et sterkt ønske om å bevare fornminner og å få vite mest mulig om fortiden samtidig som han utrøttelig holdt kontakten med folk også på det mer personlige plan gjennom brevveksling. Alle hans innberetninger fra utgravinger og registreringer vitner om en stor pionerinnsett når det gjelder utforsking av den nordnorske kystens forhistorie.

Egenæs Lund var nok mer verdsatt blant folk flest i Nordland enn han var av sine kollegaer. I 1952 fikk Egenæs Lund en personlig stilling som reisekonservator for å utforske «De håløyske høvdingeseter». Senere ble han mer direkte knyttet til museet i Trondheim, inntil han ble førtidspensjonert i 1968. Han fungerte også da som reisekonservator med særlig ansvar for Helgeland og Namdalen. Kontorarbeidet skjøttet han fra sitt hjem i Stavanger. I

denne byen var han også født i 1910. Somrene tilbragte Egenæs Lund på Helgeland. Det framgår av de etterlatte fotografiene at reisene til Helgeland fra og med slutten av 1950-tallet foregikk med bil. Han var nok den første motoriserte arkeologen på Helgeland!

Ser vi nærmere på Egenæs Lunds innberetninger fra utgravinger og registreringer, finner vi at han utførte et godt arkeologisk arbeid på 1940- og 1950-tallet. Hans beskrivelser av fornminner er av stor verdi, når vi går i hans fotspor for å finne fornminner. Innberetningene fra 1960-tallet gir imidlertid ikke et like nøkternt inntrykk som de tidligere. Her kan det i blant synes som om fantasien har fått overtaket. Det gjelder særlig hans undersøkelser i forbindelse med oppdemningen av Røssvatnet i slutten av 1950-tallet. Egenæs Lund var opphavet til en bestemt fornminnetype, «graver av Stornes-typen», oppkalt etter Storneset i Røssvatnet. De fleste mener at de nærmest ovale forhøyningene som karakteriserer disse «gravene» er rotvelter. Ved sine undersøkelser ved Røssvatnet var Egenæs Lund framsynt nok til å også dokumentere andre ting enn tradisjonelle fornminner. Hans fotografier av for eksempel gamle hus på gardar som skulle demmes ned, er umistelige.

Egenæs Lunds beskrivelser av gamle gardar med kjente fornminner er viktige gardshistoriske dokumenter. De favner mer enn en beskrivelse av fornminnene. Han var tidlig opptatt av at det langs Nordlandskysten fantes tykke kulturlag i mange gamle gardstun, det som nå vanligvis betegnes gardshauger.

«De håløyske høvdingesetene»

Som arkeolog gjorde han sin største innsats gjennom arbeidet med ringformede tunanlegg og høvdingesentra langs den nordnorske kysten. Hans hovedprosjekt

Til venstre:

En runestein er oppdaget på Lauvøy på Steigen i Nordland. Harald Egenæs Lund ses lengst til høyre.

Foto Carl Marstrander 1958

KONSERVATOR I KRIGENS SKYGGE

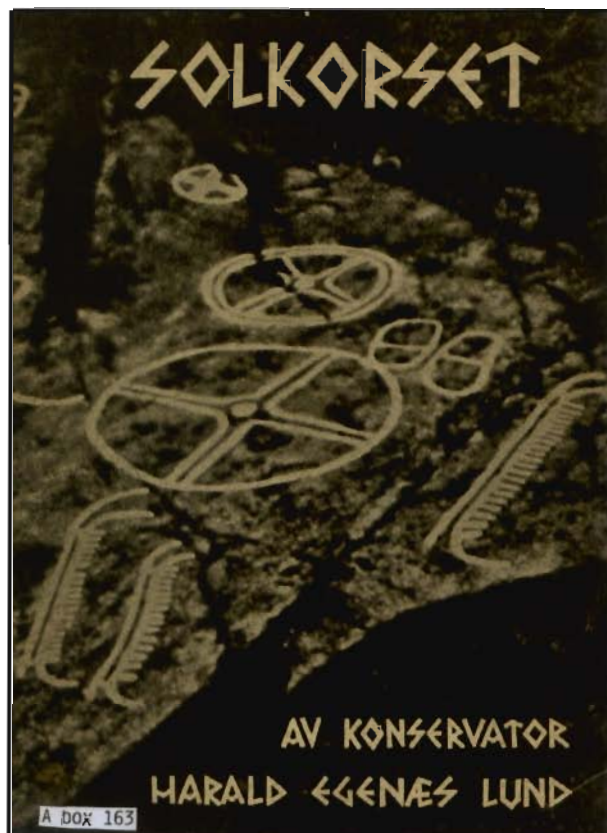
var å utforske «de håloygske høvdingesetene». Han ledet utgravinger i ringtunene på Bjarkøy, Leknes, Steigen og Bø på Engeløya og Tjøtta. Noen av ringtunene ble totalutgravet. Det gjelder særlig ringtunet på Bjarkøy, som ble frigitt og oppdyrket etter utgravingene i 1951-1953. Av hans etterlatte brev framgår det at han følte at han ble urettferdig anklaget for å ikke ha bidratt tilstrekkelig til at dette anlegget ble bevart for ettertiden.

Egenæs Lund deltok i debatten om spørsmålet om det hadde vært en større innvandring til den nordnorske kysten fra Sørvest-Norge i romertid. Mange arkeologer, og også språkforskere, særlig Hallfrid Christiansen, deltok i denne debatten. Man mente at de to områdene har mye felles, både når det gjelder fornminner som ringformede tunanlegg, gjenstander som spannformede leirkar og korsformete spenner, gardsnavn som Tjøtta og likheter i dialekt. De som understreket likhetene mente at det var innvandrere fra Sørvest-Norge som hadde innført jordbruket på den nordnorske kysten. De skulle samtidig ha begynt å arrangere hus rundt et tun på samme måte som man gjorde i Sørvest-Norge. Egenæs Lund hørte til dem som mente at det var innvandrere som hadde innført både jordbruk og ringtun til Nord-Norge.

Allerede i arkeologiens barndom forsøkte man å forklare kulturendring med innvandring. Gerhard Schøning, en av DKNVS' grunnleggere, gjorde det på 1700-tallet! Det samme gjorde historikeren og arkeologen Rudolf Keyser i Kristiania på 1830-tallet. Innvandring som forklaring til kulturendring fikk et oppsving i slutten av 1800-tallet som varte langt inn i neste århundre. Flere toneangivende forskere i Europa hevdet at endring skjer ved hjelp av idéspredning gjennom innvandring av nye folkegrupper til et område. Denne type arkeologi var opptatt av å identifisere ulike folkegrupper ut fra det arkeologiske materialet. Etter hvert kom den i vanry, ettersom den ble misbrukt i rasistiske hensikter.

Arkeologer som argumenterte for innvandringsteorien var blant annet Th Petersen ved Antikvarisk avdeling ved museet i Trondheim og Gutorm Gjessing som arbeidet ved Tromsø museum før han ble etnograf i Oslo. A W Brøgger ved Oldsaksamlingen i Oslo argumenterte mot teorien. Han skjønte ikke at den parallelle bosetningsutviklingen langs Nordlandskysten og områder lenger sør skulle skyldes kolonisasjon i Nord-Norge, mens samme utvikling i Sør-Norge ble kalt indre utvik-

Omslaget til heftet «Solkorset», utgitt av Rikspropagandaledelsen i 1943. Egenæs Lund ser her solkorset og hakekorset som symboler for germanernes kulturutvikling. Heftet demonstrerer tydelig Egenæs Lunds holdninger ved denne tiden.

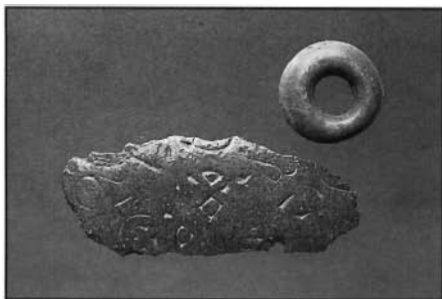
ling. I debatten var det ofte underforstått at de som innvandret var germanere, mens de som bodde der før var samer.

Senere forskning viser at jordbruket ble innført tidligere i Nord-Norge enn debattørenene tenkte seg. Ringformede tunanlegg og spannformet keramikk finnes over et videre område enn tidligere antatt. Grunnla-

get for den antatte massive innvandringen er etter hvert revet bort. Nå hevdes det ofte at det er kontinuitet i bosetningen og at endringene er skjedd på andre måter enn gjennom innvandring. I vår trygge del av verden er kanskje ikke forklaring av endringer gjennom innvandring så selvsagt, enda vi i dag ser at store grupper mennesker flytter fra sine hjem på grunn av

Egenæs Lund foretok utgravninger i mange av de mindre gravhaugene på Gullhaug-gravfeltet på Tjøtta på 1950-tallet. Her ser vi en av de største haugene på feltet med fjellkjeden «De sju søstre» i bakgrunnen. Foto B Berglund

En perle av rav og et stykke av et ovalt spenne til en kvinnedrakt. Funnene som er fra merovingertid, er fra Egenæs Lunds utgravninger i Gullhauggravfeltet på Tjøtta. Foto Per E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

krig og andre katastrofer og dermed sult og mangel på arbeid.

Det er ellers bemerkelsesverdig at både den konservative Egenæs Lund og venstreradikaleren Gjessing argumenterte for innvandringsteorien. Utgangspunktet for tolkningene var imidlertid forskjellig. Gjessing la vekt på at Nordlandskysten var kolonisert i romertid av folk fra Sørvest-Norge. Egenæs Lund var nok mer opptatt av at det var germanske høvdinge søfra som befolket sentrene på Helgeland. Egenæs Lund arbeidet for øvrig som Gjessings assistent ved utgravninger av steinalderboplasser på Sanna i Træna på slutten av 1930-tallet.

Forklaringer sett i lys av tidsånden

Egenæs Lund satte de ringformede tunanleggene i forbindelse med jernalderens høvdingseier langs kysten. Han så anleg-

gene med sine mange hustuffer som de steder hvor høvdingene i jernalderen hadde sin hird. Tunet så han som det stedet hvor hirden kunne drive med sine våpenøvinger. Han hadde en teori om at høvdingsetene lå med jevne mellomrom langs den nordnorske kysten i krysningspunktet mellom leia og en fjord. Han var opptatt av forbindelsene mellom disse kystanleggene og innlandet. Undersøkelsene ved Røssvatnet bør ses i denne sammenhengen. Samtidig som Egenæs Lund satte fram sine teorier om de nordnorske tunanleggene debatterte arkeologer funksjonen til de ringformede tunanleggene i Rogaland. De fleste mente at anleggene var landsbyer og ikke kaserner for jernalderhøvdingers hird. Motforestillinger til «landsbyteorien» ble imidlertid også hevdet. I dag er det mest vanlig å sette i hvert fall de store tunanleggene i forbindelse med sentra i jernalderen, enda det kan være nyanseforskjeller i tolkningene.

Årsaken til at motsetningene ble så skarpe, var sikkert tidsånden etter annen verdenskrig. Man ønsket å distansere seg fra nasjonalistiske overtoner med germanske jernalderhøvdinge som en viktig ingrediens. Å tolke ringtun som landsbyer var mye tryggere. Hvorfor sluttet ikke Egenæs Lund seg til denne tolkningen, men tvert imot understreket høvdingrollen og hirdens betydning? Det er vanskelig å legge skjul på at Egenæs Lunds oppfatninger hadde nasjonalistiske overtoner.

Ved utbruddet av annen verdenskrig overtok Egenæs Lund etter Gjessing som bestyrer av Tromsø museum. Under krigen fikk han mulighet til å grave ut blant annet ringtunet på Steigen på Engeløya. Etter krigens slutt måtte Egenæs Lund avgå fra sin post. Hans hefte «Solkorset» ble utgitt av Rikspropagandaledelsen i 1943. Han studerer der hvordan solsymboler framstil-

les på helleristninger i Skandinavia. I heftet understreker han solkorsets og hakekorsets symbolske betydning for kulturutviklingen for de germanske folk. I en etterskrift i heftet av en annen forfatter sies det: «Svastikka, hakekorset, solhjulet eller solkorset, var alltid germanernes lykketegn, og under dette symbol, det gyllent-røde solkors, skal den norske folkestammen igjen vokse fram til heder og storhet i verdensfellesskapet, på et nasjonalt, norsk grunnlag.»

Av Egenæs Lunds etterlatte brev framgår at han selv mente at han gikk Quislings ærend for å redde kulturminner. Samtidig ser vi at han brukte sin stilling i Tromsø til å grave ut et betydelig fornminne som ringtunet på Steigen. Det var en mulighet arkeologer som opponerte mot tyskerne ikke hadde. Misbrukte Egenæs Lund arkeologien i Quislings navn, eller var han en idealist som ofret sitt gode navn og rykte for å redde fortidsminner unna tyskeres krigsmaskin? Hvorfor ble han og mange andre arkeologer med ham et offer for tidsånden rundt den annen verdenskrig samtidig som andre arkeologer ble interneret av tyskerne? Vi kan neppe få sikre svar på disse spørsmålene, men det er ikke tvil om at Egenæs Lund hadde samme informasjon om hva som skjedde på Kontinentet som andre arkeologer. Spørsmålet om hvor langt fagfolks ansvar skal strekke seg for å redde kulturminner i en krigssituasjon er fortsatt aktuelt, ikke minst i det nå oppløste Jugoslavia.

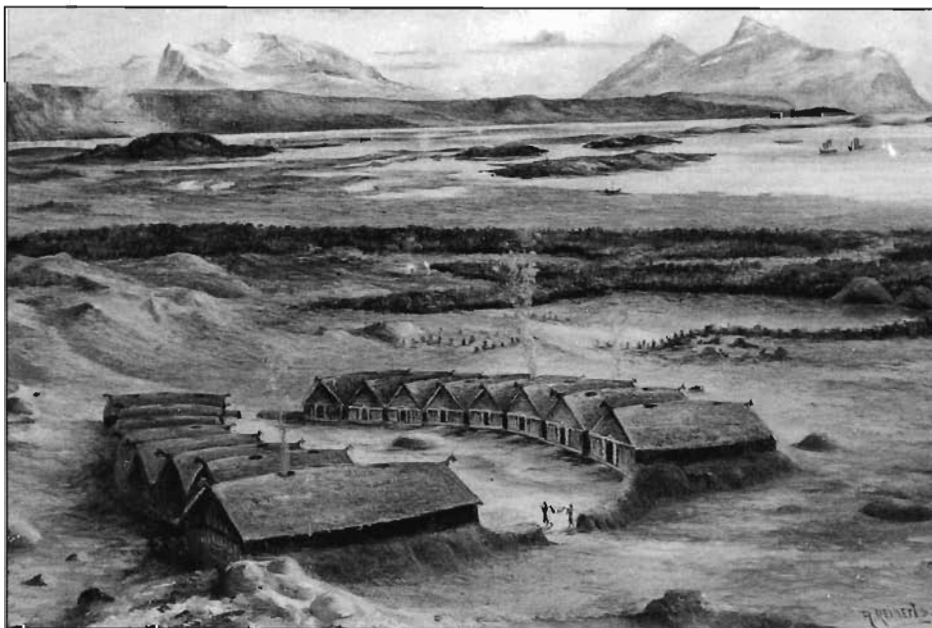
Vi står likevel igjen med et bilde av en mann som var brennende opptatt av å finne fortidsminner og å utforske fortiden med hjelp av dem. Interessen kan ha vært motivert ut fra et ønske om å finne sporene etter germanske høvdingers fortid, noe som passer inn i en nasjonalistisk ideologi. Egenæs Lunds mange innberetninger tyder imidlertid på at han også hadde andre interesser innenfor arkeologi. Han inspirerte mange til å interessere seg for faget. Av hans etterlatte materiale går det fram at han var en dyktig feltarkeolog, tegner og fotograf. Han har forevige mange fortidsminner, landskap og gammel bebyggelse med sin Leica.

Litteratur
Berglund, B 1998: *Hvordan arkeologien kom til Trondheim*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter 2, 1998.
Christiansen, H 1967: Folkeekspansjonen fra Sørvest-Norge til Nord-Norge i prehistorisk tid. *Norsk Tidsskrift for Sprogvitenskap* XXI. 1967.
Lund, H E 1943: *Solkorset*. Utgitt av Rikspropagandaledelsen 1943.
Lund, H E 1965: *Håloygske høvdingegårder og tunanlegg av Steigen-typen fra eldre og yngre jernalder*. Norsk Tidsskrift for Sprogvitenskap XX. 1965.
Wik, B: *Tunanlegget på Tjøtta - En økonomisk og demografisk miljøstudie*. DKNVS, Museet. Gunneria 44.

Forfatter

Birgitta Berglund er forsker ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

Rekonstruksjonstegning av Steigenanlegget i Nord-Salten ca 900 e Kr, utført på bagrunn av H E Lunds utgravninger.

NYTT PÅ BOKMARKEDET!

Erik Andersen, Ole Crumlin-Pedersen, Søren Vadstrup og Max Vinner: «Roar Ege – Skudelev 3 skipet som arkeologisk materiale»

«Roar Ege – Skudelev 3 skipet som arkeologisk materiale», utgitt av Vikingeskibshallen i Roskilde, er del av et større verk som skal omfatte funnet av fem vikingtidsskip i Roskilde-fjorden i 1962.

Skudelev 3, som var et lite handels-

skip, var et av de best bevarte og gav dermed et godt utgangspunkt for prosjektet «Roar Ege». Det skulle bygges en kopi av denne båten på bakgrunn av tidsriktige elementer. Det arbeidet som her er gjort, er en vitenskapelig bearbeiding av et skipsfunn hvor resultater og metoder omfavner flere deler av arkeologien enn maritim arkeologi, og da særlig teknologisk arkeologi. Teorien som ligger til grunn, ser på eksperimentell arkeologi som en naturlig måte å forske på fortidsmenneskers vilkår, på basis av materielle spor; selve analysen må bygge på sluttresultatet, og ikke se forholdene enkeltvis. Hele veien blir tommelfingerregelen å ha et åpent og fordomsfritt sinn.

Dette «kopi-prosjektet» fremstår i denne boken som et grundig stykke arbeid. Boken viser de klare målsetningene og den vitenskapelige verdien man ønsket å sitte igjen med om 1000-tallets skipsbygging og seilkunst, og samtidig skulle prosjektet ha en formidlingsmessig funksjon.

Deler av boken kan bli tunge fordi den inneholder mange båttekniske finesser, men det ville heller ikke vært mulig å unnlate dem i et slikt prosjekt. Dette blir likevel oppveid av en god og oversiktlig framlegging av resultater med innslag om den mentalitet og tenkemåte som kan ha ligget bak arbeidsmetoder og valg hos menneskene i vikingtid/middelalder. I «Roar Ege» tar forfatterne for seg tidligere kjente arkeologiske funn fra samme periode og bruker erfaringene fra resultatene man har kommet frem til i andre lignende prosjekter. Dermed er boken et godt utgangspunkt for å trekke linjer mellom ulike skipsfunn og skipsbyggingsmetoder.

Dette er en innholdsrik bok med en mengde illustrasjoner som enkelt og oversiktlig viser hva man jobber med. Etter hvert delavsnitt står det en sammenfatning som trekker fram konklusjoner og erfaringer.

Valg av arbeidsmetoder, materialer, målesystem og redskaper begrunnes godt. Et moment jeg savner, er diskusjonen omkring det å gjøre et arkeologisk eksperiment til vitenskapelig forskning. En framlegging av ulike synspunkter i denne debatten vil klargjøre for leseren enkelte valg som er gjort i arbeidsprosessen. Resultatene gav seg utslag i en sjødyktig båt, men forfatterne sier selv at den ikke ble satt maksimalt på prøve i sjøen, noe som gir et mindre gjennomført inntrykk.

Det er synd at et prosjekt som ledet til sjøsetting av Roar Ege i 1984 ikke blir utgitt før i 1997. Men den som venter på noe godt, venter ikke forjeves. Denne boken vil glede både arkeologer og andre interesserte.

Marianne Utne Nilsen

Sverre Bagge: «Mennesket i middelalderens Norge»

Denne boken handler om, som forfatteren sier i forordet, «tanker, tro, normer og oppførsel hos middelalderens mennesker». Boken er inspirert av mentalitetshistorien, som har som mål å studere

de grunnleggende trekk ved fortidens mennesker.

Mentalitetshistorie er et spennende felt innenfor historiefaget. Det er interessant å spekulere i tankene til fortidens mennesker – hvordan de så på verden og alt den innebar. Hvordan oppfattet de klaseskillen, kjønnsroller, barndom, alderdom, religion og kjærlighet. Var de egentlig så forskjellig fra oss? Dette er spørsmål som melder seg når en tenker på mentalitetshistorie.

Boken gir ingen klare svar på disse spørsmålene, men den hjelper til med å skape en bevissthet om disse tingene når man for eksempel leser sagaene eller deltar i arkeologisk feltarbeid og graver opp rester fra den tiden de handler om. Det kan være vanskelig å få klare svar ut fra kildene, og hver og en kan fundere og komme fram til egne konklusjoner.

Sverre Bagge bruker i stor grad sagaene som kilder; Snorres kongesagaer og andre islandske middelalderskrifter. Han tolker hendinger og samtaler og argumenterer ut fra hvordan vedkommende menneske kan ha tenkt på eller oppfattet situasjo-

nen. Men han mener også klart at kildene er mer, eller like mye gyldige for den tiden de ble skrevet i, som for den tiden de handler om.

Hovedmomentet i boken er endringene som foregikk i menneskenes sinn ved fremveksten av kirken som universell institusjon og den riksomfattende kongemakten i årene 1000-1300. Bagge ser på de forandringene som gjorde at vikingtidens normale og selvfølgelige tilstand med borgerkrig og blodhevn i middelalderen ble oppfattet som kaos og ulykke, og også de forandringene som gjorde at folk forkastet gammel sed til fordel for den nye religionen. Bagge mener at noe så enkelt som «sterke, tapre, seierrike krigere på raske skip, med fulle gullkister de villig deler ut av», var nok til å få folk til å bøye seg for de nye skikkene. Tilslutning til en kristen høvding innebar jo også ofte at man måtte bøye seg for herrens gud.

Boken «Mennesket i middelalderens Norge» er på 243 sider. Den er inndelt i seks deler som tar for seg høvdingmakt og hushold, ære og frihet, hellig tro, den rette verdensorden, rette seder, brudd og kontinuitet. Boken er ikke illustrert, og jeg ser på det som en mangel. Litteraturlisten er ikke satt systematisk opp, og den blir derfor noe uoversiktlig å finne fram i. I tillegg savner jeg noe klarere henvisninger til kilder i teksten. Navne- og stikkordregister står bakerst i boka, og det er meget bra. Boken anbefales til alle historieinteresserte eller andre som er nysgjerrig på middelaldermenneskets tanker, tro og holdninger.

Brynja Bjørk Birgisdóttir

Birgitta Berglund: «Hvordan Arkeologien kom til Trondheim.» Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter 2 1998

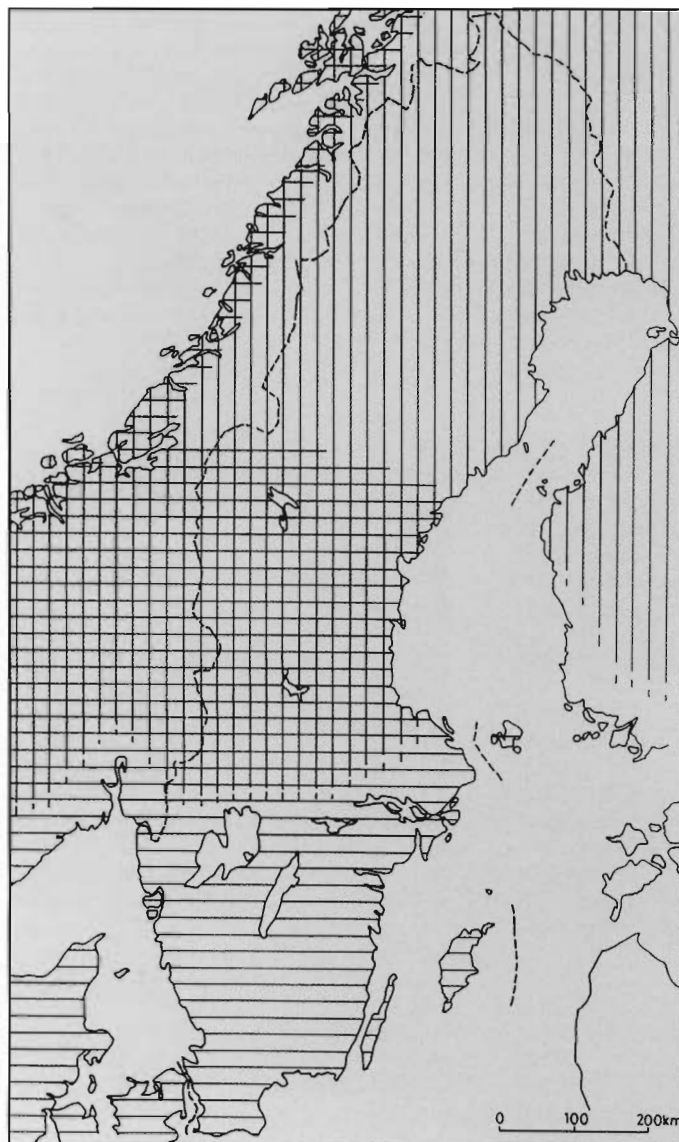
Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab har nylig gitt ut et hefte som tar opp den tidlige utviklingen av arkeologien i Trondheim alt fra Selskabet ble stiftet i 1760. Forfatteren trekker opp linjene fra den første historisk-antikvariske virksomheten ved denne tiden til den vitenskapelige arkeologien ble introdusert i Trondheim med Karl Rygh ca 100 år senere. Det er lagt vekt på hvordan arkeologi som vitenskap ble til, og hvilken rolle stifterne av Selskabet kan ha hatt i dette. Introduksjonen og utviklingen av den tidlige arkeologien i Trondheim ses i forhold til Selskabets historie og til internasjonal arkeologi. Hftet kan bestilles fra Tapir Forlag eller kjøpes i bokhandelen. Pris kr 50,-.

Redaksjonen

SAMISK ELDRE HISTORIE I MIDT-SKAN

av Inger Zachrisson

Spørsmålet om hvem som «kom først» til Skandinavia etter innlandsisens avsmeltning har, på samme vis som spørsmålet om utbredelsen av samisk kultur i Midt-Norge og Midt-Sverige i eldre tid, vært debattert lenge. Det er slående – og skremmende – hvordan oppfatningene svinger etter den rådende tidsånden.

Skjematisk fremstilling av utbredelsen av samisk (lodderette linjer) og germansk (vannrette linjer) kultur ca 1000 e Kr.

Samiske tradisjoner om sin egen historie i Skandinavia

Fra 1700-tallet og framover er beretninger om samenes eldste historie i «Same-land» blitt nedtegnet av samiske hjemmelmenn. Fra omkring år 1700 økte presset fra nasjonalstatene, og mange av disse beretningene bør ses som en reaksjon på dette. En felles historie er viktig for å opprettholde følelsen av en kollektiv identitet i perioder med et sterkt ytre trykk.

Pehr Högström, en svensk misjonær, skrev på 1740-tallet at «en del Lappar vilja alldeles påstå, at deras förfäder fordomdags varit egare af hela Sverige; men at våra förfäder hafva drifvit dem under seg och inskränkt dem efter handen mer och mer». Den norske misjonæren Knud Leem skrev i 1767 at samene selv oppgir at de er de eldste innvånerne i Norden, og at de var blitt drevet lenger nord av et folk som innvandret senere.

Prosten Jacob Fellman, som virket i finsk lappmark, fikk i 1831 opplest det lange episke diktet «Om Samelands første innvånere», etter en kilde fra Nord-Norge. Ifølge dette diktet kom samene, etter lange vandringer, i flere bølger til Nord-Skandinavia. En del av de episke diktene overlevert av den samiske presten Anders Fjellner, en samtidig med Fellman, skildrer hvordan samene kom sørfra til Skandinavia.

En annen berømt samisk kilde, Johan Turi, sier i 1917 at «Man har inte hört, att lapparna skulle ha kommit hit någonstädes ifrån. Lappen har varit en urgammal invånare överall här i Lappland, och då lappen fordom bodde här vid havskusten, då fanns det inte en enda annan inbyggare vid havskusten, och då var det lapparna gott att vara.»

1820-60-tallet:

«Lappene» – urbefolkning i hele Skandinavia

På 1820- og 1830-tallet framførte historikere som Erik Gustaf Geijer i Sverige, og språkforskere som Rasmus Rask i Danmark, det synet at lappene var urbefolkning i hele eller størstedelen av Skandinavia. Geijer gikk ut fra skrevne kilder og stedsnavn og mente at det var sannsynlig at samene i gammel tid hadde hatt et mye større utbredelsesområde i Sverige, helt ned til Götaland. Rask uttalte at «det er et

INAVIA – TIDSÅND OG HISTORIESYN

gammelt enstemmigt fælles Sagn både hos Lapper og Nordboer, at der i historiske Tider have boet finniske [dvs samiske] Stammer ikke blot i svensk Nordland, men i Båhuslän og en stor Del af Småland», lik-som spredt i Danmark og Sør-Norge».

Den første som arbeidet med dette tema-et ut fra et arkeologisk materiale, var den svenske zoologen og etnografen Sven Nilsson, fra 1830-tallet og framover. Han sammenlignet kranier fra sør-svenske megalittgraver og kranier fra sene, samiske graver i Varanger i Nord-Norge og hevdet at samene stammet fra Sør-Skandinavias aller eldste innvånere, som i sin tur hadde kommet hit fra sør. Hans slutning var at samene var de siste gjenlevende av en steinalderbefolkning som en gang bebodde også de øvrige deler av Nord- og Vest-Europa.

I Norge ønsket man på 1830- og 1840-tallet hevde sin nasjonale identitet i forhold til sine nordiske nabofolk. Historikerne Rudolf Keyser og P A Munch la fram en teori om at samene var urbefolkningen på størstedelen av den skandinaviske halvøy, og at de nordfra gradvis ble trengt unna av andre innvandrede folk, senest av de nordiske stammene. Keyser drog også inn arkeologiske vitnesbyrd. Men allerede på 1840-tallet opponerte den norske historikeren L K Daa mot teorien, og på 1860-tallet slo kritikken mot denne teorien helt gjennom.

1860-tallet til ca 1900: To steinalderkulturer – to folk, men av ulik verdi

På 1860- og 1870-tallet kommer arkeologene inn i bildet, og med det endret standpunktene seg helt. En tokultursyn – sør kontra nord i Skandinavia – vokste fram, og dette var kimen til ideen om en samisk innvandring fra øst. Nå hadde man oppdaget og begynt å studere de såkalte arktiske steingjenstandene. Ved å skille ut og dermed isolere en arktisk steinalderkultur, unngikk man å regne med noe vesentlig samisk bidrag til Skandinavias historie. Oppfatningen om ulike «rasers» ulike verdi hadde begynt å gjøre seg gjeldende.

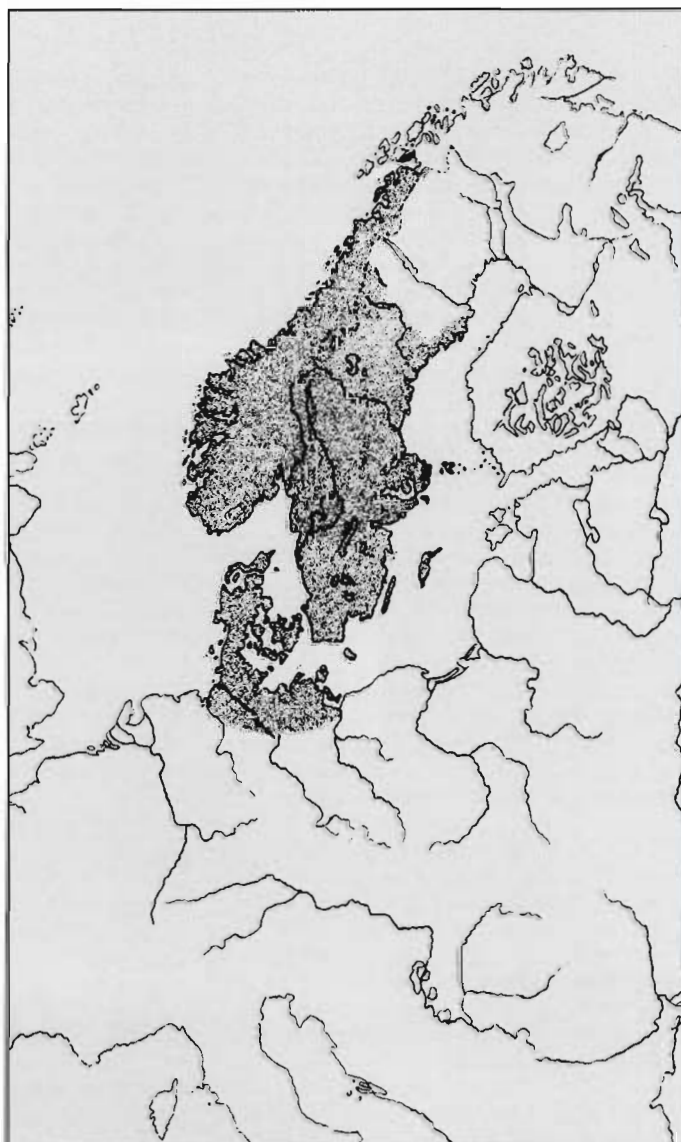
Hans Hildebrand i Sverige og Oluf Rygh i Norge la fram læren om to ulike steinalderkulturer i Skandinavia, som var uavhengig av hverandre i sin opprinnelse. Rygh regnet de spesielle skiferredskapene med til «lappene». Deres danske kollega Jens J A Worsaae hevdet at de to kul-

turenes bærere innvandret fra hver sitt hold. Han sammenlignet de «lappiske eller finske Stammer» med «de mere udviklede Steenalder Folk i det sydlige og østlige Skandinavien». Den ledende arkeologen i Sverige, Oscar Montelius, la fram en lignende tokultursyn. Også han så den nordskandinaviske kulturen som mer primitiv enn den sørskandinaviske – og med mindre mulighet til utvikling.

Gustaf von Düben, professor i anatomi og fysiologi i Stockholm, sin tids ekspert på samisk historie og kultur, presenterte også denne innstillingen i sin tale om «lappenes lave steinalderkultur». Han hadde kommet fram til at lappene i steinalderen hadde innvandret fra øst, rundt Bottenviken. Langt senere hadde de «ströfvat ned till

landet kring 61° nordl. lat.» (dvs i høyde med Siljan i Dalarna). Han syntes dermed å foregripe teorien om en samisk innvandring sørover i Sverige. Denne teorien hadde allerede på 1640-tallet blitt framsatt av bønder i Härjedalen i sammenheng med spørsmål om rettigheter til land og vann.

I alle de tre store verkene om Sveriges historie var det Montelius som stod for avsnittene om oldtiden. I den første, i 1875, sa han at de sammenligningsvis mange «arktiske» steinsaker som ble påtruffet «i de af lappar nu icke bebodda norrländska kustlandskapen från Vesterbotten till Gestrikland samt i Dalarna, torde emellertid antyda, at lappar fordom bott i sydligare trakter än nu.»

«Germanernes land 2000 år f Kr. (skravert område)». Etter Montelius 1917.

Sentralt i de tverrvitenskapelige studiene av samisk kultur i Sør-Norge og Midt-Sverige står Vivallen, som ligger i nordvestre Härjedalen, nær grensen til Norge. Året 1913 ble det her undersøkt 20 graver fra ca 1000-1100-tallet. De ble først tolket, om enn tvilsomt, som svenske. Såvel gravgaver som gravskikk viser likevel tydelige samiske trekk. Det norsk-svenske sørsamiske prosjektet kunne på 1980-tallet lokalisere et boplassområde som lå nær gravene. Ved begrensede undersøkelser kom det fram to ildsteder og en avfallsdyng, som til sammen dekket tiden ca 800-1200 e Kr. Flatene rundt det første ildstedet ble undersøkt, og det viste seg å være en gammetuft med en diameter på ca 6 m og med et ildsted i midten. Foto I Zachrisson

En voksende nasjonalfølelse og nye krav angående rettigheter til land og vann skjerpet motsetningene i Norge. Året 1889 holdt professoren i etnografi, Yngvar Nielsen, et foredrag om «Lappernes fremrykning mot syd i Throndhjems stift og Hedemarkens amt», resultatet av et kommisjonsarbeid. Bøndene hadde klaget over at samene utnyttet reinbeitene i Femunden- og Rørosområdene, og Nielsen fikk i oppdrag å skaffe fram vitenskapelige data som kunne belyse rettighetsspørsmålene. Etter arkivstudier og en reise i det aktuelle området drog han den slutningen at samene hadde innvandret fra nord og øst i senere tid og først på 1700-tallet nådd sine nåværende sørligste områder. Hans hovedargument var at det ikke fantes samiske stedsnavn sør for Værdal; selv fant han ingen samiske graver eller offerplasser i de sørlige områdene – men ingen samiske informanter ble spurt verken om stedsnavn eller kulturminner. Samene i Jämtland (sør for 64°) og i Härjedalen hadde ifølge Nielsen likevel innvandret dit i sen tid. Men da motsa han et skrift han tidligere hadde publisert, der han slo fast at det fantes samer i Røros-området i 1632.

Nielsens teori har overlevd hos representanter for såvel norsk som svensk arkeologi og historie fram til i dag – den har også vært i overensstemmelse med et nasjonalistisk grunnsyn og statlige interesser. Men Nielsen selv synes senere å ha revidert sitt syn: I 1892 snakket han om de mange samiske gravene som var påtruffet i fjelltraktene i Trøndelag.

I 1903 utkom Montelius' andre oversikt over Sveriges oldtid. Han sier der at blandede

av mange «lange» skaller og færre «korte» skaller «är just hvad man skulle haft att vänta, om den långskalliga stammen invandrat vid början af den yngre stenåldern och då funnit före sig här en kortskallig stam, med hvilken de blandat sig». Hvor nært beslektet den kortskallede folkestammen «som måhända ensam bott här under den äldre stenåldern» har vært med det «arktiske» folket og med «lappene» tør man ikke si.

Samisk innvandring fra øst – ca 1900 til 1970-tallet

Noe nytt arkeologisk materiale av betydning kom deretter knapt med i diskusjonen før i 1909, da den norske arkeologen A W Brøgger la fram sitt syn der han hevdet at samene ikke kunne være ætlinger av steinalderbefolkningen i nord; samene hadde ikke avansert skifertilvirkning, keramikk eller helleristninger. Skifergjenstander vitnet i stedet om østlig innflytelse. Dette innebar en ytterligere marginalisering av samisk historie.

Montelius markerte i 1917 på et kart det han anså å være «Germanernes land 2000 f Kr» i Skandinavia (se side 35). Han drog grensen mot nord i traktene ved Narvik på den norske siden og omtrent langs Ume-elven på den svenske siden.

I 1919 kom Montelius' tredje utgave av Sveriges oldtid. Nå hadde han helt endret syn: På grunn av de aller seneste undersøkelser måtte «de, vilka först togo Sverige i besittning, hava hört till den i mellersta Europa då levande rasen; de måste

således hava varit långskallar». Kortskallene har kommet til Norden «langt etter den første innvandringen», og fra øst. «De seneste undersøkningerne hava sålunda låtit oss lära känna det märklige förhållande, att våra ljusa, högresta, långskalliga förfäder hava bebott vårt land alltifrån tiden kort efter istidens slut, således i ungefär femton tusen år!» «Det germanske» hadde nå seiret helt i Montelius' historieoppfatning. At det hos ham inntraff nettopp under det nasjonalistiske 1910-tallet er nok ikke noen tilfeldighet.

Enda lenger gikk Karl Bernhard Wiklund i 1928. Han var professor i finsk-ugrisk språk i Uppsala og sin tids svenske «ekspert» på alt samisk. Resultatet av ulike vitenskaper talte ifølge ham for at samene ikke skulle ha innvandret fra nord engang til det sørlige Lappland før i jernalderen. Han sa at det visseilig fantes «en mängd lapska ortnamn i alla fjälltrakter i Jämtland och Härjedalen, men därav kan man icke såsom Yngvar Nielsen [...] 1889 [...] gjort, sluta sig till, att lappar här varit tidigare än nordborna».

I et posthumt utkommet arbeide (1947) regnet Wiklund likevel med et samisk «urhjem» lengst nord i Norge. Hans resonnement er noe merkelig: «Det bemerkelsesverdige her er hvordan lappene allerede i sen tid greide å trenge inn i områder som egentlig allerede var opptatt av svensker.» Wiklund sier at lapske stedsnavn viser at lappene før ca 500 e Kr i sør nådde til det nordligste Jämtland. «Men mer eiendommelig er det at de på midten 1500-tallet begynte å opptre nede i fjelltraktene i det egentlige Jämtland og fra og

med 1600-tallet i Härjedalen og Røros-traktene mm. Her lyktes de umerkelig å sette seg fast med sine reinsflokker på bøndernes innmark og annen utmark og litt etter litt å skaffe seg en sedvanerett som de tidligere ikke hadde hatt.»

Den svenske arkeologen Gustaf Hallström gikk i 1929 ytterligere et steg videre. Han mente at steinalderkulturen i Norrland var direkte sprunget ut fra steinalderkulturen i Sør-Sverige. Ifølge ham hadde samene kommet østfra ca 500 f Kr, og at man kunne finne deres eldste boplasser i det nordlige Finland.

På 1920- og 1930-tallet var Gutorm Gjessing i Norge den eneste arkeologen som var overbevist om kontinuiteten fra steinalderens fangstkultur i nord til den historisk kjente samiske kulturen.

På 1970-tallet diskuterte man i Sverige fremdeles tidspunktene for den samiske innvandringen. Ut fra en ny, stor gjennomgang av arkeologisk materiale fremla Evert Baudou det synet at samene innvandret til Norrland fra øst, trolig i perioden 2000/1800-500 f Kr, dvs i bronsealderen.

I Norge har spørsmålet om samisk tilstedeværelse i det sørlige Norge i tidlig middelalder vært livlig debattert av historikere og språkforskere siden 1970. Da publiserte Knut Bergsland, professor i finsk-ugrisk språk i Oslo, to større artikler. De bygger dels på de eldre skrevne kildenes mange overleveringer om samer sør for deres nåværende områder og dels på samiske stedsnavn langt sør. Bergsland baserte sine slutninger også på annet språklig materiale.

1980-tallet og framover

På 1980-tallet kom det nye signaler fra norske arkeologer: Samene har «alltid vært her!» I dag snakker man om at samisk etnisitet (folketilhørighet) er noe som vokste fram under det siste årtusenet f Kr. Dette resonnementet gjelder likevel hovedsakelig for Nord-Norge.

Svenske arkeologer har hevdet, ut fra studier av fornminner fra jernalder-middelalder i den midtre del av landet, at det her fantes to ulike kulturer, en fangstkultur og en bondekultur, med kontinuitet. I hele midtre Sveriges innland og i alle fall til det sørlige Dalarna i sør, fins det levninger av en sen fangstkultur som går langt inn i jernalder og som har kontinuitet tilbake til steinalderen. Bygdene etableras og vokser i en prosess som innebærer at fangstkulturens områder gradvis blir mindre.

Går man derimot ut fra alt tilgjengelig kilde materiale, kan man se hvordan samisk kultur, utgått fra denne såkalte fangstkulturen, har eksistert i jernalder/tidlig middelalder i såvel midtre deler av Sverige som i det sørlige Norge, med kontinuitet bakover i området og som der representerer en eldre kultur enn den nordisk/germanske. Dette «nygamle» historiesynet er

Det rektangulære ildstedet med flate steiner er karakteristisk for mange samiske gammel-tufter i Skandinavia. Foto I Zachrisson

nylig lagt fram i det tverrvitenskapelige arbeidet, «Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien», som ble anmeldt i forrige nummer av SPOR.

Sluttord

De skiftende oppfatningene om samisk eldre historie i midtre Skandinavia viser på en slående måte hvordan tidsånden ikke bare influerer, men også styrer historieoppfatningen – og hvor sterkt denne påvirker alle. Det er også interessant at den senest framlagte oppfatningen i hovedsak er den samme som tidlig på 1800-tallet. Ny naturvitenskapelig forskning om eldre tider synes å gå i samme retning. Genetikerne anser dagens samer som ætlinger til de som først innvandret sørfra til Skandinavia etter innlandsisens avsmeltning.

En av de ledende forskerne, Svante Pääbo, professor i München, tenker seg til og med muligheten av finne «samiske» gener på steinalderskjelett fra Skåne.

Men hvorfor snakker ingen om den nordisk/germanske kulturens eller befolkningens innvandring og historie? Man synes kanskje det er unødvendig å definere majoritetskulturen?

Forfatter

Inger Zachrisson er dosent i arkeologi ved Statens Historiska Museum i Stockholm.

□

I begge ildstedene på Vivallen lå det ubrente bein – kanskje er dette offer? Foto I Zachrisson

PLANKEN FRA ERKEBISPEGÅRDEN – ENDA ENGANG

av Harald Nissen

Asmund Birkals har i *SPOR* 1998/1, en artikkel om den ornamenterte planken som ved utgravningene i Erkebispegården ble funnet på gårdsplassen hos erkebispens skomaker. Birkals skriver der: «Sæbjørg W Nordeide foreslo i *SPOR* 1996/1, at planken kunne være del av en kiste. I forbindelse med utstillingen «Kunsthåndverket i middelalderen 1997» kom kunsthistorikeren Håkon A Andersen med forslaget om at planken var en del av en benk fra koret i Nidarosdomen. Plankens noe uferdige ornamentikk tatt i betraktning, må sistnevnte teori overveies. Plassert mellom domkirkens fine linjer i kleberstein og kunstferdige arbeider i tekstil og edle metaller, ville dekorasjonen på bjelken ha fremstått som et fremmedelement. Samtidige korstolarrangementer – stort sett alle i eiketre – fra kloster- og domkirker i Danmark vitner om en langt større nøyaktighet ved bearbeidingen av treet.

Imidlertid, Andersen nevner ikke ordet korstol i «Kunsthåndverket i middelalderen 1997». Men han foreslår «sedilia», sitteplass for offiserer på sørsiden av høyalteret. I «Funksjonelle og symbolske aspekter ved Nidaros Domkirke i høy middelalderen 1997», foreslår han også at det kanskje kan være del av en sedilia, en benk hvor celebrant og andre offiserer satt under visse deler av messen. Han har sett på planken og målt den nøyaktig til 3,37 m. Videre har han undersøkt om den kunne passe i oktogonen, der alteret i domkirken er plassert. Han skriver om det: «Lengden kan være tilpasset den sørøstre skrankeveggen i oktogonen. Den ville fått akkurat plass, ettersom avstanden mellom pilarbasene er 3,52 m. Dette ville være en rimelig plass for sedilia, rett overfor katedralen, også i høy middelalderen.»

Imidlertid kommer Birkals med et tredje forslag, nemlig at det kan være en vekselbjelke. En vekselbjelke hørte med til ljorekonstruksjonene i åre- og røykovnstuer. Men hvis dette har vært en vekselbjelke, ville det ikke da ha vært sot på den? Etter hva jeg forstår, har det ikke vært merket av sot på planken. Under arbeidet med den

Planken som ble funnet på Erkebispegårdens gårds plass.

ne artikkelen, sendte jeg et utkast til forsker Arne Berg ved Norsk institutt for kulturminneforskning i Oslo. Han skriver i brev datert 18.8.1998: «De spør i manuskriptet om der ikke vilde ha vore sot på planken om han har vore vekselbjelke (ljosbrekk) under ein ljore. Det burde nok det. Men eg har vore borti tilfelle der ein sotsverta bygningsdel har vorte fullstendig reinvaska med åra». Han skriver også: «Eit anna krav ein kan setja til ein ljosbrekk, er at han bør ha tapphol i underkant, tapphol etter sperreendar som her er veksla ut for.» Til det er å si at det er tapphull i underkant av planken. Men kan ikke tapphull peke på andre gjenstander også? Her kan det vel også være andre muligheter. Dessverre var et par av illustrasjonene i Birkals artikkel falt ut. De viser jeg her. Jeg ber derfor leserne enda en gang ta for seg Birkals artikkel og sammenligne med hans illustrasjoner som jeg gjengir i min artikkel. Så kan leserne spekulere over hva planken kan være del av. Isteden vil jeg se på våpenet som vises på planken.

Det er et kløvd våpen med en halv lilje fast på delingen i første felt og to bjelker i andre felt. Dette var våpen for adelsslekten Rømer, som innvandret til Norge fra Mec-

klenburg på 1300-tallet. Birkals skriver: «To av slektens medlemmer har hatt tilknytning til Trondheim. Otte Rømer var i en kortere periode omkring 1371 fehirde (kongelig skattmester), og Aslak Bolt var i 1428-1450 erkebiskop. Våpenskjoldet opptre også i Aslak Bolts segl. Uten årringsdatering av planken kommer vi ikke med sikkerhet nærmere inn på hvem av de to våpenskjoldet tilhørte.»

Det er riktig at årringsdateringen av planken ikke ga svar på hvor gammel den er. Men da må man se om det ikke er andre muligheter for datering, og det er det Håkon A Andersen og jeg har gjort. Dette har jeg behandlet i en artikkel i *Heraldisk Tidskrift*. Videre ble dette spørsmålet behandlet ved et seminar om heraldikk i Senter for middelalderstudier, Trondheim i 1998. Vi får en indirekte datering av planken ved dendrokronologiske dateringer fra skomakerboden og bygningene over og under. Disse dateringene tilsier at planken er lagt ned ca år 1500. Men dekoren er fra en opprinnelig bruksfase før den ble lagt ned som brolegging.

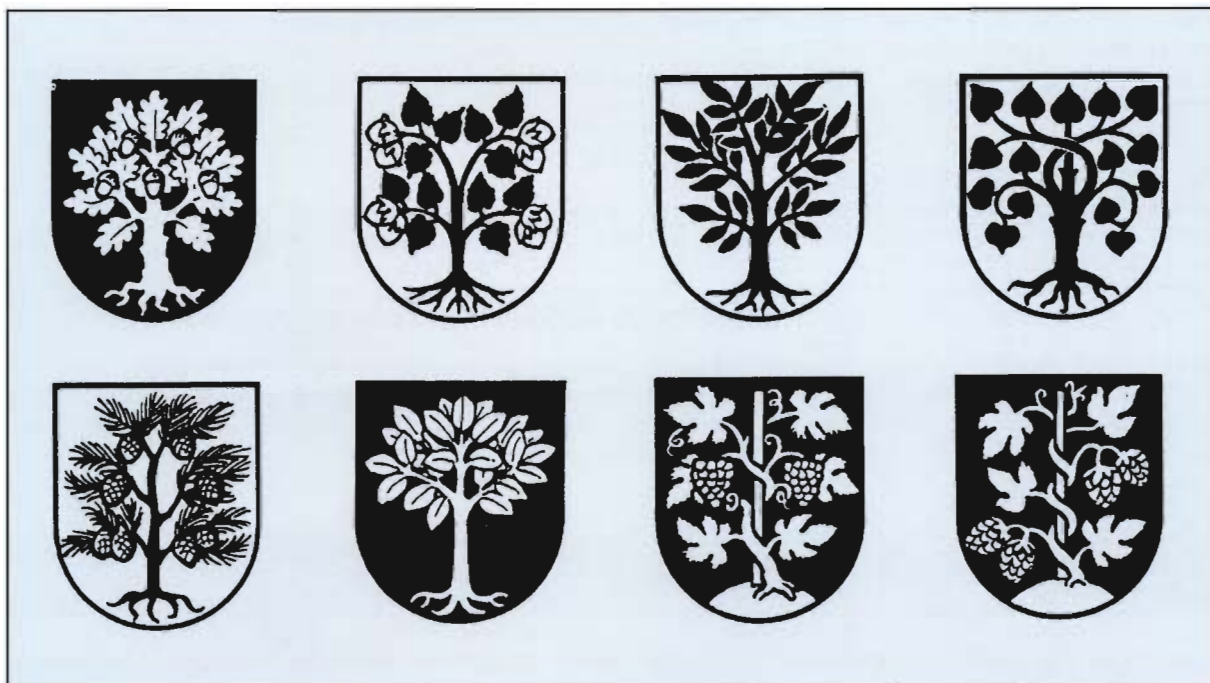
Jeg minner om at skjoldet på planken er strykejernformet. Strykejernformete skjold

Under:

Detalj fra Olavsantemsalet i Nidarosdomen. Kong Olavs drøm før slaget på Stiklestad. Viser strykejernformete skjold. Foto Nidarosdomens Restaureringsarbeider

Noen heraldiske trær. Øverst fra venstre: Eik, hassel, ask, lind, furu, bøk, vinstokk og humlestokk. Fra J Siebmachers grosses Wappenbuch. Wappenbilderordnung. 1996.

kom på mote i Frankrike på 1200-tallet. Før den tid var skjoldene større og kunne dekke størstedelen av kroppen. Moten med disse strykejernformete skjoldene kan ha kommet senere til Norge. Vi kan se denne type skjold på antemensalet i Nidarosdomen. Senere igjen fikk vi skjold som var mer avrundet nedentil. Men det hjelper oss ikke stort, siden både Otte Rømer og Aslak Bolt har strykejernformete skjold i sine segl. Nå er Aslak Bolts hovedsegl og sekret egentlig hans forgjenger Vinaldes hovedsegl og sekret, bare med forandret innhold i skjoldene. Imidlertid er Aslak Bolts ringsignet strykejernformet, mens skjoldet i hans segl som biskop i Bergen har en mer avrundet form.

Men er det rimelig at en del av et møbel med Otte Rømers våpen er havnet på Erkebispegårdens gårds plass som gatelegeme? I nærheten av Erkebispegården lå i sin tid kongsgården hvor kongens representant feirden residerte. Vi kan tenke oss at Otte Rømer har skjenket et møbel forsynt med sitt våpen til Domkirken. Men når det gjelder norske forhold, ville det være litt av en sensasjon å finne en slik gjenstand fra 1300-tallet prydet med et våpenskjold. Det meste av heraldisk materiale fra 1300-tallet kjenner vi gjennom seglene. Er det ikke mer rimelig at dette kan være erkebiskop Aslak Bolts våpen? Her må vi ikke bare se på selve skjoldet, men på hele planken, og om selve stilen kan fortelle oss noe.

Som nevnt tidligere har Håkon A Andersen studert planken. En samtale med ham viste seg å være fruktbar. Han mener planken stilhistorisk vanskelig kan knyttes til 1300-tallet, men heller være tidlig 1400-talls stil. Jeg minner om at planken har såkalte romanske buer, og Andersen skriver i «Kunsthåndverket i middelalderen 1997», hvor han kommer inn på planken: «Rundbuestil i erkebiskopens omgivelser på dette sene tidspunktet, kan virke over-

raskende. Dette kan forklares på ulike måter. En forklaring kan være at sentrale kunsthåndverkere som arbeidet med tre i Trondheim, uten avbrudd hadde benyttet seg av den romanske arven. En annen mulighet er at dette var en gjenstandstype som «krevet» en arkaiserende stil. En tredje løsning er å se dette i lys av en stil den svenske kunsthistorikeren Oscar Reutersvärd har kalt renovatio (1983). Denne var en skandinavisk antigotisk stilrevolt som satte inn omkring 1400, med en bevisst tilbakevending til 1000- og 1100-tallets formotiver.

Oscar Reutersvärd skriver at denne «renovatio» av «vikingatida och romanska karaktärer i de skandinaviska ländernas konstnärliga formgivning» satte inn under 1400-tallets første fjerdedel. Hvis vår planke er eksempel på Reutersvärds renovatio, kan vi utelukke Otte Rømer. Han oppholdt seg i Trondheim fra 1371. Aslak Bolt derimot, ble erkebiskop i Trondheim i 1428 og døde i 1450. Det passer derfor bedre at planken er forsynt med Aslak Bolts våpen.

Vedrørende plantemotivet til høyre for våpenskjoldet skriver Birkals: «Umiddelbart synes trestubben å være en eik, men heraldisk eik har normalt også blad». Til det er å si, at den sjællandske uradelsslekt Dresselberg førte i blått en grønn eikekvist (eller eikestubbe) med to gull eikenøtter. Det er ingen begrensning i hva slags motiver vi kan finne i heraldikken. Ellers, uradel er slekt «hvis adelskaps opprinnelse taber sig i tidernes mørke», som S T Achen uttrykker det. Birkals mener også dette kan være hasselnøtter. Men det har jeg liten tro på. Når det gjelder plantemotivet til venstre for våpenskjoldet, skriver Birkals: «Det andre plantemotivet lar seg heller ikke med sikkerhet bestemme, men det er blant annet foreslått som livets tre, Yggdrasil. Symbolet er i den nordiske mytologi et bilde på verdenslivets uforgjengelighet. Jorden fruktbar gjøres av duggen

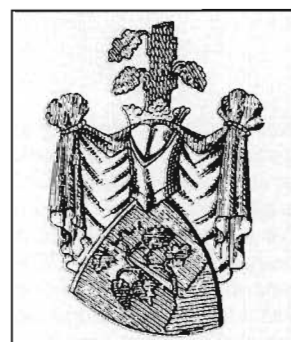
som drypper av treet. En fremstilling av humle på et dansk våpenskjold har likevel en viss likhet med motivet på planken. Humle var også blant de grøder som det skulle svares tiende av. Aslak Bolts jordebok fra 1432 inneholder en bestemmelse om, at hver leilending under erkebisperstolen var pliktig til å rydde en æling jord og sette 10 stenger humle årlig. Normalt settes humle i forbindelse med ølbrygging, men da vi ikke kjenner årsaken til Aslak Bolts pålegg, kan annen anvendelse også tenkes.»

Jeg stiller meg litt tvilende til at dette motivet kan være asken Yggdrasil. En heraldisk ask ser annerledes ut. At dette skal være humle, tviler jeg også på. Det danske våpenskjoldet med humle som Birkals viser til, må være slekten von Köppern. Den førte i sølv en grønn humlestokk.

Otte Rømers segl fra 1389. Norske Sigiller nr 1130.

Slekten von Köpperns våpen. Fra JSiebmachers grosses Wappenbuch. Band 14. 1973.

Slekten er uradel fra Pommern, innvandret til Danmark. I 1777 fikk oberst O F A von Köppern og rittmester C F von Köppern naturalisasjonspatent som dansk adel.

Det kan være vanskelig å bestemme en heraldisk plante artsmessig. Vi ser at som dansk adel førte von Köppern en humlestokk. Men i J Siebmachers Grosses Wapenbuch er våpenet beskrevet som: «Auf R. ein gr. Weinstock an w. Pfahl auf gr. Boden.» Det vil si: «I rødt en grønn vinstokk på hvit (sølv) pæle på grønn grunn.» At det kan være vanskelig å skille mellom humlestokk og vinstokk, ser vi av illustrasjonene fra J Siebmachers Wappenbilderord-

nung. – Men at «det andre plantemotivet» fra planken ikke er humle, mener jeg at jeg med sikkerhet kan si. Jeg ville gjette på lind eller furu. Videre ville jeg være litt forsiktig med å spekulere for meget over symbolikken i heraldiske motiver fra middelalderen.

Som leserne vel har forstått, er jeg mest interessert i plankens heraldikk, og hvem våpenet vel kan representere. Om planken er del av en kiste, sedilia eller om det er en vekselbjelke, må bli et spørsmål for arkeologer, kunsthistorikere og arkitekter. Men skal man ha noe håp om å finne ut noe om dette, må det sikkert mere utgravninger til. Hele Erkebispegårdens gårds-plass er ikke gravet ut enda.

Litteratur

Achen, S T 1973: *Danske adelsvåbener*. En heraldisk nøggle. Tegningerne er udført af Herman Storck. København. Birkals, A 1998: *Den ornamenterte planken fra Erkebispegården i nytt lys. SPOR – fortidsnytt fra Midt-Norge*, 1998/1. *Efterretninger om Erkebiskop Aslak Bolt i Trondhiem*. – Nye Danske Magazin 1, 1794. Nissen, H 1998: *En Rømergøte fra Erkebispegården i Trondheim*. – Heraldisk Tidsskrift 8:77, 1998, Nordeide, W Nordeide 1996: *Ikke bare en planke. SPOR – fortidsnytt fra Midt-Norge*, 1996/1. *Norske Sigiller fra Middelalderen*. Verdslige Sigiller indtil Aar 1400. Kristiania/Oslo 1899-1950. Trætteberg, H 1953: *Geistlige segl i Nidaros*. Den norske kirkeprovinns 1153-1953. Katalog over den historiske utstilling. Trondheim 1953.

Forfatter

Harald Nissen, bibliotekar og sekretær i Det Kongelige Videnskapers Selskab

REPLIKK FRA ASMUND BIRKALS

Arne Bergs kommentarer i Harald Nissens artikkel er for meg en fin anledning til å utdype et par ting i forbindelse med min artikkel «Den ornamenterte planken fra Erkebispegården ...» i forrige nummer av SPOR, der en illustrasjon og en tabell uheldigvis var falt ut. Et viktig punkt i argumentasjonen for plankens funksjon som vekselbjelke, er en sammenligning av mål av de to vekselbjelkene som finnes seg på Historisk museum i Bergen:

Erkebispegårdsplanken har i underkanten fem tapphuller i regelmessig avstand, men det finnes det ikke spor etter sperrer. Det har derimot vekselbjelken fra Landsviksstova (se tegning SPOR nr 1/1998, s 36), hvor det er tydelig at den bevarte sperren nøyte passer inn i tapphullene på bjelken, likeledes i underkanten.

Når det gjelder mangelen på spor etter sot, må det her fremheves at de to vekselbjelkene i Bergen heller ikke bærer spor av sot. Det er viktig å huske Erkebispegårdsplanken historie, fra den ble plassert i den fuktige jorden for omkring 500 år siden til dens nåværende plass i utstillingsmonteren, når det her snakkes om mangelen på sot. Dels ble planken utsatt for en grundig rensing av konserveringsmannskapet, som ikke lette etter sot, men etter rester av bemaling. Endelig ble planken spylt med vann to ganger daglig i vel to måneder, inntil konserveringskaret var klart. Planken lå deretter i dette karet i 1-1,5 år. En utpreget forkulling vil ikke kunne forsvinne, men det er tvilsomt om sot-

partikler kan ha «overlevd» denne behandlingen.

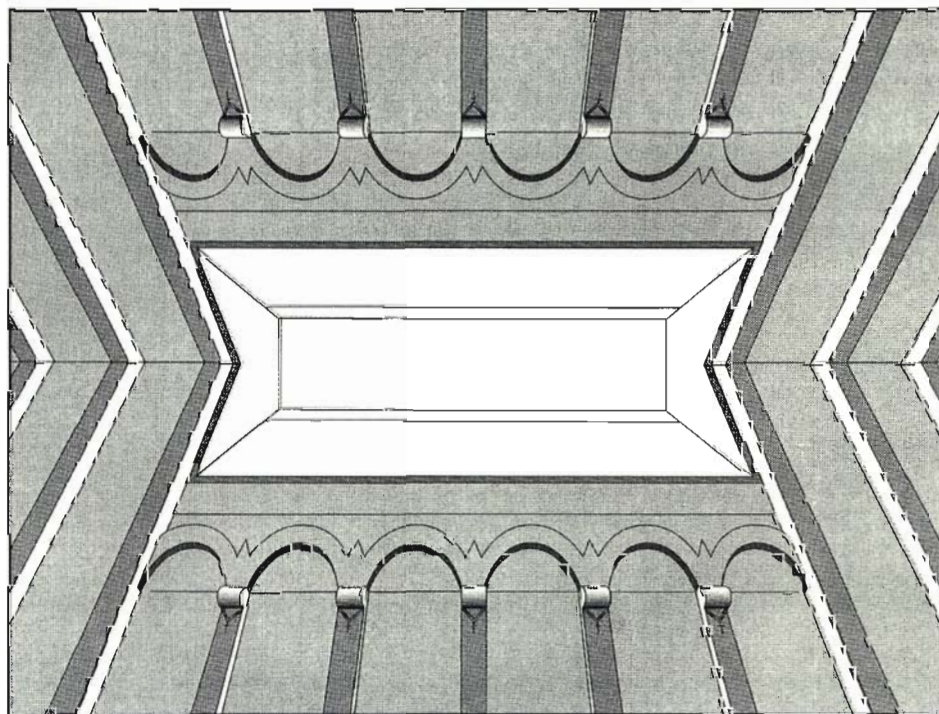
Harald Nissen har en fin presisjon av symbolenes vitnesbyrd, og jeg håper dette kan bidra til videre diskusjon mellom heraldikere, kunsthistorikere og andre som er interessert i symbolenes eventuelle budskap. For meg synes det fremdeles sannsynlig at symbolene sett i sammenheng gir en mening. Hvorfor skulle ikoner anvendt i profant byggeri ha mindre betydning enn de som opptrer i kirkelig sammenheng? Som Erla B Hohler har skrevet om den

middelalderske ikonografi: «Avsenderen kan ha vært full av intensjoner som mottageren ikke formår å gripe.» Jeg skal være den første til å innrømme at mine overveielser om symbolene bærer preg av overfortolkning, men det har tjent sitt mål; å innlede til en diskusjon om vi tiltror oss forutsetninger til å forstå middelalderens kunstnere?

Asmund Birkals

mål/cm	Plankens			Avstand ml. tapphuller
	lengde	højde	bredde	
Erkebispegården	345*	38-43	8-12	41,5 - 39 - 39 - 40
Landsviksstova	192	26-27	1-7	43
ukendt oprindelse	147	23	2-7	46

*) lengdemålet er inklusive de tappene som ses i begge ender av planken.

Rekonstruksjonstegning som viser hvordan Erkebispegårdsplanken ville ha sett ut som vekselbjelke. Sperrene som på tegningen støter i plankens tapphuller har samme form som de bevarte sperrerne fra Landsviksstova. Endelig tar tegningen utgangspunkt i at det har sittet vekselbjelker på begge sider av ljøreåpningen. Tegning Jens Kirkeby

JERNALDERHUS PÅ HOVDE

– spennende kunnskap om gårder i eldre jernalder

av Geir Grønnesby

Det er ikke hver dag man finner spor etter forhistoriske boliger. Utgravningene som ble gjort på gården Hovde på Ørlandet sommeren 1997, var derfor svært spennende. Da ble det nemlig funnet spor etter minst fem såkalte treskipete langhus - alle datert til eldre jernalder. Foranledningen for utgravningene var at kommunen ønsket å bygge boliger her.

På bakgrunn av landskapets utseende, to gravhauger som ligger like ved og andre forhistoriske funn ble det gjennomført forundersøkelser for å avdekke om det fantes skjulte fornminner i området. Under forundersøkelsene lette man etter forhistoriske spor under dyrket mark. Ved hjelp av gravemaskin ble matjordlaget fjernet i flere sjakter. I sjaktene fantes det spor etter nedgravninger i undergrunnen som er spor etter husstolper. Det ble også funnet kokegroper hvor folk hadde kokt mat. Dette er spor etter forhistorisk bosetningsaktivitet og var grunnlaget for at Vitenskapsmuseet sommeren 1997 satte i gang en større utgravning av området.

Stolpehullene som tilhører hus E og F er skilt fra hverandre ved hjelp av papptallerkner. Som vi er det bare de takbærende stolpene som er bevart. Husene krysser hverandre, og det betyr at de ikke kan være samtidige. ¹⁴C-dateringer av ildstedene viser at hus E (det huset som på bildet går rett fram) er fra førromersk jernalder, mens hus F (som svinger til venstre) er fra romersk jernalder. Foto G Grønnesby

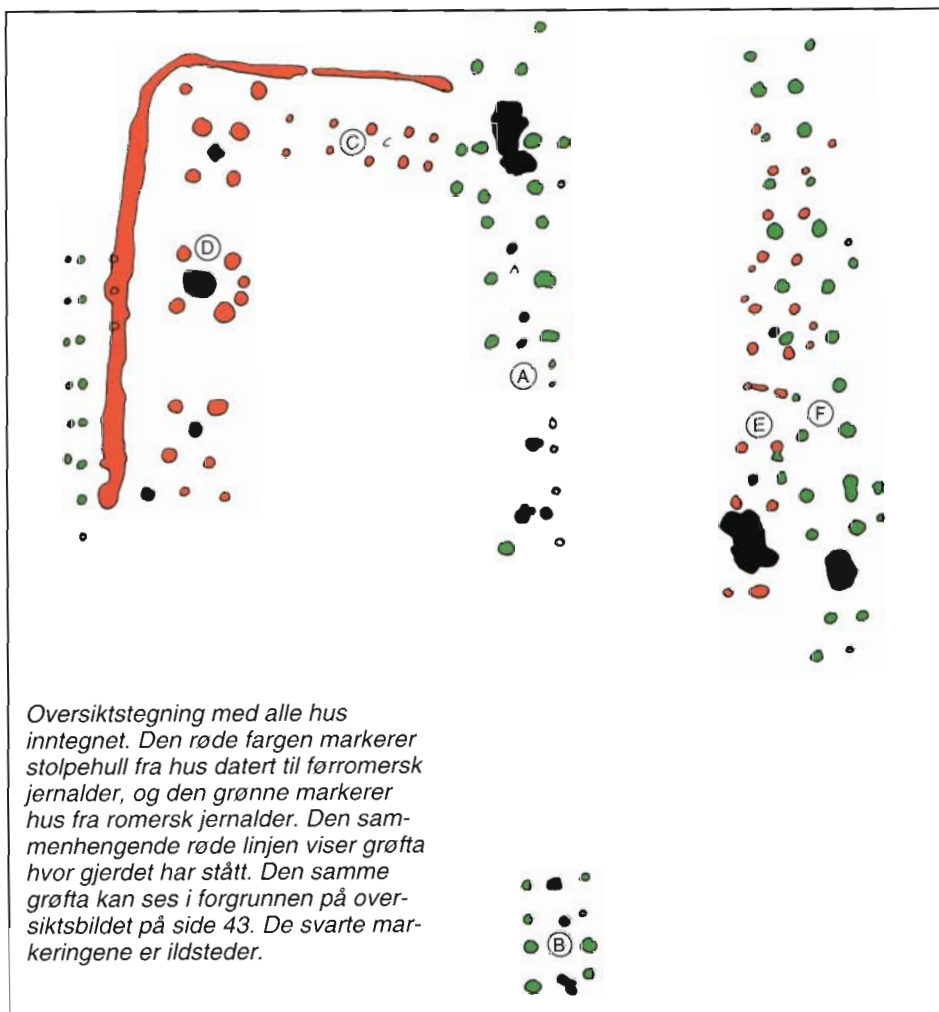
Det treskipete langhus

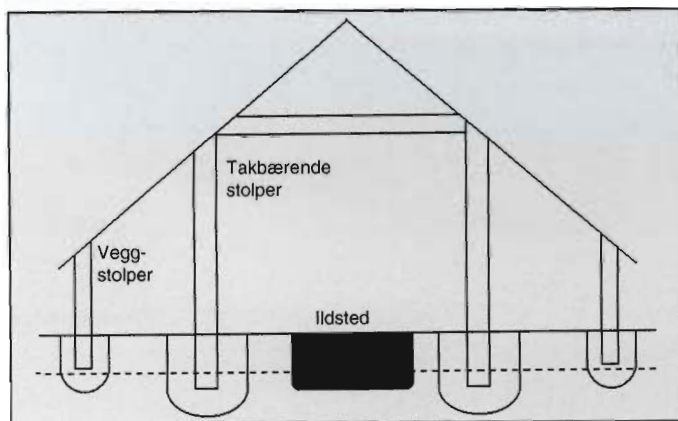
Treskipete langhus er en hustype som var vanlig i Nord-Europa fra tidlig i bronsealderen og helt til vikingtid, da andre byggeskikker etter hvert overtok. Dette er hus som har to indre rekker takbærende stolper som deler huset inn i tre «skip». Veggene kan være laget av leirklinkt flettverk eller av planker. Som regel er huset orientert øst-vest, og ofte er det delt inn i en fjøsdel og en beboelsesdel. Under hele den lange perioden da denne hustypen ble brukt, ble de bygd etter samme prinsipp, men lengde, bredde og innredning varierte over tid. I Norge er det først og fremst i Rogaland at man har undersøkt denne typen hus. Og i Midt-Norge er det først på 90-tallet at vi har gjennomført undersøkelser med tanke på å finne slike spor under matjordlaget på dyrket mark. Men dette er likevel ikke første gang at slike er undersøkt. I 1978 ble det gjennomført en tilsvarende undersøkelse av hus på Bertnem i Overhalla, Nord-Trøndelag.

Disse husene ble datert til folkevandrings-tiden (se SPOR 2/1992).

Stolpehullene forteller

Selve bygningene som lå på Hovde er forsvunnet for lenge siden, men likevel er det mulig å danne seg et bilde av hvordan husene har sett ut. Det er fordi vi fremdeles kan finne sporene etter stolpehullene i bakken under pløyselaget. Den gang husene ble satt opp, gravde man først dype hull i bakken slik at stolpene kunne stå stødig. Det som var markoverflaten den gang man bygde husene, er nå omrotet og ødelagt etter århundres pløying. Men under pløyselaget finnes fremdeles sporene etter de hullene som ble gravd. Og noen ganger, hvis man er heldig, finnes det rester etter selve stolpen. I tillegg til stolpehullene kan vi finne spor etter ildsteder og kokegroper, og da er det store muligheter for å finne trekull som kan dateres ved hjelp av ¹⁴C-metoden.

Prinsippskisse som viser tverrsnittet av et hus. Både de takbærende stolpene, veggstolpene og ildstedet ble gravd ned i bakken. Som regel er de takbærende gravd dyper ned enn veggstolpene. Den stippledte linjen viser hvor dypt plogen har gått. I noen tilfeller, som på Hovde, har plogen gått så dypt at veggstolpene er borte.

Utgravningen foregår ved at en gravemaskin skaper av det omrøtete pløyelaget, slik at vi når ned til den urørte undergrunnen. Stolpehullene viser seg som mørke rundinger i bakken. Kokegropene er større, svarte av kull og med store mengder stein som er sprukket på grunn av høy varme.

På Hovde var det en mengde stolpehull som kan være spor etter hus, men det kan også være spor etter andre stående strukturer av ulike typer. Totalt sett ble det avdekket 640 anleggsspor - dvs. ildsteder, kokegrop, stolpehull og andre typer nedgravninger. Noen av disse stolpehullene og kokegropene utgjorde fem langhus!

Hva er samtidig og hva viser utvikling?

Rent umiddelbart er det ikke så enkelt å finne ut om husene eksisterte samtidig eller hvilket hus som var bygget først eller sist. På Hovde var det slik at to av stolpe-rekkene krysset hverandre, og de husene som disse var del av, kan umulig ha stått samtidig. Vi antar derfor at det har vært to faser med gårdsbebyggelse her. Denne antagelsen er også basert på ¹⁴C-datering av kokegropene i husene og en vurdering av den måten husene står i forhold til hverandre.

Gårdsanlegg fra førromersk jernalder

Husene fra den første fasen er fra førromersk jernalder. På denne tiden har gårdsanlegget bestått av tre hus med en inngjerding rundt. Måten husene er innrettet på viser at de er bygget etter samme plan. Sannsynligvis har alle tre husene på et tidspunkt vært i bruk samtidig, selv om de ikke ble bygget og revet samtidig.

Det minste av disse husene (C), som har vært ca 11-10 m langt og uten ildsted, kan ha vært en stall eller en lagerbygning. Et større hus (D), som har hatt seks par stolper, ligger i tilknytning til denne lagerbygningen. Her er ingen av veggstolpene bevart, men huset har både hjørnestolper og dørstolper. Inngangen har vært midt på den ene langveggen. Dette huset har hatt en lengde på ca 28 m og en bredde på 7-8 m. Nedgravningene til de takbærende

stolpene var over 1 m i diameter, og stolpene må ha hatt en diameter på omtrent 0,5 m. Dette er svært store stolper sammenlignet med samtidige hus andre steder. Huset gir inntrykk av å ha vært et beboelseshus. Ingenting tyder på at det har vært delt inn i en boligdel og en fjøsdell, noe som ellers ikke var uvanlig. I de fleste av stolpehullene ble det funnet leire. Dette kan være spor etter et leirgulv. Det er ikke uvanlig at husene hadde slike gulv i beboelsesdelen av husene.

Det eldste huset fra denne første fasen er et hus (E) som er 34 m langt og ca 6 m bredt. Her var det spor etter to innganger, én på hver side av huset. Nå har ikke hele dette huset vært beboelsesareal. Det store ildstedet ligger i vestenden, og vi antar derfor at dette var boligdelen. Noen ganger kan man finne spor etter bås-skinner i fjøset, men på Hovde ble det ikke funnet noen slike, og vi kan derfor ikke si i hvilken del dyrene holdt til, men vi antar at østenden var fjøsdelen. Dateringen fra ildstedet og det faktum at huset ligger parallelt med hus D, tyder på at husene har utgjort ett anlegg (se tegning side 41).

Rester av gjerde

En grøfta som går nord og øst for hus D er rester etter en inngjerding. I grøfta var det spor etter stolpehull. Grøfta svinger sørover og går parallelt med hus C. Muligens har dette vært et gjerde som gikk rundt hus E og gjerdet inn området. Slike gjerdet kjenner vi fra Danmark, der både landsbyer og enkeltgårder kan være inngjerdet på denne måten. Etter at gjerdet ble tatt ned, ble det fyrt opp et bål der hvor gjerdet hadde stått. Dateringer av dette viser at inngjerdingen er gått ut av bruk omkring Kristi fødsel.

Både hus D og E er svært store til å være hus fra førromersk jernalder. I Danmark, hvor man har mange hus fra denne perioden, er husstørrelsen fra 9 til 22 m, men de fleste har en lengde på mellom ca 11 og 13,5 m. Bare ett hus, den såkalte «stormannsgården» i Hodde, er på 22 m. Fra Sverige er det imidlertid kjent hus med tilsvarende lengde.

Husene på Hovde er de eneste husene fra førromersk jernalder som vi kjenner til i vår landsdel. Derfor er det vanskelig å si om

dette var vanlig størrelse på husene i denne perioden, eller om husene på Hovde var store også sammenlignet med andre hus i Midt-Norge.

Selv om hus E er lengre enn hus D, peker hus D seg ut på grunn av dimensjonene på tømmeret som er brukt, og også det at huset sannsynligvis ikke har hatt fjøs i den ene enden, noe som innebærer at hele arealet har vært beboelsesdel. Kanskje forteller de store husene om en stormann som hadde en høy posisjon på grunn av den strategiske beliggenheten ved innseilingen til Trondheimsfjorden.

Hus fra romersk jernalder

Den neste fasen av dette gårdsanlegget kan dateres til romersk jernalder. Husenes orientering er nå endret, og vi kan se at disse husene er bygget etter en plan som er noe annerledes enn i den foregående perioden. Hus F og E krysser hverandre, og på bakgrunn av ¹⁴C-dateringene vet vi at hus F er yngre enn hus E. Dette er det eldste av husene i denne perioden og det kanskje det første huset som ble satt opp etter denne planen. Huset har vært omkring 41 m langt og kanskje så mye som 7-8 m bredt. Vi har grunn til å anta at beboelsesdelen også her har ligget i vest, mens fjøset lå i øst. På dette huset er det påvist tre innganger - en på nordsiden og to på sørsiden.

Vest for huset ligger enda et hus (A), orientert i samme retning og med en datering til romersk jernalder. Ut fra dateringene kan dette huset være bygget mens hus F var et gammelt hus, kanskje som en erstatning for dette. Huset er dårligere bevart, det er uklart hvor langt det har vært, men sannsynligvis har det vært minst 36 m. Ildstedet lå i østenden, og det ble funnet to innganger - en på hver side av huset. I vest ligger restene etter nok et hus (B). Dette er heller ikke så godt bevart, og husets funksjon er uklar. Dateringen viser at huset har stått samtidig med hus A. På et eller annet tidspunkt i ettertid er det gravd en grøft gjennom huset, og der den skjærer gjennom huset er grøften er fylt med stein. Dette kan tyde på at huset har hatt et steingolv, og at det er restene etter dette som er falt ned i grøfta. Senere har pløying ført til at selve gulvet i huset er fjernet.

Også dette gårdsanlegget har vært inngjerdet. Nord for husene fantes en rekke med parallelle stolper som har dannet en form for inngjerding. I Danmark dukker denne typen inngjerding opp i eldre romertid. På Hovde er den dessverre bare bevart i en kort stykke, og vi kan derfor ikke kan si noe om størrelse og form på det området den gjerdet inn.

I tillegg til dette, ble det funnet spor etter flere firestolpers hus. Dette kan være en form for lagerhus, eller hus der man har bedrevet en eller annen form for håndverksaktivitet.

En tenkt rekonstruksjon av gårdsanlegget på Hovde fra førromersk jernalder, sett fra sørvest. Dagens Brekstad ligger i bakgrunnen. Tegningen viser anlegget fra motsatt side av oversiktsbildet nedenfor. Siden gjerdet ikke var bevart i sin fulle lengde, kan vi ikke si hvor stort det inngjerdede området var. Tegning Kari Støren Binns

Få gjenstandsfunn

Det ble ikke gjort mange gjenstandsfunn under utgravningene. Dette skyldes at alle gjenstander som eventuelt har ligget her, er blitt fjernet eller ødelagt under pløying. Det ble funnet noe i stolpehullene; små jernfragmenter, en kniv, jernslag, en amboltstein og litt flint. En liten bit med brent leire hadde avtrykk etter greiner, som kan være et fragment av en vegg.

Lokal og skandinavisk byggeskikk

Selv om husene på Hovde viser likheter med hus fra andre steder i Skandinavia, er det også store forskjeller. Dette gjelder spesielt husene som er datert til førromersk jernalder. Det vi vet, er at det er regionale forskjeller i måten husene ble bygget på i Skandinavia. Men vi vet fremdeles lite om fortidens hus i Midt-Norge, og vi kan derfor ikke si i om husene på Hovde er representative for byggeskikken i vår del av Skandinavia. Men arkeologiske undersøkelser ved hjelp av flateavdekking er nå kommet for fullt i Midt-Norge. Allerede i år er det funnet enda flere hus som vil kunne kaste lys over midt-norsk byggeskikk, og antall hus fra forhistorisk tid vil sannsynligvis øke sterkt i årene som kommer.

Forfatter

Geir Grønnesby er cand philol i arkeologi og ansatt som forskningsassistent ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet, NTNU.

Under: Nærmest ser vi hus D som bestod av seks par takbærende stolper – her er markert med papptallerkener. Langs huset går en grøft som vises som en litt mørkere farge enn den naturlige grunnen. Dette er spor etter et gjerde. Ved enden på huset svinger grøfta og går videre langs hus C. Foto G Grønnesby

ARKEOLOGISKE UNDERSØKELSER

av Ragnhild Berge

Folk som har vært på tur i Bymarka denne sommeren og høsten har kanskje lagt merke til en, noen ganger to personer, iført arbeidstøy som med spade og graveskje laget hull og sjakter i marka.

Dette er første gang det blir foretatt arkeologiske undersøkelser i Bymarka, og interessen for resultatene var stor blant de som kom bort til utgravingsfeltene for å finne ut hva dette var.

Undersøkelsene inngår i en hovedfagsavhandling av undertegnede om bruken av Bymarka gjennom tidene.

Prosjektet har arbeidstittlen «Trondheim og Bymarka – byen og det nære omlandet». Her søkes det svar på hvordan Bymarka er blitt utnyttet, og særlig om det har vært en egen fast bosetning i Bymarka, som ei bygd i byen. Det benyttes en kombinasjon av skriftlig og arkeologisk kilde-materiale, for å finne spor i landskapet etter tidligere tiders utnyttelse av Bymarka. En videre analyse kan vise hva disse sporene kan fortelle om levevilkår i Bymarka og hvilket forhold det var mellom dette området og byen.

Det man per i dag vet om Bymarkas fortid, er kjent takket være personlig initiativ fra markakjennere og historielag. I all hovedsak er kunnskapen bygget på muntlig tradisjon og skrevne dokumenter og går tilbake til ca 1650. Før denne tid er de skriftlige kildene sparsomme.

Bymarka og fornminnene

I dag er Bymarka kanskje det mest benyttede rekreasjons- og utfartsområdet for Trondheims innbyggere og er blitt omtalt som «Trondheims storstue» og «Byens lunge». Men hvilken rolle spilte Bymarka for menneskene i byen i tidligere tider, og hvordan ble området brukt til ulike perioder? – Bymarka som turmål er et relativt nytt fenomen, som oppstod med den sterke byveksten og industrialiseringen av produksjonslivet i siste halvdel av 1800-tallet. Forut for dette har nok marka blitt

brukt på helt andre måter – til fiske og jakt, beite, åkerbruk og tømmerhugging. Dagens maskinelle flatehogst og sauer på beite antyder kanskje at Bymarka er blitt utnyttet på flere måter. Ulik bruk setter ulike spor, og enkelte aktiviteter avsetter tydeligere spor til ettertiden enn andre.

Feltstudier

Bymarka er et stort område, og det er ikke mulig å få gjennomført hele området i løpet av en feltsesong. På bakgrunn av en forundersøkelse med rekognoseringer ble feltstudiene konsentrert til øvre Iladalen, nærmere bestemt strekningen fra Baklidammen til Kopperdammen. Her finnes det plasser som har vært i bruk opp til nåtid, og noen av dem har stående bygninger. De er kjent fra relativt tidlige skriftlige kilder, og forundersøkelsen viste at det her finnes meget varierte kulturspor. I øvre Iladalen ligger også en av de få gårdene, Tempervoll, som fremdeles er i drift i Bymarka.

I dette prosjektet er arbeidet ute i felten delt i to. Første del består av registrering av synlige overflatespor i hele det utvalgte området. Den andre delen består av en intensivundersøkelse som er rettet mot samlinger av fornminner eller punkter i landskapet, og den innbefatter gravning av mindre sjakter og prøvestikk. Ved å ta utgangspunkt i et miljø med setrer og plasser som har vært drevet fram til nåtid, er målet å undersøke kontinuiteten i bruken bakover i tid. Har for eksempel innmarka med åkrer og tun ligget på de samme stedene som i dag? Denne undersøkelsen konsentrerer seg særlig om spor etter dyrkning. – Når SPOR går i trykken blir det gravd på tunet på Lavollen og Tunga, for å samle opplysninger om selve boplassene.

Fast bosetning?

Åkerbruk er en aktivitet som kan settes i sammenheng med fast bosetning. En kan

Bymarka kan ha i tidligere tider blitt brukt til jakt og fiske, beiteland, åkerbruk og tømmerdrift. Foto Knut H Stomsvik

ER I TRONDHEIM BYMARK

argumentere for at pløying, gjødsling, såing, pleie og pass av åkeren mot beitedyr har krevd stadig tilstedeværelse av mennesker. I skråninger vil bryting og bearbeidelse av åkerjord føre til en forskyving av jordsmonnet, og det dannes terrassekanter eller åkerreiner. I eldre tid ble det pløyd på tvers av terrengets fallretning og som oftest bare en vei. Den menneskelige påvirkningen virket sammen med det naturlige jordsiget, og jorda hopet seg opp nederst på åkeren, mens det ble stadig tynnere jordlag i de øvre delene. Dette førte til at bakkeprofilen endret seg, den flatet ut i åkerens bredde og ble brattere på nedsiden av reina. Lengst opp på åkerflaten dannet det seg et åkerhakk, som et søkk eller en renne. Hvor utpreget dette er, kommer an på hellingen i terrenget, redskapen og lengden av driftsperioden. Jordas fuktighet og konsistens er trolig også av betydning. Åkerreinene ligger i dag igjen som de mest tydelige restene etter tidligere tiders åkerbruk.

Under feltarbeidet er det gravd sjakter i et antall mulige åkerreiner for å påvise at det virkelig er snakk om åkerreiner og åkermark, og for å se om en kan besvare spørsmål om åkerreinas dannelselse, tykkelse og om muligheten til å kunne si noe om bruk og alder, spor etter eventuelle faser eller driftsbrudd og sammenlikning av åkermark på forskjellige lokaliteter. I utgangspunktet har det vært en viktig hensikt å få tak i daterbart kull fra bunnen av åkerreinene. Da går en ut i fra teorien om at markoverflaten ble svidd av før den første ryddingen, selv om dette ikke er en uproblematisk antakelse. Sjaktene ble gravd på det tykkeste, akkurat over knekken i terrassekantene på tvers av åkerreinas lengderetning.

Det er lite gjenstander å finne i ei åkerrein. Fra sjaktene på Lavollen og Tunga ble det funnet noen skår av keramikk, glass, spiker og annet avfall i de øverste lagene, alt sammen fra nyere tid.

Bymarka er et stort område, og de arkeologiske undersøkelsene ble derfor gjennomført i et begrenset område, konsentrert til øvre Iladalen, fra Bakli-dammen og opp til Kobberdammen. Her ser vi Tunga gård. Foto R Berge

Videre arbeid og skriftlige kilder

I neste omgang skal resultatene fra feltundersøkelsene sammenføres med skriftlige kilder. Som alt nevnt, er det klart at noen typer bruk av marka setter svake eller ingen spor etter seg. Manuell tømmerhogst og frakt av varer med slede over islagte vann og snødekt vintervei setter ikke synlige spor i markoverflaten. Disse og andre sporsvake aktiviteter er forhåpentligvis fanget opp gjennom skriftlige kilder. I kombinasjon kan arkeologiske og skriftlige kilder her gi et mer helhetlig bilde. Myn-dighetenes administrasjon og offentlige forvaltning av området er også en del av Bymarkas historie, og det krever leting i arkiv og protokoller. – Hvordan stiller opplysninger fra denne typen materiale seg i forhold til det de arkeologiske kildene gir? Nok et trinn videre i dette arbeidet blir å sette Bymarka-historien ovenfor den etablerte kunnskapen om bykjernens framvekst.

Litteratur
Frykman, J og Løfgren, O 1994: *Det kultiverte mennesket*. Oslo
Jerpåsen, G B 1996: *Gunnerød – en arkeologisk landskapsanalyse*. Varia 35. Oslo
Holm, I 1995: *Trekk av Vardals agrare historie*. Varia 31. Oslo
Myhre, G og Bertelsen, H K (red) 1981: *Bymarka Trondheims storstue i tekst og bilder*. Trondheim

*Prøvesjakt gjennom en åkerrein.
Foto Knut H Stomsvik*

Forfatter

Ragnhild Berge er stud cand philol ved institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

VITENSKAPSMUSEETS MARITIMARKEOLOGISKE VIR

av Marek E Jasinski

Året 1998 har vært et ganske typisk år for den maritimarknologiske virksomheten ved Vitenskapsmuseet, det har vært intensivt og hektisk. Miljøet er ikke stort – det består av tre mer eller mindre fast ansatte, et varierende antall av prosjektengasjert personale, samt 10-20 studenter som både studerer maritim arkeologi ved instituttet og som samtidig deltar i andre deler av virksomheten. I tillegg yter våre lokale og utenlandske samarbeidspartnere meget viktig bidrag. På lokalt plan er det først og fremst forskere ved Institutt for marinprosjektering ved NTNU som arbeider sammen med oss for å utvikle teknologisk avanserte, fjernstyrte redskaper for vitenskapelige undersøkelser under vann.

Forskningsprogrammer

Instituttet har flere forskningsprogrammer innen maritimarknologi. Det viktigste er nok samarbeidet med Institutt for marinarkeologi, som konsentrerer seg rundt teknologiske og metodiske spørsmål. Vi har også samarbeidet med Det russiske vitenskapsakademiet i St Petersburg om maritime aspekter av kulturutviklingen i Arktis, på Nordkalotten og ved Hvitehavet. Vi har samarbeidet med Institutt for arkeologi ved University College London om maritimt kulturlandskap og utvikling av undervisningsprogrammer for studenter. Nylig ble det påbegynt et samarbeid med våre kolleger fra flere argentinske institusjoner om arkeologiske undersøkelser i ferskvann og moderne former for registrering av marine kulturminner langs kysten.

Alle disse fire programmene var aktive i 1998. Arbeidet med nye metoder for un-

dervanns-undersøkelser har pågått siden 1993. Bruk av akustisk utstyr (blant annet sonar) som danner bilder av objekter på havbunnen, og fjernstyrte undervannsfarkoster (ROV) som gjør det mulig å undersøke marine kulturminner på store dybder, er blitt en vanlig del av vår hverdag.

Samarbeidet med Det russiske vitenskapsakademi i St Petersburg har også en lang historie. Et felles prosjekt om de maritime aspektene ved kulturhistorien i arktiske og subarktiske strøk ble påbegynt allerede i 1991 – et prosjekt som utfører komparative studier av den maritime utviklingen, særlig med hensyn til forskjellige maritime tilpasningsstrategier som befolkningen i Nord-Norge og Nord-Russland brukte fra middelalderen og opp til forrige århundre. I 1998 ble første del av en bok om dette emnet utgitt.

I 1997 innledet instituttet et formelt samarbeid med University College London. En samarbeidsavtale omfatter de fleste arbeidsområder ved vårt institutt. Det er i hovedsak lagt vekt på å lage undervisningsprogram ved begge instituttene, utveksle lærerkrefter og studenter, samt starte felles maritime feltprosjekter i Norge, England og andre land. I år deltok engelske forskere i Vitenskapsmuseets årlige maritimarknologiske feltkurs for arkeologistudenter på Hitra, og neste år planlegges oppstart av et felles prosjekt om havner og sjøfarten i De forente arabiske emirater.

Vitenskapsmuseets har også kontakt med Argentina. I 1997 deltok vi på den første søramerikanske konferansen om maritim arkeologi i Santiago de Chile. Argentina minner på mange måter om Norge mht den maritime sfæren, med en utstrakt

kyst, der havet har spilt en viktig rolle i landets historie. Norske redere, sjøfolk og hvalfangere har også bidratt betydelig i sjøfarten i denne verdensdelen. Vårt institutt ble invitert til å delta i denne utviklingen av blant annet Universitetet i Rosario og et av universitetene i Buenos Aires.

Nyrekruttering

Undervisning i maritim arkeologi er en viktig del av virksomheten ved vårt institutt. Rekruttering av nye maritimarknologer er en nødvendighet. Vi har en mengde maritime kulturminner langs norskekysten, og det er mange problemstillinger norsk maritim arkeologi må ta tak i. Instituttet her er den eneste institusjon som tilbyr akademisk undervisning i maritim arkeologi i Norge, og det er ett av tre i Norden. I undervisningen legges det særlig vekt på å forene teori og praksis. Det arbeides mye med det forskningsteoretiske grunnlaget i faget, men samtidig får studentene en grundig opplæring i maritim arkeologiske feltmetoder – inkludert dykking, bruk av teknologisk utstyr og nødvendig kunnskap om marin geologi.

Feltarbeidet 1998

Vi skal her bare gi en kort representasjon av årets feltprosjektene ved instituttet for å vise hvilke typer forskningsprosjekter og oppdrag som utgjør feltvirksomheten vår.

Forvaltningen av undersjøiske kulturminner en av oppgavene. Et typisk eksempel på dette er prosjektet i Trondheim havn (se også *SPOR* 1997/1). Denne havnen har siden middelalderen spilt en meget sentral rolle i Trøndelag, og mange spor etter ulike maritime aktiviteter ligger begravd i bunnen av havnen. Dessverre er en del blitt ødelagt av moderne byggeaktivitet, men fortsatt dukker nye kulturminner opp ved registreringene. I år arbeidet vi ved hjelp av sonar, ROV og dykkere i Nedre elvehavn, ved Munkholmen, ved Skansen og ved Pir-senteret. Resultatene er meget lovende, blant annet kunne vi å registrere hittil ukjente historiske skipsvrak som vil bli nærmere undersøkt i tiden fremover.

I april i år deltok en av våre ansatte sammen med en av hovedfagsstudenten i et meget interessant feltprosjekt i nordvest Argentina. Hovedmålet til dette prosjektet er

August 1998 – forskningsskipet Poseidon ved Brattalid, gården til Eirik Raude.

Verv en abonnent!

Kast deg rundt og verv en ny *SPOR*-abonnent.

For innsatsen får du en premie – en flott T-skjorte med *SPOR*-logo eller en samleperm for dine *SPOR*-blader.

Slik går du frem:

Finn en venn eller bekjent og verv ham/henne som abonnent.

Vedkommende må ikke ha vært abonnent de to siste årene.

Fyll ut kupongen på neste side og send den til:

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
7034 Trondheim.

De nyvervede vil innen tre uker motta en giro. Når giroen er betalt, får du din vervepremie i posten.

Husk å krysse av for hvilken premie du vil ha. Betaler de vervede senere enn etter tre måneder, betraktes det som vanlig abonnementbestilling.

Du må selv være abonnent for å kunne verve noen.

å undersøke bunnsedimenter i elven San Javier i et område der det på 1500-1600-tallet var en spansk misjonsstasjon. Universitetet i Rosario, som har ansvaret for undersøkelsene på denne lokaliteten, ønsker å utarbeide metoder for arkeologisk feltarbeid i argentinske elver, og her har også vårt institutt kunnet bidra med sin kunnskap.

I juni deltok to av våre studenter i et maritimt arkeologisk prosjekt langs Temsen i London. Vår samarbeidspartner er UCL, og målet er å registrere alle kulturhistoriske spor i elvens tidevannssone. Prosjektet er en utmerket anledning til å skolere britiske og norske studenter.

I august og september deltok vi også i den første feltsesongen i et internasjonalt marinerkeologisk/marinarkeologisk feltprosjekt på sørvest-kysten av Grønland. Her forsøker man å finne svar på et av de største gåter innefor nordisk arkeologi – nemlig historien om undergangen til den norrøne bosetningen på Grønland på 1400-tallet. I mange år har forskere prøvd å finne svar på hvorfor den islandsk/norske bosetningen som ble etablert av Eirik Raude allerede på slutten av 900-tallet opphørte. Det eksisterer mange teorier, men gåten er fortsatt ubesvart. En av mulighetene er at svaret finnes på havbunnen i fjordene ved de norrøne boplassene. Prosjektet har allerede i år påbegynt søking etter spor og data på havbunnen. Historien, problemstillingene og de første resultatene vil vi skrive om senere i *SPOR*.

Sjøfartstekstiler

Vitenskapsmuseet er i perioden 1998-99 også deltager i et noe uvanlig marinarkeologisk samarbeidsprosjekt, «Sjøfartstekstiler», som er finansiert av EUs Raphael-program. Partnerne er Vikiningeskibsmuseet i Roskilde, Danmark, University of Manchester, Institute of Science and Technology, Lödöse Museum i Sverige og National Museum of Scotland. Prosjektet går ut på å fremstille et ullseil til et havgående vikingskip, og samtidig utføre prøvevevninger der man kan utdype og utvikle den kunnskap vi har om vikingtidens og middelalderens sjøfartstekstiler.

Forfatter

Marek E Jasinski er forsker ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

□

SVARSENDING

SPOR abonnement

SPOR har et begrenset opplag og blir derfor i svært liten utstrekning solgt i landets bladutsalg – desto mer eksklusivt! Gamle *SPOR* kan kjøpes, men noen hefter er dessverre utsolgt.

Bli abonnent og fyll ut bestillingskortet på neste side!

SPOR er et tidsskrift som gis ut ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet i Trondheim, der nyhetsstoff fra Midt-Norges fortid presenteres. Tidsskriftet ble startet høsten 1986, og det er hittil kommet ut 21 hefter, to for hvert år. Bladet har 52 innholdsrike sider – uten reklame! Tidligere utkomne nummer kan fåes ved henvendelse til:

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
Erling Skakkes gt 47

SVARSENDING

SPOR gaveabonnement

SPOR har et begrenset opplag og blir derfor i svært liten utstrekning solgt i landets bladutsalg – desto mer eksklusivt! Gamle *SPOR* kan kjøpes, men noen hefter er dessverre utsolgt. Bli abonnent og fyll ut bestillingskortet på neste side!

SPOR er et tidsskrift som gis ut ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet i Trondheim, der nyhetsstoff fra Midt-Norges fortid presenteres. Tidsskriftet ble startet høsten 1986, og det er hittil kommet ut 21 hefter, to for hvert år. Bladet har 52 innholdsrike sider – uten reklame! Tidligere utkomne nummer kan fåes ved henvendelse til:

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
Erling Skakkes gt 47
7034 TRONDHEIM

Vervekupong for SPOR!

Bruk blokkbokstaver. Vennligst beregn noen ukers behandlingstid. De du verver vil få tilsendt en giro som må betales innen 3 uker, så vil du få din premie.

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Ververens navn:

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Tlf dagtid:..... Medlemsnr:

Sign.:

Som vervepremie ønsker jeg:

☐ T-skjorte. Størrelse M ☐ L ☐ XL ☐ XXL ☐

☐ Samleperm for SPOR

TIL

SPOR

Institutt for arkeologi og kulturhistorie

Vitenskapsmuseet, NTNU
7034 TRONDHEIM

MIDT-NORDEN KONGRESSEN 1999

DEN TIDLIGSTE BOSETNINGEN I MIDT-NORDEN

To tidligere midtnordiske arkeologisymposier har vært omtalt i SPOR. De ble avholdt i Vasa i Finland og Härnösand i Sverige tidligere på 90-tallet. Til neste år, nærmere bestemt i tiden 28.-30. mai, går det tredje symposium av stabelen. Denne gangen er det Trondheim som er vertsby og Vitenskapsmuseet, Sør-Trøndelag fylkeskommune og Midt-Nordenkomiteen er arrangører. – Symposiet er et møte mellom alle arkeologi-interesserte i Midt-Norden, der forskningsresultater og annet framlegges for å bli lyttet til og diskutert. Her kan alle som har interesse for faget få høre om aktuelle arkeologiske prosjekter og problemstillinger. *En trenger ikke å være arkeolog, bare å være interessert!*

I 1999 har symposiet et svært spennende hovedemne; **Den eldste bosetningen i Midt-Norden.** Og her kan det bli snakk om bosetning langt eldre enn det vi er vant med, *fra før istiden*, og på steder som i dag er utilgjengelige og nærmest utenkelige, *på havbunnen utenfor Norskekysten!* Symposiet skal videre ha to andre aktuelle emner, nemlig om kommersiell og kulturpolitisk bruk av arkeologi. Hvilke erfaringer er gjort omkring dette så langt i vår del av verden? Dette er til dels kontroversielle tema hvor meningene brytes både hos fagfolk og legfolk.

En hel dag er også satt av til en ekskursjon langs vår fantastiske trøndelagskyst. Med bekvem hurtiggående båt, som garanterer for at vi ikke trenger sjøsyketabletter, skal vi innom mange kjente historiske og forhistoriske steder og også besøke gassanlegget på Tjeldbergodden. Det blir en reise i tid fra eldre steinalder til like inn i framtida! Og det bys på mye mer, fra spennende omvisninger i den gamle stad til sosialt samvær med elevvert profil. I disse dager sendes det ut foreløpige påmeldingsbrosjyrer hvor interesserte bes om å melde seg. Du som er interessert: Meld deg på! Dette kan skje direkte til følgende telefonnummer + 73 86 64 98. Det blir en fin mulighet for både å kunne høre mer om de nevnte emnene, få nye ideer selv og til å kunne delta i diskusjonen.

Med hilsen fra arrangementskomiteen
Kristian Pettersen

Abonnér på SPOR!

Få fortidsnyhetene rett inn i stua! Et årsabonnement koster kr 80,-.

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

NB! Abonnementet løper inntil det blir sagt opp skriftlig.

TIL

SPOR

Institutt for arkeologi og kulturhistorie

Vitenskapsmuseet, NTNU
7034 TRONDHEIM

Gaveabonnement på SPOR!

Få fortidsnyhetene rett inn i stua!

Et årsabonnement koster kr 80,-.

SPOR eger seg utmerket som en gave - til enhver anledning og for alle aldre!

Giverens navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Gaveabonnement skal sendes til:

Navn:

Adresse:

Postnr/sted:

Gjelder for antall år:

NB! Abonnementet løper inntil det blir sagt opp skriftlig.

TIL

SPOR

Institutt for arkeologi og kulturhistorie

Vitenskapsmuseet, NTNU
7034 TRONDHEIM

MOSELIK PÅ KUNSTIG VIS

av Elizabeth E Peacock

I jernalderen var sjøer og myrer i Nordvest-Europa hellige steder. Her ble mennesker og gods ofret til de guddommelige makter. Men etter hvert omdannet naturen myrene og de sjøene til torvmoser som ble brukt til brensel.

Hele den tiden torvskjæring var vanlig, dukket velbevarte, mørkfargete «menneskelik» opp av torvmassene. Moselik er faktisk ikke noe sjeldent fenomen. De er blitt funnet i Norge og på Kreta, i Irland og i det tidligere Sovjetunionen. Ca 2000 moselik er kjent, inkludert ca 10 stykker fra Norge. Og dateringen strekker seg fra steinalder til nyere tid.

Perforert rør pakket med tekstiler, lær og dyrebein senkes ned i myr på Lejre forsøks-senter.

Foto: E E Peacock

Bevaringsgrad for disse moselikene varierer mye, fra bare skjelett eller hud til velbevarte hele menneskekropper, eller bare enkelte kroppsdelar. Normalt brytes organisk materiale, som for eksempel hår og hud, ned meget raskt i naturen. Det er en kamp mellom forråtnelse- og bevaringsprosesser. Men forholdene i myr er av en slik art at farten i nedbrytingsprosessen senkes drastisk. Det er et sammenspill mellom biokjemiske og fysiske faktorer. Ved første øyekast, når disse myrfunnene blir gravd fram, ser de ut til å være godt bevarte, men nedbrytingsprosessen starter da med en gang.

Moselikene blir funnet etter mange hundre – ja faktisk tusener av år i myr. Men hva skjedde like etter, eller bare noen år etter at et menneske ble kastet rett i en myr etter døden? Forskere fra Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU, er i gang – i samarbeid med Lejre forsøkssenter i Danmark – med å prøve å simulere det som skjedde etter at et menneskelik havnet i en myr eller et vann. Slike «etter døden» eller postmortelle studier av hvordan organiske materialer blir omdannet og bevart, kaller vi *tafonomi*. Tafonomiske prosesser fører til en kontinuerlig omdanning av organismer og deres levninger.

Fascinerende funn

I flere hundre år har folk vært fascinert av moselikene og myrens bevaringsevne. I mai 1674 ble to lik funnet på en myr i Derbyshire, England. Det viste det seg at det var en mann og en kvinne som hadde forsvunnet i en snøstorm om vinteren mens de prøvde å komme seg over myren. Av hensyn til den vonde lukten besluttet den lokale oppsynsmannen at det ville være best at likene ble gravd ned i myren på stedet der de ble funnet. Etter 29 år ble graven åpnet for å tilfredsstille nysgjerrigheten til den lokale befolkningen som ønsket å kikke på likene. Da de ble gravd opp var det et forbausende syn, *det virket som om de nettopp hadde dødd*, med lys hud og et livaktig utseende. Over de neste 20 årene ble graven gjenåpnet flere ganger inntil likene begynte å gå i oppløsning, og til slutt ble de gravlagt på den lokale kirkegården.

Andre har vært fascinert av mer vitenskapelige grunner. En Pitiscus av Oldenburg gav ut en avhandling i 1791 hvor han diskuterte myrenes mumifiserings-, antiseptiske og garvingsegenskaper. Han konkluderte med at myrenes bevaringsevner

Den berømte «Tollundmannen». Det originale hodet er nå utstilt sammen med en rekonstruert kropp.
Foto Silkeborg Museum, Danmark

ligger i det torvholdige vannet. I det 19. århundre var det flere som gjorde forsøk på å garve dyre- og menneskeskinn i myr. I 1913 ble en patalog, Vilhelm Ellermann, ved Københavns Universitets retsmedisinske Institut innkalt for å foreta en rettsmedisinsk undersøkelse av et lik som ble funnet i en myr på Vester Thorsted. Likets bevaringstilstand var helt ukjent for instituttet og det lyktes ikke å finne en beskrivelse av lignende funn i oppslagsbøker. Ellermann ble oppsatt på å finne ut hvilke ukjente prosesser som lå bak moselikets bevaring, som han kalte «mosegarving». Han gravde marsvin, mus, og menneskehud og knokler ned i to typer myr. Etter 28 måneder i den «nøytrale» myren, dvs med en middels *surhetsgrad* (pH), gikk hud, muskler og organer i oppløsning mens knoklene ble harde, hvite og ikke avkalkete. Mens i den «syraktige» myren ble huden mørkebrun og garvet og knoklene brune, sprø, lette og svært avkalkete. Han var av den oppfatning at det var den syreaktige myren som produserte moselik og at det var «sphagnum (*sphagnum*) syre» som var den konserverende faktor.

I de senere år har det vært flere prosjekter av arkeologisk art i Danmark og England, der studenter har gravd ned smågriser i torvmyr for å studere bevarings- og nedbrytingsprosessene. Innenfor medisinsk forskning er det en kjent sak at huden på smågriser er svært lik menneskehuden. Da British Museums konserveringslaboratorium undersøkte en konserveringsmetode for å stabilisere det berømte moseliket «Lindow Man» fra 1. århundre e Kr, som ble funnet i en torvmyr like ved Manchester i England i 1984, trengte de moselikhud i forsøkene. Til dette simulerte de moselikhud ved å legge grisehud i torvmose på laboratoriet i flere måneder. Deretter ble huden brukt i konserveringsforsøkene.

Torvmyr og sphagnum

De fleste moselik er funnet i torv som er dannet i stor grad av mosen *sphagnum*. Torv består av delvis nedbrutt planterester, og oppstår i områder hvor hastigheten til nyproduksjonen av planter utløper nedbrytingshastigheten. Nedbrytingshastigheten senkes drastisk ned, eller stanses

særlig hvor jordbunnen er vandruknet. Og plantene er selvfølgelig arter som trives i våte miljøer. Torv akkumuleres i størrelsesorden mellom 20 og 80 cm per 1000 år. Myr kan oppstå når en sjø gradvis vokser igjen med lag av mudder og rørgresstorv. Til slutt er det fylt med planterester og blir kanskje til en sumpskog av alm og bjørk. Hvis kjernet blir isolert fra den omkringliggende marken blir myren hydrologisk sett avskjermet fra grunnvann. Nå får vegetasjonen i tjernet næring utelukkende fra nedbør. Dette gjør at vegetasjonen er uhyre artsfattig. Her spiller torvmoseslekten, sphagnum, en dominerende rolle.

Myrenes bevaringsegenskaper og nedbrytingsmotstand

De fleste lik preges hurtig av forråtnelse, men ved moselikene har dette vært forhindret. Forråtnelsesprosessen er sterkt avhengig av temperaturen. Ved temperatur på 4°C eller under går forråtnelsesprosessen meget langsomt, og lik kan oppbevares i luft uten større forandringer i uker. Forråtnelsen går senere i lik som ligger i vann og ennå senere ved lik som er nedgravd i jord. Derfor har lik som ble nedsenket i myr sent om høsten alltid hatt en bedre mulighet til å bli bevart.

Når et lik er kommet godt inn i myrbunnen tar de kjemiske prosessene i myren fatt i kroppen. Det er blitt antatt, særlig av arkeologer, at det er surhetsgraden, mangel på oksygen og tilstedeværelse av en antimikrobisk stoff i sphagnum som heter *sphagnol* som er hovedaktorene i den spesielle bevaringsprosessen. Det er faktisk forskning ved Biotechnisk institutt, NTNU, som har kastet lys over det som skjer. Det er påvist at sphagnol ikke er spesielt motstandsdyktig overfor mikroorganismer, og at surhetsgrad og mangel på oksygen i seg selv ikke kan forklare bevaringsprosessen. Det viser seg at sphagnum inneholder en polysakkarid som heter *sphagnan*. Når sphagnum dør, går sphagnan langsomt i oppløsning. Den er ustabil, og i svakt sure forhold blir den omdannet gjennom en hel rekke mellomforbindelser til brun humussyre. Disse – sphagnan, mellomforbindelser og humussyre – danner forbindelser med nitrogen og flerverdige metallkationer som for eksempel *kalium* (Ca²⁺). Når et lik befinner seg i denne suppen skjer det to forskjellige ting. For det første, blir kalium trukket ut av kroppen, og det fører til den kjente avkalkingen av bein i moselik. En annen bivirkning er at bindevev i kroppen, for eksempel hud, hår, negler til og med hjerne og organer som nyrer og lever, blir garvet. Det er ikke garving med *tannin*, som det fleste kjenner til, men med sphagnan, og den meget kompliserte prosessen hører til en gruppe reaksjoner som heter «Mailard» eller «melanoidin» reaksjon.

Eksperimentell arkeologi

Når arkeologene studerer et funn eller et kulturlandskap, står man alltid overfor en

utfordring til å skru tiden tilbake fra en gjenstand som egentlig er et sluttprodukt til det som var utgangspunktet hundrevis, kanskje tusenvis av år tidligere. Eksperimentell arkeologi er en gren av arkeologi der man prøver å gjenskape fortiden gjennom praktiske forsøk. Det dreier seg om gammel teknologi som for eksempel bearbeiding av metall, keramikk, ull og flint eller dyrking, høsting og lagring av mat. Hus blir ført opp og brent ned med forsett, båter blir bygget og seilt på åpent hav og mat kokes på jernalder-ildsted. Man bruker de lokale materialene, og verktøy og «arbeidsforhold» som tilsvarer fortiden. På den andre siden dreier det seg om å rekonstruere faste fornminner eller miljøer som for eksempel en gravhaug, eller et kulturlandskap. Her prøver man å gjenskape kompliserte kjemiske og fysiske prosesser som ellers utvikler seg langsomt over mange år. Slike kulturprosesser krever langvarige prosjekter for å få de mest verdifulle resultatene.

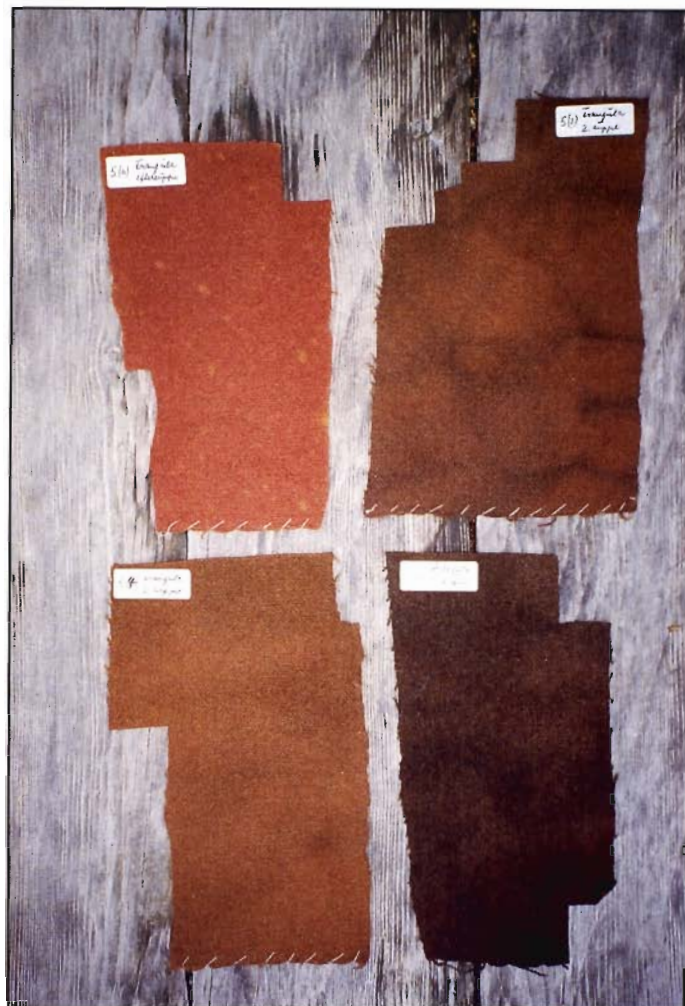
Moseforsøk på Historisk-Arkæologisk Forsøkscenter i Lejre

I mange år har tekstilverkstedet på Lejre drevet forsøk med forhistoriske vevings- og spinningsteknikker. Flere forhistoriske tekstilfunn fra Danmark er gjenskapt. I tillegg har farging av ullstoffer med naturplantefarger fra planter som er dyrket i verkstedets egen hage vært et forsøksområde. Men interessen har ikke vært begrenset til de tekstilteknologiske aspektene. Ved tekstilfunn fra jernalderen har det vært vanskelig å påvise farging av tekstilstoffer. Men vi vet at farging av jernalder-tekstiler er kjent fra denne tidsperioden. Denne problemstillingen førte til den første av flere «moseforsøk» på Lejre. Så tidlig som i 1970 ble fargete ullprøver gravd ned i en spann med torvstrø. I 1972 ble natur- og plantefargete ullstoffer pakket inn i tre små eikekister med lokk og senket ca 1 meter ned i en myr på forsøkssenterets område. Prøvene ble tatt opp etter 1, 4 og 11 år. Forsøket ble gjentatt i 1976 og prøvene ble gravd opp etter 2 år. Den siste eikekisten ble tatt opp i 1983 og siden har det vært et ønske fra Lejres sin side å fortsette med «moseforsøkene».

Ved Konserveringsseksjonen ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie ved Vitenskapsmuseet har nedbrytning av organiske materialer i jordbunn vært et forskningsområde i flere år (se *SPOR* nr 9). Flere innendørs forsøk med å grave ned tekstiler i «blomsterkasser» er blitt foretatt. Vellykkete resultater har ført til en utvidelse av forsøksmaterialer til å omfatte andre organiske materialer fra fortiden som for eksempel lær, hud og bein, og nedgraving i flere typer jord inkludert nedgraving uten-dørs.

Det viste seg at Konserveringsseksjonen og Lejre hadde felles interesse og sommeren 1998 stilte Lejre sine småsjør på

«Moseforsøk» fra 1972. Kraftig valkete ullstoff plantefarget med frangula. Før nedlegging i myr (øverst til venstre), etter 1 år (øverst til høyre), etter 4 år (nederst til venstre) og etter 11 år (nederst til høyre). Foto E E Peacock

forsøkssentret til disposisjon for nedgraving. Fire perforerte rør er nå blitt innstallert i samme myr som ble brukt til tidligere forsøk i 1972 og 1976. Og fordi det ikke var mulig å bruke ekte mennesker i forsøket ble lær, grisehud, storfebein og tekstiler av ull og lin plassert nederst i rørene. Disse materialene er kjemisk meget lik materialene som menneskets kropp er bygget opp av, dvs hår, hud, og skjelett. Rørene skal stå i myren i opptil 8 år. Det første tas opp etter 1 år for de første analyser. Det blir spennende...

Litteratur

- Norgaard, A, L Dokkedal og E Jensen 1983: *Moseforsøk: natur- og plantefarvede stolprøver*. J.nr. 10/72. Lejre: Historiske-Arkæologisk Forsøgscenter Lejre.
 Brothwell, D 1986: *The Bog Man and the Archaeology of People*. London: British Museum Publications.
 Coles, J 1975: *Forsøk med fortiden*. Århus: Wormianum.
 Fischer, C 1980: Bog bodies of Denmark. I: A. og E. Cockburn (red.), *Mummies, Disease and Ancient Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, s 177-193.
 Glob, PV 1965: *Mosefolkene*. København: Gyldendal.
 Hald, M 1980: *Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials*. Copenhagen: National Museum of Denmark.
 Nockert, M 1997: *Bockstensmannen och hans dräkt*. Varberg: Varbergs Museums Årsbok.

- Painter, T J 1991: *Preservation in peat*. Chemistry & Industry, 17 June 1991 (421-424).
 Ry Andersen, S og P Geertinger 1984: Bog bodies investigated in the light of forensic medicine. *Journal of Danish Archaeology* 3 (111-119).
 Sanden, W van der 1996: *Through Nature to Eternity: The Bog Bodies of Northwest Europe*. Amsterdam: Batavian Lion International.
 Stead, I M, J B Bourke og D Brothwell 1986: *Lindow Man: The Body in the Bog*. London: British Museum Publications.
 Turner, R C og R G Scaife (red) 1995: *Bog Bodies: New Discoveries and New Perspectives*. London: British Museum Press.

Forfatter

Elizabeth E Peacock er ansatt som forsker ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.

NESTE NUMMER:

Kalvskinnet omkring 1820 – for Vitenskapsmuseet ble bygget. Her dyrkes kålrot, nå dyrkes forskningen. Joh H Rosenvinges gouache av Sukkerhuset og Schnitlergården. Fra Museets samlinger.

SPOR på nye veier!

Helt siden oppstarten i 1986 har SPOR presentert et nytt tema i hvert nummer. Fra neste nummer av har redaksjonen valgt å la SPOR bli et magasin med plass for artikler med forskjellig tema og innhold. Det er flere grunner til dette, men den viktigste er at man nå får muligheten til en raskere presentasjon av spennende og aktuelle saker fra den arkeologiske virksomheten i Midt-Norge. Vi mener at magasininformen vil gi bedre inntrykk av tidens mangfoldighet. Vi håper også at vi ved å skape større bredde og variasjon i stoffet kan nå et bredere publikum.

SAMLEPERM

Pris pr stk
kr 45,-

SPOR kan nå tilby samlepermer til alle som vil ha orden på sine SPOR-hefter.

Forsiden av permen har et fotografi av heleristninger fra Leirfall i Stjørdal, – baksiden har et fotografi av en sko fra eldre jernalder, funnet på Vestaberg i Sømna. Permryggen har et åpent felt nederst hvor man kan fylle inn nummer på de SPOR-årganger man har i hver perm. Det er plass til 10 hefter i hver perm.

Samlepermene kan bestilles gjennom SPORs redaksjon.
Telefon 73 59 21 70

SPOR utkommer to ganger pr år. Abonnement kan tegnes ved å sende inn bestillingsblankett som finnes inne i bladet, eller ved henvendelse til redaksjonen. NB! Abonnement løper inntil det blir sagt opp skriftlig.

Årskontingent kr 80,-
Løssalgpris kr 45,- pr hefte

HUSK: De som allerede er registrert som abonnenter, må alltid føre på abonnementsnummeret ved betaling.

Redaksjonens adresse:
Institutt for arkeologi og kulturhistorie
Vitenskapsmuseet, NTNU
Erling Skakkes gt 47
7034 Trondheim

Abonnér på SPOR!